
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
Gazi
1926

İHVÂN-I SAFÂ RİSALELERİ'NDE DOĞA BİLİMLERİ

Sibel Tosun

YÜSKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

EYLÜL, 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

YAZARIN

Adı : Sibel
Soyadı : TOSUN
Bölümü : Felsefe Grubu Öğretmenliği
İmza :
Teslim Tarihi : 13/09/2019

TEZİN

Türkçe Adı : İhvân-ı Safâ Risaleleri'nde Doğa Bilimleri

İngilizce Adı : The Nature Science in the Epistles of the Brethren of Purity

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı : Sibel TOSUN
İmza :

JÜRİ ONAY SAYFASI

Sibel Tosun tarafından hazırlanan "İhvân-ı Safâ Risaleleri'nde Doğa Bilimleri" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir

Danışman: Prof. Dr. Ayten KOÇ AYDIN
Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi ....

Başkan:
Temel Sanat Bilimler Bölümü, Güzel Sanatlar Fakültesi Gazi Üniversitesi ....

Üye:
Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi ....

Tez Savunma Tarihi: 13/09/2019

Bu tezin Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Selma YEL
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü …………………

TEŞEKKÜR

Eğitim-öğretim hayatım boyunca maddi-manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan biricik aileme ve çalışmalarım boyunca bana yardım eden sevgili ablam Çiğdem TOSUN OKAY'a; manevi olarak her daim yanımda hissettiğim ve yol gösterici büyüklerim Suna TOPRAK, Canan TOSUN BOZKURT'a sonsuz teşekkürlerimi borç bilirim.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde, değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden geleni sunan her sorun yaşadığımda yanına çekinmeden gidebildiğim, güler yüzünü ve samimiyetini benden esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Ayten KOÇ AYDIN'a minnettarlığımı ifade etmek isterim.

İHVÂN-I SAFÂ RİSALELERİ'NDE DOĞA BİLİMLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Sibel Tosun

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Eylül 2019

ÖZ

Çalışmanın temel amacı, İslam Felsefesi ve Bilim Tarihi alanında önemli yer tutan İhvân-ı Safâ Risalelerinde Doğa Bilimleridir. İhvân-ı Safâ grubunun yazmış olduğu Risalelerde Doğa Bilimleri altında İhvân-ı Safâ'nın Fizik, Kimya ve Astronomi 'ye bakış açıları ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümü konuya giriş ve yönlendirme kısmıdır. Giriş kısmında sayıltılar, sınırlılıklar, konuya ilişkin diğer çalışmalar ve problem durumu hakkında bilgi vermektedir. İkinci bölümde çalışmanın yöntemi belirtilmiştir. Üçüncü kısımda İhvân-ı Safâ'nın tanıtımı yapılmıştır. Dördüncü bölümde İhvân-ı Safâ "Doğa" kavramı ve "Bilim" üzerinde durulmuştur. Beşinci bölümde "Astronomi" ve Felsefe açısından önemli birkaç filozofun Astronomi konusunda görüşleri belirtilmiştir. Altıncı bölümde "Fizik" ve "Kimya" konuları ele alınmıştır. Son bölümde ise İhvân-ı Safâ ve Doğa Bilimleri hakkındaki sonuç bölümü yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler : İhvan-ı safâ, doğa bilimleri,fizik, kimya, astronomi
Sayfa Adedi : xii+94
Danışman : Prof. Dr. Ayten KOÇ AYDIN

THE NATURE SCIENCE IN THE EPISTLES OF THE BRETHEREN OF PURITY

(M.S. Thesis)

Sibel Tosun

GAZI UNIVERSITY

INSTITUTE OF EDUCATIONAL SCIENCES

September 2019

ABSTRACT

The basic aim of this work is the “Nature Science” which takes an important place in the fields of İslam Philosophy” and “Science History” in the Epistles of the Brethren of Purity”. In the Epistles that the Brethren of Purity” wrote, the Brethren of Purity’s point of view to Physics, Chemistry and Astronomy is dealt with under the field of “Nature Science.” The first part of the work is the entrance and guidance to the subject. In the entrance part, the information is given about premises, limitations, the other works about the subject and problem situations. In the second part, the method of the work is determined. In the third part, the Brethren of Purity’s definition is made. In the fourth part, it is emphasized on “the Brethren of Purity”, concept of “the nature” and “science” .In the fifth part, same of the Philosophers’ that are important form the stand point of view “Astronomy.” Astronomy” and “Philosophy” the points of view are defined on “Astronomy.” In the sixth part, it’s dealt with the subject “Physics” and “Chemistry.” In the last part, the conclusion about “the Brethren of Purity” and “Nature” takes part.

Key Words : The brethren of purity,nature science, astronomy,physics and chemistry
Page Number : xii+94
Supervisor : Prof. Dr. Ayten KOÇ AYDIN

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Çev.	Çeviren
İhvân	İhvân-ı Safâ
Ed.	Editör
M.Ö.	Milattan Önce
s	Sayfa
Vb.	Ve benzeri

BÖLÜM I

GİRİŞ

Hazırlanmak istenen tezin adı "İhvân-ı Safâ Risalelerinde Doğa Bilimleri"dir. Tezin konusu adından da anlaşılacağı gibi İhvân-ı Safâ grubunun kendi yazmış oldukları Risaleler üzerinde Doğa Bilim'ine değinilmektir. Tez genel olarak doğa bilimleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

1.1. İhvân-ı Safâ

Abbasi Devletinin son zamanlarında bilim, siyasi olayların yoğunlaşarak devletin güçsüzleştiği bir dönemde felsefe, ilmi ve dini içerikli bir şekilde geliştirilerek durmuyor gelişiyor insanlık her geçen gün bir sırrı daha kaldırıyordu. İhvan-ı Safâ bu çalkantılı ve karanlık dönemde kök salmış ve hızla çevre edinmiştir. İslam dünyasında gizli bir grup şeklinde organize olan İhvân-ı Safâ ya da diğer isimleriyle Hüllanü'l-Vefa, Ehlü'l –Adl ve Ebnaü'l-Hamd Basra'da 10. yüzyılda ortaya çıkan bir felsefe çığırının taraftarlarına verilen bir addır. (Koç, 1996, s. 11). Felsefe ansiklopedisi mahiyetindeki risalelerini Almancaya çeviren Dietrici, bunların adlarının "Hâlis Kardeşler" anlamına geldiğini söylemiştir. Kardeşlik, dostluk cemiyeti de denilmekte, mana âlemine daldıkları için İhvân-ı Safâ direk materyal bir boyut çizmemiş mana âlemin de Tanrıya ulaşmada farklı bir yol izlemişlerdir. Bu yüzden kendilerine gönülleri arınmış ismini vermişlerdir. Bir rivayete göre de ismini almasının altında yatan gerçek sebep, üyelerinin kendi arasında birlik ve beraberliğin olması, amaçlar noktasında bütünlük halinde bulunmalarıdır. Bu Yeni Eftatuncu felsefesinde özel bir değer kazanan ve Hint hikmetlerinden bahseden "Kelile Dimne" isimli meşhur eserdir. Bu eser sadık arkadaşların birlik olarak kendilerine kurulmuş bir tuzağı nasıl birlikte kazandıklarını anlatan "el-Hamametü'l-Mutavvaffaka (Halkalı Güvercin)adlı hikâye İhvan için sembolik bir anlam ifade etmektedir. (Koç, 1996, s. 11).

Kimliklerin ne olduğu kaygısı da bazı anlaşmazlıklara yol açmıştır. Dönemin durumu düşünecek olunursa İranda Safaniler, Türkistanda Samaniler, Afganistanda Üveyhiler, Mısırda Fatımiler, Bahren de Karmatiler, Endüliste Endülis Emevilerin olması gurubun neye bağlı olduğunu göstermemiştir. (Koç, 1996, s. 26). Şuana kadar yapılan akademik çalışmalar grubun Fatimi, İsmaili, Karmatilerin ortaya çıkışında bunların ortak bir doktirinleri çerçevesinde birleştiklerine inanılmıştır.

Kesin olarak kişilerin kimler olduğu bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda şu beş isim tekrarlanmaktadır; Ebu Süleyman Muhammed b. Ma'şe, al-Busti Ebul-Hasan Ali b. Harun az-Zencani, Ebu Ahmed al- Mihrecani, Ebu'l Hasan al-Avfi ve Zeyd b. Rifaa'dır. (Kaya, 2003, s. 211). Bu cemiyetin merkezi Basra olduğu bilinmekle Bağdat ve Mısırda da şubeleri vardır.

İnsan ruhunun ölümsüzlüğüne, karşılıklı yardımlaşma ve eğitim ile ruhların arınacağına inanan kişilerin bir araya gelmesinden doğan bu İhvân-ı Safâ daha çok Yeni Eflatunculuk görüşünün etkisi altında kalmışlardır. Yalnızca Yeni Eflatuncularla kalmayıp Matematikte Pythagorascıların, Mantıkta Aristo'nun, din felsefesinde Farabi'nin, ahlakta Sokrates ve mutasavvıfe'nin etkisi altında kalmışlardır. İhvan üs-Safâ'nın üzerinde durduğu ana konular; dünyanın ilahî kaynağı, ruhun Tanrı'ya dönüşü, ilahî niteliklerin ve ruhun özüdür. Göz ardı edilemeyecek bir grup olup bu grubun, olağan üstü hedefleri vardır.

İhvan-ı Safâ'nın amacı; Dinin akıl ile yoğurulması akli bir din ortaya konulması bir nevi dinle felsefeyi uzlaştırmaktır, siyasi bir üstünlük kurup sınırsız olarak bilgilerini herkese yaymaktır. Arınmışlığa doğru Abbasi ve Emevilerdeki çürümüşlüğe karşı bir hareket, dünyayı değiştirme fikrinin ötesinde çok ciddi bir örgütlenme olup yayan ve yayılmasına vesile olan kişiler her kesimden olabilir. İçlerinde vezirden yönetim dalındaki birçok kişiye persler, emirler, ticaretle uğraşanlar, âlimler, bilginler, ediplerin sanatçısından çiftçilere kadar birçok kişinin içinde bulunduğu ama kimliklerinin kesin teşhis koyulamadığı bir topluluktur. Cemiyetin mensupları kendi aralarında toplantı yapmaları için teşvik edilmiştir. Hangi ülkede olurlarsa olsunlar, kardeşlerin belirli zamanlarda, yabancıların katılmadığı özel toplantılar düzenleyerek aralarında kendi ilim ve sınırlarını konuşup tartışmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Baskılardan etkilendiklerinden dolayı açık toplantılar yapamamışlardır. Kimi zaman cami altlarındaki kuyularda, kimi zaman mağaralarda toplantılar yapmışlardır. Gizlilik her konudadır simgeler, rumuzlar, imalarla manifestolarını yazmışlardır. Çoğunlukla müzakere konusu psikoloji duyu ve duyulur

nesneler, akıl ve akledilirler; kutsal kitapların esasları üzerinde durulup düşünmek ve şeriate ait meselelerin içeriğini anlamak üzerine durmuşlardır. İhvan-ı Safâ kendi içinde iş bölümleri yapmış olup sosyal farklılaşmadan kaynaklı üç seviye belirlemişlerdir. Cemat kendini tabaka tabaka ayırmış yani bir hiyerarşi oluşturmuştur. Belli yaş gruplaması yaparak bu yaş gruplarını nasıl bağlı tutacakalarını, nasıl hitap edeceklerini gösteren bir iş oluşturmuşlardır.

1) Yaşları 15-30 arasında olan gençler. Bunlar sanat sahibi kişiler olup hocalarına itaatle bağlı kişilerdir. Nasihatleri kabule elverişli, kalbi temiz olduğu düşünülen bu grup kişileri al-Ebrar veya ar-Ruhama ismiyle bilinmektedir.
2) Siyasetle meşgul olan reisler. Bunlar 30-40 yaşlarındaki kişilerdir. Felsefe ve akli meselleri bilen kişilerdir. Bunlar al-Ahyar ve al-Fudala adı ile bilinir.
3) Saltanat sahibi melik mertebesi olarak bilinen kişilerin yaş aralığı 40-50dir. Bunlar ilahi kanunları korumasını bilen kimselerdir. Al-Fudala al-kiram adlarıyla anılır.
4) En yüksek mertebeye mensup olanların yaşı 50 ve daha yukarıdır. Bütün üyelerin bu mertebeye yetişmesi istenilir. Bu kişilerin hakkı görme ahiretle ilgili ileri boyutta oldukları bilinmektedir. (Onay, 1997, s. 29).

İhvan-ı Safâ dönem olarak Ortaçağ İslam kültürüne fayda sağlamıştır. İlim dallarını kendi dünyasında birleştirip zamanın sorunlarına çözüm arayan bir cemat olan ihvanın katkıları Astronomi, Kimya, Fizik, Optik, Tabii İlimler, Cismi İlimler, Fenni İlimler olup göz ardı edilmemiştir.

1.2. İhvân-ı Safâ ve Risaleler

Genel geçerlik ve kesinlik nitelikleri gösteren yöntemli ve sistematik bilgi, Evrenin veya olayların bir bölümünü konu alarak seçen, deneye dayanan yöntem ve gerçeklerden yararlanılması sonucu çıkarılmaya çalışılan düzenli bilgiye ilim denilmektedir. İhvân'ın ilme bakış açısı Risalelerinde verilmiştir. Risalelerin yazılış tarihi hakkında 373yılı bilinmektedir. Yalnız yaşam zamanlarına bakıldığında bazı âlimlerin yazıları bulunmuş olup onların ölüm yıllarıyla bu verilen tarihle çelişki gösterdiği belirtilmiştir. Şuan birçok kaynakta *İhvân-ı Safâ Risaleleri*'nin hicri dördüncü asırda yazıldığı daha real bulunmaktadır. Bu yazılan risalelerin yayılma çalışmaları son derece gizli olmuştur.

Risaleler, geniş tesir bırakmış ve Gazali'den İbn Arabi ve Molla Sadra'ya kadar sonraki Müslüman entelektüellerin çoğu tarafından okunmuştur. Risaleler, felsefe ve ilimleri basit bir dille anlattıkları ve felsefe ile dinin uyumunu sağlamaya çalıştıkları için herkesin dikkatini çekmiştir. Dönemin durumu, siyasi ve sosyal sorunların yaşanması risalelerin duruşunu etkilemiştir. Batıl düşüncelerle kirlenmiş olan dini, felsefi olarak temizlemeyi amaçlamışlar, kaynak olarak Kuran-ı Kerim ne kadar önemli ise Tevrat'a ve İncil de bi o kadar önem vermişlerdir (Koç, 1996, s. 19). Risalelerin yazılmasında yararlanılan eserler; bilgi ve filozofların yazdığı Matematik ve fiziğe dair eserler, Kutsal kitaplar(Jeoloji, Botanik Astronomiye ve temiz ve saf insanlara Allah yoluyla bildirdiği kutsal kitaplar) dır.

Doğa bilimlerinin alt dalları olan Fizik, Kimya, Jeoloji, Biyoloji Astronomi, Ekoloji, çerçevesinde baskın olarak Fizik Kimya ve Astronomi üzerinde durulacaktır. İhvan-ı Safâ düşüncelerini, felsefenin inançlarını "Risaleler" yani dergiler adı verilen 52 kitapta toplamıştır. Günümüzde 5 kitap olarak bulunmaktadır. Tez konum bu gizemli grubun yazmış olduğu risalelerde doğa bilimlerine(fizik, kimya, astronomi) bakış açılarıdır.

1.3. Problem Durumu

Doğa felsefesi, doğal dediğimiz varlık alanıyla uğraşan bilimlerin, yani doğa bilimlerinin bir felsefesi değil, bu bilimlerin incelediği varlık alanının bir felsefesidir. Doğa bilimlerinin bir felsefesi olarak ele alındığında doğa felsefesi, bir yöntem bilim olmaktan ileri gidemez. Çünkü doğa bilimlerinin felsefesi, hiçbir şekilde bir varlık alanı doğanın felsefesi olamaz. Ancak bu yaklaşım, doğa bilimleri ile doğa felsefesi arasında işbirliği olamaz ve olmamalı biçiminde anlaşılmamalıdır. Doğa felsefesi, doğa bilimlerine bir alternatifi değildir. Buradaki en büyük problem insanların doğa bilimleri ve doğa felsefesini karıştırmalarıdır.

Araştırmalarda ele alınan Doğa bilimleri adı altındaki çalışmalar elde edilmiş ve konu olan İhvan-ı Safâ Risaleleri ve Risaleler içindeki İhvan-ı Safâ'nın Doğa Bilimine bakış açısı değerlendirilip incelenmesi yapılacaktır. Çalışmaya konu olan risalelerde Doğa bilimleri içinde Fizik, Kimya, Astronomi incelenmiş ve ortaya konulmuştur. Yapılan literatür taramalarından da elde edilen bilgiler doğrultusunda araştırmanın ana problemi "*İhvân-ı Safâ Risaleleri*'nde ihvanın doğa bilimlerine bakışı nasıldır? ele alınmış olan alt problemler şu şekildedir:

1. İhvân-ı Safâ'nın Risalelerinde Doğa Bilimleri içerisinde Astronomi'ye nasıl değinilmiştir?
2. İhvân-ı Safâ'nın Risalelerinde Doğa Bilimleri içerisinde Fizik ve Kimya'ya nasıl değinilmiştir?

1.4. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı İhvân-ı Safâ grubunun yaşadığı dönem çerçevesinde yazmış oldukları Risalelerinde Doğa Bilimlerini ortaya koymaktır.

1.5. Araştırmanın Önemi

Felsefe, siyaset, varlık, eğitim, toplumu etkileyen yönler olarak İhvânı-ı Safâ irdelenip araştırılması gereken bir çalışmadır. Bu grubun olumlu destekleyicileri olduğu kadar karşı görüşlü olan belli bir kesimde vardır. Risalelerin günümüze kadar gelmiş olması grubun araştırılmaya değer olduğunu göstermektedir. Çünkü tarih öncesine bakıldığında birçok filozofun kütüphanesi yağmalanmış ve yok olmuştur. İhvanın en belirgin özelliği bu kişilerin kimler olduğu bilinmemesi konuyu daha esrarengiz ve araştırılması kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Araştırmalara bakıldığında İhvân-ı Safâ grubunun "Doğa Bilimleri" üzerine ilk çalışma tezimiz sayılmaktadır. Tez İhvân-ı Safâ'nın Risalerlerinde Doğa Bilimleri üzerine ilk olası bakımından yol gösterici olması istenmiştir. Araştırma daha sonraları farklı alanlarda çalışmalara farklı bakış açıları sağlaması hedeflendiğinden önemli görülmüştür.

1.6. İlgili Araştırmalar

İhvan-ı Safâ ile ilgili Batı ve Arap kökenlerindeki çalışmalarına bakıldığında bunlar genelde ihvanın kendi özellikleri, kişilikleri üzerine çalışmalardır. İhvan-ı Safâ grubu ve Risaleler hakkında çok çeşitli kaynaklara ulaşılmıştır ama bu grup ve özelliklerine bakıldığında tatmin edici olmamıştır. Çünkü geniş bir topluluk ve bu topluluğun birçok özelliği bulunmaktadır.

Doğa, Aristoteles'te olduğu gibi, içinde bulunduğu şeyin dolaylı değil, doğrudan devinim ve durağanlığının ilk ilkesi olarak tanımlanır.

Şahin (1997), doktora tezi olarak yazdığı "İhvanı-ı Safâ'nın Varlık Anlayışı "çalışmasında İhvan-ı Safâ'nın genel özelliklerini içerir. Doğada olup biten her şeyin bir nedeni ne değinmiştir. Birinci bölümde İhvan-ı Safâ topluluğu ve eserleri etkileri gerekçeleri belirtilmiştir. Bu nedenle çalışma yeni fikirler ortaya koymak ve araştırmamızın bakış açısını genişletebileceği için incelenmiştir.

Koç (1996), doktora tezi olarak yazdığı "İhvan-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi" çalışmasında İhvan, dönemin genel durumu, İhvanın genel felsefesine değinmiştir. Bu çalışmalarda Risalelere "varlık", "eğitim" alanlarından bakılmış ve Risaleler hemen anlaşılmadığından nasıl bakılması gerektiğini gösteren yol haritası olmuştur.

Ronan (2005), "Bilim Tarihi" adlı eseri medeniyetlerin Doğa Bilimlerine bakışları ve dönem karşılaştırmalarında Risaleler'e yararlı olacağı anlaşıldığından incelenmiştir. İhvan'nın birçok özeliği birçok filozofa benzetilmiştir, ancak en baskını Aristotales olduğu bilinmektedir. Bunu şöylede açıklayabiliriz; felsefe öncekini eleştirir sonra kendi düşüncesini ortaya koyar ve sonraki gelen tarafından eleştirilir. Bu eserin bu konuda da yararlı olacağı anlaşılmıştır.

Kaya (1983), "İslam Kaynakları Işığında: Aristoteles ve Felsefesi" adlı eserinde Aristotales'in düşüncelerine yetişile bilineceği açısından araştırmalara yarar sağlayacağı tespit edilmiştir.

Losee (2008), "Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş" adlı eseri genel belli başlı filozofların doğa anlayışı düşüncelerine ulaşmakta yarar sağlayacağı ve daha farklı açılardan bakılacağından çalışmada katkı sağlayacaktır.

Çetinkaya (1995) "İhvan-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi" adlı eseri İhvan grubunun özellikleri ve grubun müziğe bakış açışı ve bunu varlıkla bağlamış olması çalışmamızda yaralı olacağı anlaşılmıştır.

BÖLÜM II

YÖNTEM

Araştırmanın amacı, ihvan-ı Safâ ‘nın yazmış olduğu Risalelerde Doğa bilimlerini incelemektir. Araştırmaya konu olan tüm kaynaklar inceleneceği için yazılmış ve var olan veriler üzerinden tartışarak sonuçlara ulaşılmıştır.

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın yöntemi dolayısıyla evren ve örneklem kullanılmamıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kaynak niteliğinde, konuyla ilgili önceden yapılmış araştırmalar, kitap, dergi, makaleler, bildiri metinleri vb. kullanılmıştır.

2.3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Tez X. yüzyıllar arasında Basra’da ortaya çıkan İhvan-ı Safâ grubunun yazmış olduğu Risalelerde Doğa Bilimi konusu ele alınmaya çalışılmıştır.Tez konusu yaklaşık X ve XI yüzyıllar arasında İhvan-ı Safâ grubunun yaşamış olduğu dönem çerçevesinde etkilendikleri ve etkiledikleri sonucunda yazmış oldukları Risaleler içerisinde Doğa Bilimi kapsamındadır. Bu Risaleler toplamda 52 tane olduğu bilinmektedir. Günümüzde 5 cilt kitap haline getirilmiştir. Araştırma bu 5 Risalede Doğa bilimleri anlamsal olarak diğer çalışmalarla karıştırılabilecek ya da bu çalışmalardan farklı, özel bir anlam içerecek şekilde

kullanılmamıştır. Genel bağlamda tez konusu yazmış oldukları Risaleler içerisinde Doğa Bilimi ile sınırlandırılmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Tez için veri toplama kaynaklara bizzat ulaşılarak yapılacaktır. Bu çalışma kaynak tarama yöntemiyle oluşturulacaktır. İhvân-ı Safâ'nın felsefi sistemi ile ilgili var olan kaynak kitaplar ve makaleler incelenilecektir. Yazılan kitaplar ve yapılan çalışmalardan faydalanılacaktır. Öncelikle bir ön literatür taraması yapılmıştır. Kütüphanelerde bulunmayan kaynaklara eğer varsa elektronik ortamlardan ulaşılmaya çalışılmıştır. Literatür taraması kapsamında Milli Kütüphane, Üniversite kütüphaneleri ve elektronik ortamlarda araştırma yapılacaktır. Bulunan kaynaklar, detaylı bir şekilde incelenip, ön okumalarla kişiye özel başlıklandırma yapılacaktır. Ardında bu başlıkların altı, detaylı okumalarla elde edilmiş verilerle doldurulmuştur.

2.5. Verilerin Çözümlenmesi ve Yorumlanması

Araştırmada bilgi toplamak adına kaynak tarama yapılacağından, konu içeriği ile ilgili bilgiler okunup değerlendirilmiştir. Çıkan sonuçlar ve kaynaklar arasındaki tutarlılık göz önünde bulunulmuştur. Konu ile ilgili son yapılmış çalışmalar araştırılıp elde edinilmiştir.

BÖLÜM III

İHVÂN-I SAFÂ

3.1. İhvân-ı Safâ (İsmi)

İhvân-ı Safâ ya da diğer isimleriyle Hullân-ı Vefâ, (Risale 4, 2014, s. 319) Ehlü'l-Adl veya Ebnaü'l Hamd, (Risale 1, 2017, s. 8) Basra'da 10.yüzyılda ortaya çıkan bir topluluk felsefesinin taraftarlarına verilen bir isimdir. Er-Risaletü'l-Camia'da ise küçük bir farklılıkla "Ehlü'l-Adl" yerine, "Ehlü'l-Mecd", başka bir yerde "Ehlü'l-Basâir" şeklinde geçmektedir (Çetinkaya, 2003, s. 15-16).

İhvân kelime anlamı olarak; yakın dostlar, samimi arkadaşlar, aynı tarikattan olan kimseler anlamına gelirken, Safâ; saflık ve berraklık anlamına gelmektedir. Kaynaklarda yer alan ortak verilere göre bu topluluk için kullanılan yaygın ortak adlandırma; "*Gönlü Arınmış-Temiz Kardeşler-Sözünde Sadık Dostlar*" şeklindedir. *İhvân-ı Safâ Risaleleri* üzerinde çalışmaları olan Goldziher'e göre İhvan-ı Safâ, Arapça 'da dürüst ve sadık insanları, nitelendirmek için kullanılan bu ismi, fikirlerini severek dayandırdıkları, belli bir literal çevreden almışlardır. Bu da Yeni Eflatuncu felsefesinde çevresinde ve dünya panoramasına ilgi duyan muhitte özel bir değer kazanan "*Kelile ve Dimne*" isimli, Hint hikmetlerinden bahseden meşhur eserdir (Koç, 1996, s.11). Söz edilen hikâyede, bir avcıdan kurtulmak için birbirlerine yardım eden hayvanlar (güvercin, fare, kaplumbağa, gazel) başarıya ulaştıktan sonra hep birlikte "İhvân-ı Safâ olduklarını" söylerler (Sönmez, 2012, s. 8).

Hayvanların temsili olarak kullanılmış olduğu, bununla insanların kastedildiği ve toplumu örneklendirdiği yorumlanabilmektedir. Bu bağlamda söz konusu canlıların özellikleri şu şekilde sıralanabilir: Yoldan çıkan birey kendi sonunu hazırlar. Her canlının birbirinden farklı özellikleri vardır. Kargaşa işleri bozar, sürüden ayrılan koyun suçlu davranmıştır.

Ayrılmayı göze alırlarsa sonuçlarına da katlanmalıdırlar. Topluluk mensubu her birey, aynı zamanda aklî, vicdâni olarak bağımsız ve aynı zamanda kendisinden sorumlu olur. Her bireyin zenginliği kendinedir, biri diğerinden farklı olmasaydı güzellikler ve birbirini tamamlayan özellikler olmazdı. Bireylerdeki farklılıklar, birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamayı mümkün kılar ve böylece bir topluluk oluşur; bir bütün gibi tamamlanır. Bu görüşü kabul etmeyen konunun hayvanlarla hiçbir ilgisi olmadığını savunan araştırmacılarda bulunmaktadır. İhvân-ı Safâ'nın yazmış oldukları Risalelerde "*Kelile ve Dimne*" kitabına yapılmış atıflar bulmak mümkündür (Risale 4, 2014, s. 90).

İhvân-ı Safâ üyeleri ise kendileri için "nefis temizliğine ulaşanlar" ifadesini kullanmaktaydılar. Buradaki nefis temizliğinden kasıtları, dünya nimetlerini bilmek, bunları Allah'ın rızasını kazanmak için kullanmak ve varlığının hakikatini bilerek yaşamaktır.

İhvân-ı Safâ isminin, İngilizce'deki karşılığı konusunda da bir görüş birliği yoktur. "The Brethren of Purity", "The Brethren of Sincerity, …", "The Pure Brethren", "The Faitful Brethren", "The Faithful Friends" ve "The Sincere of Brethren" şeklinde farklı karşılıklar kullanılmaktadır (Çetinkaya, 2003, s. 18).

Anlaşıldığı üzere topluluğun İhvân-ı Safâ ismini almasının muhtemel sebebi; topluluk üyelerinin amaçları doğrultusunda koşulsuz bir "birlik" oluşturmalarıdır.

3.2. İhvân-ı Safâ Kimliği

Topluluk ve topluluğun üyeleri hakkında kesin bir öznel bilgiye ulaşılamamaktadır. Edinilmiş olan tüm kaynaklarda yazar bilgisine ulaşmak mümkün olmadığı gibi ilk kaynak olan bu âlimlerin yazmış oldukları *Risaleler*'de de herhangi bir üyenin kimlik bilgisine rastlanmamıştır. Bu topluluğun üyesi olduğu bilinen sadece beş alimin ismi bilinmektedir. Bunlar; Zeyd b. Rufâa, Ebu Süleyman Muhammed b. Ma'şer el-Busti el-Makdisi, Ebu'l Hasen Ali b. Hârun, ez-Zencâni, Ebû Ahmet el-Mihricâni ve el-Avfi'di (Aslan, 2017, s. 12). Topluluk mensubu olanlardan yalnızca beş alimin isminin biliniyor olmasının nedeni olarak; topluluk için gizlilik esasının ön planda tutulması ve çok önemsenmesi olarak kabul edilmiştir. Topluluk mensubu alimler gerek akli (matematik, edebiyat, mantık gibi) gerekse nakli ilimler (tefsir, hadis, kelam, fıkıh gibi) alanında çok iyi yetişmiş aynı zamanda toplum sorunlarını, psikolojisini, siyasetini iyi bilen kimselerdir. Alimler gününün

olaylarına hakimken gelecek içinde ufuk sahibi insanlardır. İhvân'ın işlevleri gizlidir ve faaliyetlerini de gizlilik içerisinde yürütürler. İhvân-ı Safâ kardeşliği, kendi topluluklarına aday gördükleri herkesin hakikati anlayacak zihni potansiyele sahip olduklarını düşündükleri için, onların gizliliğe önem vermesi, hakikatin değersiz insanlar önünde ulu-orta yerde harcanmasına engel olmak gayesine matuftur (Onay, 1997, s. 34). Bununla birlikte kendi üye özellikleri ya da kendilerini gördükleri yer diğer insanlardan farklıdır.

"Bil ki, herhangi bir dünya ve ahiret işi konusunda yardımlaşmak üzere bir araya gelen hiçbir topluluk, birbirine nasihat etmede İhvân-ı Safâ'nın yardımlaşması kadar güçlü değildir" (Risale 4, 2014, s. 132). Bir ekol ya da belli bir yere dahil edilmediği gibi kendi üyeleri hakkındaki pozitif ayrımcılık da gözden kaçmamalıdır.

Gizliliği ön planda tutmuş olmaları onların kim oldukları, nerde ve nasıl yaşadıkları hakkında kesin bilgilere erişilmesini güçleştirmektedir. Hayyan et-Tevhidi ve dönem veziri (Samsamuddevle) arasındaki geçen konuşmalar üye ve üyeliği muhtemel kişiler hakkında bilgi vermektedir (Çetinkaya, 2003, s. 20-21). Bu yazı ya da diyalogdan çıkarılacağı gibi onlar belli bir amaç çerçevesinde bir araya gelmişlerdir. Bu dönemde birçok grup birçok akım çıkmış ama kaynakların şu an günümüze kadar yetiştirmiş gruplar yok denecek kadar azdır. Zamanın vezirinin bu kişi hakkında (Zeyd b. Rufâa) bilgi sahibi olup onu daha derinlemesine bilmek istemesi ve üzerine yapılan araştırmalar grubun gizliliğinin kesin olarak katı kurallarla sınırlı olmadığını göstermiştir.

İçlerinde vezirlerden, âlimlere, bilginlerden, ediplere, sanatçısından çiftçilere kadar birçok kişinin bulunduğu ancak kimlikleri kesin olarak belirlenememiş bir topluluktur. İhvân-ı Safâ cemiyetinin bu insanları gizli olarak bir alana topladığı yer hakkında; belli vakitlerde toplanacakları, ilimlerini müzakere ettikleri ve sırları hakkında konuştukları, başkalarının girmediği, sadece kendilerine ait bir meclislerinin bulunması gerekir (Risale 4, 2014, s. 39).

Cemiyetin mensuplarının yukarıdaki mekân ve şartlarda kendi aralarında toplantı yapmaları teşvik edilmiştir. Hangi ülkede olursa olsunlar, cemiyete ait kardeşlerin belirli zamanlarda, yabancıların katılmadığı özel toplantılar tertipletilmesi kendi ilimleri ve sınırlarını konuşarak tartışmaları gerektiği üzerinde durulmuştur.

Baskılardan etkilenmekten çekindiklerinden ayrıca anlaşılamayacakları korkusundan, açık toplantılar yapamamışlardır. Kimi zaman cami altlarındaki kuyularda, kimi zaman

mağaralarda, kimi zaman ulema evleri ve kitapçılarda toplanmışlardır. Bütün imkânsızlıklara rağmen dağılmadan istekle toplanma çabaları onların en başta insanlığa, sonrasında kurtulmak için eğitim faaliyetlerine ne kadar önem verdiğini ve eğitim faaliyetleri içerisinde aktif görev aldıklarını göstermektedir. Devletin, genel eğitimde aktif olarak rol almaya başladığı, hicri dördüncü asrın sonları, İhvân-ı Safâ'nın yayılma dönemine tekabül eder.*İhvân-ı Safâ Risaleleri, o* dönemde, eğitime dair terimlerin sıkça kullanıldığı yegâne eserdir (Koç, 1996, s. 189).

Bu grubun mezhepleri hakkında da birçok farklı düşünce yer almaktadır. Örneğin; bazı araştırmacılar onları İsmail'i görünürken kimi araştırmacılar onun İsmail'i özelliklerini barındırmadığını söyler. Bazı araştırmacılar ise onların ne tam anlamıyla Ehl-i Sünnet nede Şia inancına sahip olduğunu savunur. İhvân'ın tek bir mezhep değil, tüm mezheplere tek bir dine değil, ayrı ayrı tüm dinlere hitap ettiği de zaman zaman risalelerden anlaşılmaktadır.

Öncesindeki inanç ve yargıları bilip günü ile harmanlayarak tutarsız inançlardan uzak, ahlaki ve ruhani yol izleyen kişilerden oluştuğunu söylemek mümkündür (Koç, 1996, s. 16). Bu da topluluk mensuplarının dinamik, eğitmeye ve eğitilmeye açık, dini bilgileri akılsal olarak keşfedip hayata geçiren kişiler olmaya çalıştığının göstergesidir. Yazmış oldukları kitaba ve kuruluş amaçlarına bakılırsa da bu topluluğu bir ekole bağlı tutmak onları sınırlamak demektir. İhvân-ı Safâ cemiyetini belirli bir mezhebe bağlamak onlara yapılacak en büyük yanlış yargı olacaktır. Bu cemiyeti her cenah kendinden bir parça olarak görmekte ve göstermektedir (Çetinkaya, 2003, s. 59).

İhvân-ı Safâ'nın ortaya çıktığı merkezin Basra olduğu yaygın ortak görüştür. Topluluğun ilk defa Basra'da ortaya çıkması, *Risaleler*'in matematik, siyasi ve dini içerikli bilgilerden oluşmasında önemli rol oynamış olmalı çünkü 10. yüzyılın Basra'sının dış etkilere açık, her zaman dış dünya ile iletişime imkân veren ve dini düşüncesi, felsefedeki etkileyiciliği ve bilim bakımından İslam aleminde etkili bir konuma sahip olduğu kabul edilir. Basra'nın bu durumu İhvân-ı Safâ grubu için müsait bir mekân özelliğinde olmuştur. Yeni çıkışlara hem aşina hem de potansiyelinde bu tür gruplara hazırlıklıdır.

Bu grubun Basra'da olan faaliyetleri dışında Bağdat'ta da aktif olarak çalıştıkları dile getirilir. Bu grup bir okul ya da hikmet ilim merkezi olduğundan farklı yerlerde faaliyetlerinin olmasının yanında bu insanların sayısız yerde sayısız gönül dostları biriktirip onlarla yer edinmişlerdir.

İhvân-ı Safâ Risaleleri’nde kendilerine has bilgiler şöyledir:

> “onlardan birini bulursan hemen onun eteğine tutun. Onlar göz aydınlığı, dünyanın nimeti ve ahiret saadetidirler. Çünkü doğruluk kardeşleri, düşmanları uzaklaştırmakta yardımcı, dostlar meclisinin süsü, sıkıntılar ve belalar anında dayanılan direkler, bollukta ve darlıkta, karşılaşılan kötü durumlarda destekçiler, ihtiyaç zamanı için saklı hazine, önemli işlerde getirilen kanat, yükseklere çıkılan merdiven, şefaat talebi söz konusu olduğunda kalplere giden bir vesile ve koku ve dehşet gününde sığınılan bir kale konumundadır”(Risale 4, 2014, s. 41).
>
> Kaybolduğunda onlar seni korurlar, zayıfladığında seni güçlendirirler, senin bir düşmanını gördüklerinde üzerine çullanırlar. Onların her biri, meyveli dallarını sana uzatan, hoş kokulu yapraklarıyla seni gölgelendiren ve güzel gölgesiyle sana örtü olan mübarek ağaç gibidir. Zikrettiğinde sana yardım eder. Unuttuğunda sana hatırlatır. Sana iyiliği emreder ve onda seninle yarışır. Seni hayra teşvik eder (Risale 4, 2014, s. 41).

Bu insanların beldelere dağılmış erdemli insanların en iyisi olan dostları vardır. Bu dostlar insanların en güvendiği kişilerin çocuklarıdır diye tabir ettikleri bilinmektedir. Dünyevi ve manevi olaylarda insanları aydınlatmayı ve özellikle her açıdan değişime aykırı zayıf zihinlere nasıl yeni ufuklar açabildiğine özenle dikkat çekmişlerdir.

İhvân düşüncelerini şöyle dile getirmiştir; “Biz ilimlerden hiçbirine düşman değiliz. Mezheplerden hiçbirine karşı ön yargılı değiliz. Bilgin insanlar ve onların eserlerinden kaçmış değiliz. Dayanağımız ise kitaplar ve meleklerin Peygamberlere getirdiği vahilerdir” (Risale 4, 2014, s. 131). Buradan da anlaşılacağı gibi her ilme kapılarının açık olduğunu ve onlardan eşit mesafede faydalandıklarını çıkarabilmekteyiz. Düşüncelerini böyle anlatırken kişilik olarak; Kur’an’ı Kerimden Fetih süresinin yirmi dokuzuncu ayetinden bahsederek buradaki şahsiyetlerin, İhvân-ı Safâ’nın kendilerine örnek aldıkları kişiler olduğu söylenmektedir. İhvân üyeleri hem tüm peygamberlerin hayatlarını kendilerine örnek almışlar hem de birçok filozofla birlikte Hint, İran bilginlerini de kendilerine rehber kabul etmişlerdir. Bu kişilerin temsil ettiği bilginin sonucu oluşan davranış, tutum ve ahlaktan övgü ile bahsederek, taraftar olduklarını ifade ederler. Kendilerini şöyle ifade etmişlerdir;

> Kardeşim öyleyse, seni herhangi bir karşılık beklemeden isteyen, düştüğünde durumdan kurtaran nefsani kardeşlerin, ruhani akranların ile arkadaşlık kurmakta acele et. Arkadaşlık kurup söylediklerini dinlemek, mezheplerini anlamak, kitaplarını araştırmak, yöntem ve ilimlerine vakıf olmak, sünnetleriyle amel etmek, davranışlarını izlemek ve böylelikle de kendileriyle ilgili kötülüğün ve korkunun söz konusu olmadığı bu kimselerin arkadaşlarıyla kurtuluş bulmak için sakın geç kalma (Risale 2, 2013, s. 45).

3.3. İhvân-ı Safâ’nın Özellikleri

İhvân-ı Safâ’nın kurucu ve takipçilerinin kimlikleri, yaşadıkları şehir, amaçları, faaliyetleri, mezhepleri, başlangıcı veya bitiş tarihi, toplantı yerleri, *Risalele*ri’n yazarları ve yazıldığı tarihler gibi birçok konuda Batı ve Doğu uzunca süren araştırmalarla meşgul olmuş ki bu

çalışmalar Avrupa'da yaygın olarak 19.asırdan itibaren başlamış ve halada tamamlanmamıştır. Bunca sebeplerin altında ya da arkasında yatan yegâne neden İhvân-ı Safâ'nın temkinli davranma ve saklı tutulma temelleri üzerine kurulmuş olmasıdır. İhvân-ı Safâ'nın kendi yazmış oldukları Risalelerde bile üyelerin benzer isimlerinin zikredilmemesi faaliyetlerindeki siyasiliği kendilerine ilke edinmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Daha öncede söylediğimiz gibi gizlilik politikası olması sebebiyle parolaların, metaforların sıklıkla kullanılmasının yanında grup içine alacakları bireyleri inceler onları karakterlerine göre değerlendirir uygun gördüklerini kabul eder, çalışmalarına onları da dahil ederlerdi. Gruba girecek kimselerin mezhebi, adeti, ahlakı ve hareketleri hakkında bilgi toplanıp değerlendirme yapılır.

Yeni bir dost ve yakın bir yol arkadaşı edinmek istediklerinde, onun durumunu dikkate almaları, onu tanımaya çalışmaları, ahlakını test etmeleri, dostluğa, ve gerçek kardeşliğe uygun olup olmadığını öğrenmek için mezhebini, hal, hareket karakter analizi ve inancını soruşturmaları gerekir (Risale 4, 2014, s. 40). Söz konusu inceleme sürecini yürüten üyelerinin her biri topluluk içerisinde yeteneklerine uygun görevler üstlenirler.

Bu cemiyet mensupları dört kısma ayrılır. Cemiyetin kendini geliştirmede yani eğitim ve öğretimde kariyer basamakları şeklindeki kısımlara ayrılması günümüz bilimlerin tasniflenerek belirli bölümler içinde veriliyor olmasını hatırlatmaktadır. Belli yaş grupları oluşturarak bu yaş gruplarının cemiyete nasıl bağlı tutulacağına dair planlamalarda ve faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu insanları belli kategoride birleştirmişlerdir. Bunlar;

1) Ebrar ve ruhumâ (İyiler ve merhametliler): Bunlar on beş yaşını tamamlamış, düşününce ve ruh itibariyle kirlenmemiş, verilen şeyleri kabule ve onaylamaya hazırlıklı olanlar,

2) Ahyâr ve Fudalâ (Seçkinler ve faziletliler): Otuz yaşını erişmiş, felsefi yeteneklerini göstermeye meyiili dolayısıyla şefkat, merhamet ve hoşgörünün kendilerinde bulunulan kişilerdir.

3) El-Fudalâ el-Kirâm (Faziletli ve Şerefli): kırk yaşlarında, ilahi kanunun gücünü temsil etmeye muktedir, ilim ve faziletin kendisinde yerleşmiş olduğu kimseler,

4) Elli yaşlarında, ilahi yardımın geldiği ve hakkı aracısız kavrayacağına inan kişilerdir.

Teslimiyetin son mertebesini temsil ettiği için bu seviyedeki insanlara *melek* de denilmektedir (Onay, 1997, s. 29). Bu sınıflandırma hitap açısından insanları daha etkileyeceğinden sosyal çevreyi biraz daha daraltıp öyle toplandıkları düşünülürse onların arkadaş ve dostlarını seçerken oldukça titiz davrandıkları düşünülebilir. Onların istekleri kişilerin cemiyet içerisinde olmalarını şart koşmaktaydı.

İhvân-ı Safâ grubunda, sadakat, nasihat ve iyi muamelenin ayrı bir yeri vardır. İhvân-ı Safâ grubuna girmeyi kabul edenlerin amaçları gerçekleşinceye kadar birbirlerine yardım etmeleri, birbirlerine destek olmaları ve değersiz, hakikati görmeyen, yaşamayan insanlarla ilişkilerinde birbirlerini korumaları önem arz eder.

Daha önceden belirtiğimiz üzere, İhvân-ı Safâ üyeleri on iki günde bir toplanmalıdır. Bazı kaynaklarda haftada bir kez toplandıklarına yer verilmektedir. Bu toplantılarda risaleler en üst alim olarak gördükleri kişiler tarafından okunur tereddüt oluşturacak kısımlarda ise yine o alim kişiler tarafından sadeleştirilip açığa kavuşturulmaktadır. Toplantıya katılamayan gelmeyen üyeler için telafi planı yapılmış ve o kişinin bilgi paylaşımından geri kalmaması önlenmiştir.

Müzakereler çok sistemli bir şekilde yönetilmiştir. Konular daha önceden belirlenir gruplara çalışmaları için ek zaman verilir ve karşılıklı bilgi alışverişi yapmalarına olanak sağlanarak, konular daha zengin bir hale getirilirdi. Müzakereyi yöneten hakemin sabırlı, anlayışlı ve hikmet sahibi olmasının zorunluluğunun yanı sıra tartışmayı yapacak kişilerin de aynı nitelikleri sahip olmaları beklenir.

Toplantı sonunda konunun hakikati perde arkası açıklanarak soru işaretleri giderilirdi. Bu olayları ele alış biçimleriyle İhvân-ın eğitim ve öğretimde ne kadar bilinçli yaklaşım sergilediğini hiçbir bireyin olgunlaşmasında zayi edilmediğini göstermektedir. Bilgilendirir aynı zamanda yeni bilgiye de açtır. Kendilerini bilgiye açık ve yenilikçi olarak şu sözleriyle ifade etmişlerdir;

> Ey kardeşlerim, bilginlerin bu konuda söylediklerini anlamak için onların bu risalede söylediğimiz sözleri hakkında düşünün ve bu şeylerin anlamları hakkında ortaya koyduklarını tasavvur et. Eğer bu şeyler hakkında daha fazla bilgi varsa bunu bize de bildir. Eğer bu şeyleri inkâr edersen bize açıkla. Eğer bu anlattıklarımızdan herhangi bir şey hakkında şüpheye düşersen bizi açıklamalarımız da herhangi bir ihmalkârlık ve doğruyu söylemekle suçlama (Risale 2, 2013, s. 20).

İhvân her türlü açıklığı sergileyerek yanlış olan düşünceleri hakkında eğer var ise suçlamak yerine doğrularla aydınlanmak istemektedir.

3.4. Yaşadıkları Dönem ve Genel Özellikleri

10. yüzyılda yaşamış olan İhvân-ı Safâ Mısırda ün bulmuş yaşadıkları dönemde çetrefilli yollar içerisinde ilerlemiştir. Bu zaman diliminde Abbasi otoritesi zayıflamış ve İslam dünyasında da birbirinden ayrı beylik denilebilecek topluluklar ortaya çıkmıştır. Merkez bölgede olan Abbasi Devleti, 935 yılında parçalanma sürecini tamamlayarak bölünme yaşamıştır (Aslan, 2017, s. 15). Buna bağlı olarak Abbasi devletinin son zamanlarında bilimle beraber İhvan-ı Safâ, siyasi olayların yoğunlaşarak devletin güçsüzleştiği yani siyasi çalkantıların bol olduğu zaman da ortaya çıkmıştır._Bağdat halifelerinin saltanatının hükmettiği yerlere ve ihtişamın sönmesine tanıklık etmiştir. Bu dönemde İhvân-ı Safâ 'nın coğrafyasında; İran'da Safeviler, Türkistan'da ve yine İran civarında Samaniler, Afganistan ve Pencapta Gazneliler ve Büveyhiler, Mısırda Fatîmiler, Bahreyn'de Karmatiler, Endülüs'te Endülüs Emevileri bulunmaktadır (Arslan, 2017, s. 15). Afrika'da Ubeyd Oğulları, Suriye'de İnşidoğulları-İhşidiler, Fırat yakınlarında Şeybaniler vardır. Halifeye sadece Bağdat'la Irak'ın bir bölümü kalmıştır.

Küçük hanedanlık içlerinden biri olan İslam dünyasının da bu yıllarda pek çok ayrılıklar yaşadığı görülmektedir. Tabi bu ayrılıklar ne kadar sorun teşkil etmiş olsa da bazı ekollerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İhvân-ı Safâ, toplumdaki bu ayrılıkların giderilmesi için bir ilaç niteliği tesir edeceğinden talep görmüş olması mümkündür. Bu kargaşa sırasında çok farklı fikirler veya fikir akımları çıkmıştır. (Batini Ekollerinin işine yaradığı söylenilmektedir.) İhvân-ı Safâ grubun bu dönemde kök salmış ve hızlı bir şekilde çevre edinmiştir. Kültür hayatında bu çağda (IX ve X) Bağdat ve diğer büyük yerleşim yerlerindeki âlimlerin bir araya gelerek çeşitli ilim dallarında münazara geleneklerinin olduğu bilinmektedir. Risaleler ve dönemin belli başlı özellikleriyle de bu âlim topluluklarından birinde İhvân-ı Safâ olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İslam ruhu, fıkıh ekolleri ve sufi tarikatların yanı sıra sanat ve bilimlerin hatta felsefede çok gelişmiş olup bu çağda Müslümanlar, âkli olgunlaşma ve fikri ilerlemelerde zirve noktasındaydılar.

"İslam aleminde çeşitli kurumları ve ilimler bu dönemde şekillenmiş ve zamanla gelişerek çağdaş Batı düşüncesinin doğmasına da önemli katkı sağlamıştır" (Koç, 1996, s. 32-33).

İslami dönemi boyunca önemli siyasi hareket sayılan İsmailli propaganda 9. ve 10. yüzyıllarda Kuzey Afrika'dan Hindistan'a kadar bütün İslam dünyasında çok güçlü bir duruma gelmiştir. Kendilerince halifenin tahta çıkmasını, siyasi amaç taşıyan tutum içerikli hareketleri temel alan bu hareket, ilk olarak sosyal bir inkılâbın gerçekleşmesi dışarıdan

aldığı fikirleri içinde harmanlayarak felsefesi bir sistem kurmasının ve Sünni İslam-ı temelden sarsacak bu felsefesi bu sistemi üzerine yeni bir din kurmanın yollarına başvurmuşlardır. İhvân-ı Safâ bu yüzyılda Abbasi hilafeti Şii bir hanedan üyesi olan Büveyhiler'in yönetimi altında olmuş olması iktidarın siyasi gücünü günden güne kaybetmesine rağmen 9. ve 10. yüzyılın İhvân-ın kendi öğretilerini tamda yayma yılı olmuştur denilebilir. Çünkü bu öğretiler daha öncede belirtmiş olduğumuz gibi zamanın Bağdat hükümdarlarının veya vezirinin kulaklarına kadar gitmiştir.

Araştırmacılar, yapılan birçok çalışmadan yola çıkarak, İhvân-ı Safâ'nın ortaya çıkmasında, Fatımi, İsmail'i, Batini, Karmatiler de dahil bunların ortak bir doktrin çerçevesinde birleştiklerine inanmışlardır. Zamanının birçok olayından etkilenmiş olan grup birçok şeyi de etkilemiştir. Topluluk, İslam dünyasının orta çağında hem akli hem de nakli ilimlerde pek çok katkı sağlamıştır. Çalkantılı olan bu dönemde yenilikçi gelişmelerde durmamış, farklı dillerdeki eserlerin çevirileri yapılmış bu sayede insanlar Yunan, İran çevresiyle tanışma fırsatlarını yakalamışlardır.

Döneminde yazılmış, ün yapmış *Kitabu'l İmta ve'l-Muanese* yazarı Ebu Hayyan el-Tevhidi (1023) önemli bir filozof ve edebiyatçıdır. İhvân ile ilgili birçok yazıyı Tevhidi'den elde ettiğimizi kabullenmek kaçınılmaz bir gerçektir. 10. Yüzyılda Abbasi'nin sarsılması sonucu bölgede aşırı Şia hareketleri felsefede Yeni Pythagorasçı ve Yeni Platoncu propagandalar başlatmıştır. İhvân'ın genel özelliklerine uygun olacak şekilde, gizli cemiyetin yapmış olduğu gizli toplantıların benzerleri o sıralarda Şiiler tarafından da yapılmaktadır. Bu noktadan yola çıkarak ikisi arasında ilişki kuranlar da olmuştur. Üstte de bahsettiğimiz gibi bu dönemin önemli gelişmesi felsefenin kendinden bahsedilir hale gelmiş olmasıdır. 10. yüzyılda Müslümanların bilim, felsefe ve kültür bakımından "Altın Çağı" yaşarken diğer taraftan İslam coğrafyasının bölündüğü ve siyasal çalkantıların hüküm sürdüğü bir zaman olmuştur. Yunanca, Süryanice Pehlevice ve Sanskritçe'den bilimsel eserler Arapça'ya çevrilmiş sonucunda ise ilk kaynak "vahiy" tek kaynak olarak görülmekten çıkmıştır ve şiir, hadis, tefsir, gramer ve sufi ekollerinin yanında İslam dışından gelen ekoller ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılda İslam aklı, Hind hikmetinin, Yunan felsefesinin, Fars ve Arap edebiyatının semavi olan ya da olmayan din ve kültürleri tek bir havuzda birleştirme girişimleri bulunmaktadır. 10. ve 11. yıllar, İslam sanat ve bilimlerinin, felsefenin ve bütün İslami bilimlerin genel çerçevesini tespit eden zeminin oluşturduğu bir dönemdir (Çetinkaya, 2003, s. 13).

3.5. İhvân-ı Safâ ve Amacı

Çalışmalarımızın başında belirtmiş olduğumuz üzere İhvân-ı Safâ'nın amacına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar; onların hedef ve maksatları bütün ilimleri üstün tutarak dine yardım din kardeşliğini ve asıl gaye olana yetişme olarak görürken bazıları felsefi ve dini ilimleri keşfetme olarak görmüştür. Bazı tarihçiler amaçlarını yeni bir felsefe sistemi geliştirmek olarak görürken var olan siyasi otoriteyi değiştirmek olarak görenler vardır. Bazı araştırmacılar ise İslam aleminin her tarafına yayılmak ve din felsefesi yaparak bütün dinleri bir çatı altında toplama eğilimi olarak belirlemişlerdir. İhvân'ın hedeflediği amaçların ne olduğu meselesi de kendileriyle ilgili birçok mesele gibi tartışma konusu olmuştur. Onları İslam Ansiklopedistleri olarak niteleyen Hilmi Ziya Ülken'e göre, doğa bilimini temele alan felsefeyi egemen kılarak, Müslümanları bağnazlıktan kurtaracak ve toplumu düzeltecek bir aydınlar ahlakı yaratmayı amaçlamışlardır (Ülken, 2017, s. 44).

Uysal ise söyle ifade etmiştir;"Dinî ve ahlâkî kaygılarla ortaya çıkan İhvân-ı Safâ bağnazlığı, fikir ve mezhep çekişmelerini gidermeyi, kardeşlik ve yardımlaşma duygusunu yerleştirmeyi, kendilerine göre yanlış bilgiler ve bâtıl düşüncelerle kirletilmiş olan dini, felsefe ile yeniden temizlemeyi hedeflemiştir" (Uysal, 2000, s. 2).

İhvân-ı Safâ'nın ismi anlamına benzetilen "Halkalı Güvercin" adlı hikâye, İhvân için sembolik bir anlam içermekte olduğunu hedefinin somutlaştırarak anlaşılır hale getirip farkındalık (etik, ahlak konusunda) oluşturmak olduğu amacını en basit şekilde bu hikâye ile ortaya koyduğu söylenilmektedir. "Maddeden ayrılmış, acı ve eziyet çekmeyen ruhlar; maddeye bağlanmış ruhların kurtuluşuna vesile olmaktadır. Bunlar acı çeken arkadaşlarını avcı'nın ağından kurtaran "Sadık-vefalı yoldaşlardır" (Çetinkaya, 2003, s. 16). Amaçlarını bu kadar açık anlatıp bunu yapmanın da bir "yükümlülük" olduğunu belirtirler. İhvân-ı Safâ'ya göre, dünyanın var olmasından itibaren ortaya çıkan bütün dinler bu yükümlülüğe uymak mecburiyetindedir. Asıl amaç tüm bilimlerin, felsefelerin ve dinlerin insan gücü ölçüsünde ruhun Tanrıya benzemesine yardımcı olmalarıdır.

İhvân-ı Safâ üyeleri amaçlarını gerçekleştirirken ön yargısız bir yaklaşımla dini, felsefi ve ilmi olmak üzere ulaşılabildiği her tür bilgiyi gerçek veriyi kullanmışlardır. İhvân düşüncelerini şöyle ifade etmiştir;

“kardeşlerimiz ilimlerinden hiçbirine düşmanlık etmemeli, hiçbir kitabı küçük görmemeli, mezheplerden hiçbirine önyargıyla yaklaşıp taassuba kapılmamalıdır. Çünkü bizim fikir ve mezhebimiz tüm mezheplerin düşüncelerini kapsar ve bütün ilimlere yer verir: Buda başlangıcı sonu, gizliliği açıklığı yönünden hepsinin tek bir ülke, ortak bir ilke, tek bir neden, tekbir Kâinat tek bir ruhtan müteşekkil olmaları bakımından duyulur ve akledilir bütün varlıkların incelenmesinden ötürüdür” (Risale 4, 2014, s. 39). Onlar için yapılan “sorumluluk” almak değil “kati zorunluluğu” yerine getirmektir. Bu sözlerin altında yatan asıl sebep şeriatın bozulmuş olmasından kaynaklı olarak boş inançlar sonunda topluluğu batıla yönelmeye sevk etmesidir.

“Çoğu amacımızın İlm-i Nücum’u öğrenmek olduğunu sanır yemin olsun ki bu, ondaki amaçlarımızdan sadece biridir. Biz kardeşlerimizin bütün ilimleri kavramalarını öğrenmelerini ve cahil kalmamalarını istiyoruz. Çünkü onların mezhepleri bütün ilimleri incelemek, zahiri ve batini ile birlikte tamamını anlamaktır. Risalelerimizde ortaya koyduğumuz en büyük maksadımız, Allah’ın dini kavramak ve cahillerin nispet ettiği şeylerden onu tenzih etmektir” (Arslan, 2017, s. 24).Bunun içinde her türlü din ve mezhebe karşı hoşgörülü davranılmalıdır. Bu hem dışarıda olan insanları hem de kendi içlerindeki insanları mantık çerçevesinde kendilerine bağlamıştır. Gönül kapıları ve akıl kapıları sununa kadar açılmıştır. İhvân gönül kapılarını dönemindeki fikri ve mezhep tartışmalarına son vermek için yanlış bilgiler ve batıl düşüncelerle kirletilen dini düşünceyi felsefe yardımıyla temizlemeyi amaçlamıştır. Kendilerine göre topluluğun amacı; ”kelimenin tam anlamıyla eğitimsel bir nitelik taşımaktadır” (Çetinkaya, 2003, s. 47). Bu da onlara göre; “nefs ilmi” ne dikkat çekmek ve onun cevherinin bilgisine yönlendirmektir (Risale 1, 2017, s. 49). Kendi özünü tanıyıp eğitmek ve ilmini arttırarak eğitmenin bir yoluna dikkat çekmek istenmektedir. İnsanları bilinçlendirmek uyandırmak gerekir, bu da en alt ilimlerden başlayarak en yüce ilime doğru yapılmalıdır. Aristo gibi, onlar da yüce ilim olarak ilm-i ilahiyi kabul ederler. İhvân-ı Safâ’nın genelde felsefe ve özelde de İslam felsefesi sahasında isminin sıklıkla geçmesine rağmen kendi özellikleri ve yaptıkları şeyler hususunda bilgi kaynaklarımız yetersiz olsa da amaçları arasında epistemolojik temele dayanan felsefe, bilim ve dinin birbiriyle sentezlendiği bir nevi bilimler ansiklopedisi oluşturmaktı ki, bunu başardıklarını söyleyebiliriz.

3.6. İhvân-ı Safâ ve İlgi Alanı

İhvân-ı Safâ her açıdan insana bakmayı onu çevreleyen kaynakları oluş yok oluş hakkında en ince ayrıntılara kadar girmişlerdir. İnsan ruhunun ölümsüzlüğüne, karşılıklı yardımlaşma ve eğitim ile ruhların arınabileceğine inanan kişilerin bir araya gelerek oluşturmuş olduğu konular bütünüdür.

> Çoğunun psikolojiye duyu ve duyulara akıl ve akledilir olana ilahi kitap sırlarına ilişkin düşünce ve araştırmaya nebevi vahiylere ve dinin kapladığı konuların anlamlarına dair olmalıdır.Yine onlar, matematiğin dört dalını, yani sayıları,geometriyi, astronomiyi ve telifi/musikiyi müzakere etmelidirler. Onların en çok özen göstermeleri ve arzulamaları gereken şeye gelince, bu, gayelerin en yükseği olan ilahi ilimleri araştırmalarıdır (Risale 4, 2014, s. 39).

Düşünmek ve şeriate ait meselelerin içeriğini anlamak üzerine yoğunlaşarak, eser ortaya koymuşlardır. İnsanlar arasında erdemli, kişilikli, din anlamında donanımlı insan yetiştirmeyi hedeflemektedirler. İnsanlar arası ilişkileri göz önünde tutup, aile kavramı yönetimdeki işleyişin nasıl olması gerektiği üzerine durup uzun uzun açıklamalara gidilmiştir. Milletler arası ilişkileri, geçmişi ve şu anı, sevgi, şefkat ve hoşgörüden eksik olduğu düşüncesinde olmuşlardır. Milletlerin birbirlerine haksızlık ve zulüm yapmamaları gerektiği, iyi ve doğru olanın müsamaha göstererek, beraberlik içinde ve yardımlaşarak yaşantı sürmekle mümkün olacağı üzerinde durulur. İhvân-ın Safâ'nın ilgi alanı sadece bunlar ya da şunlardan ibarettir demek çok kısıtlamaktır. Bahsedilen şey aslında her şey (psikoloji, fen, din, felsefe, eğitimi ya da ilim günlük hal ve hareketler vb.) hakkında ansiklopedi yazan âlimlerden bilginlerden söz edilmektedir. Özetle hiçbir şeyi parçalayarak sınırlayıp geçmemektedir, varlık ilkelerini de kullanarak varlığın somut bir şekilde algılanmasına ve tanınmasına yardımcı olmaktadır. İhvân-ı Safâ'nın konusu canlı-cansız her şeydir**.** Tabiatta yaşanan en küçük hadiseden-kelebeğin kanat çırpması da dahil büyük depremlere, doğa olaylarının perde arkasındaki sırra varana kadar- tüm evreni kapsayan bilim ve sanat olaylarını içeren bağlar, yapılar, kuramlar, soyut ve somut her şeyi içine alan ilgi alanına yelpazesine sahiptir.

3.7. İhvân-ı Safâ'dan Etkilenen ve Etkileyen İsimler

10. Yüzyıl İslam Düşünce Tarihi bakımından "altın çağ" olarak adlandırılmaktadır. Bu çağ yedi ve sekizinci yüzyıldan başlayan tercüme işlemlerinin ve felsefi düşüncenin İslam tarihine girmekle şekillenmesi ve bunun sonucu olarak elle tutulur, yani kayıt altında bir dönem olmuştur.

Birliğin felsefi eğilimleri, İran Hint, Arap ve Eski Yunan düşüncelerinden etkilenmiştir, ama Yunan etkisi daha baskındır. Özellikle "Pythagoras, Sokrates, Platon, Aristotales, ve Hermes Trimegistus'tan (İslam geleneğinde İdris peygamber) yararlanmış olan bu düşünürler, Yunan bilgi birikimi ile Kuran-ı Kerim'in hükümlerini uzlaştırmak için, mistik ve efsanevi inançlardan yararlanma yoluna gitmişlerdir" (Unat, 2013, s. 88-89). Bu yüzyıllardaki filozofları bilmek dönem açısından çalışmayı hangi bölgeye konulacağı hakkında yardım sağlayabilmelidir. Ünlü düşünürler Farabi, İbn-i Sina, İbn Miskeveyh, Kindi, Gazali, Arabi, El-Kirmani başta olmak üzere birçok filozofun isminin duyulduğu zaman diliminden bahsedilmektedir. Ansiklopedik kitaplarıyla İslam düşünce tarihinde bir eklektisizm örneği olan İhvân-ı Safâ düşünceleri ile döneminde kısa sürede genişlemiş, bu sadece kendi İslami Dünyası sınırlı kalmayarak hem Doğu hem Batı da uzun süre etkisi sürmüştür. Gerek Tanrı'nın varoluşuyla ilgili argümanlar, Tanrı dünya ilişkisi, diğer alem, gerekse insanın doğası, var olanların hiyerarşik yapısı benzeri konularda Yunanlı düşünürlerden etkilenen İhvân-ı Safâ elbette bütün Müslüman düşünürler gibi sokratik geleneğin kurucu düşünürlerinden ilham almıştır (Cevizci, 2017, s. 25). İhvân-ın önemli kaynakları Sokrates ve Platon dur. İhvân eklektik sisteminde Platon ve Aristoteles ten de etkilenmiş olsa bile, Pisagorcu ve Yeni- Pisagorcu felsefe kaynaklardan da etkilenmiştir. İhvân-ı Safâ'nın Yeni Eflatunculuk, Yeni Pisagorculuğun, Müslümanlık içinde benimsenmesini sağlamıştır. İspanyol filozoflar yetişmesinde öncülüğü olmuştur. *Risaleleri*'n l., 3. ve 4. kitapları (psikolojik ve akli bilimler ilahi bilimler) Yeni Eflatunculuktan çok Aristocu bir etkinin altında olduğu görülmektedir. İçerik birebir aynı olmasa da Risale ve Aristo külliyatı arasındaki başlıklar benzerlik göstermektedir. İhvânı Safâ etki bakımından, Aristo ve Yeni Eflatuncuların gölgesinde barınır. İhvân'ın kullandığı kavram ve terminoloji Aristo'nundur. Gelişmesi yayılması ve ilerlemesi de Yeni Eflatunculara benzetilebilir bunu en açık olarak Yeni Eflatunculuktaki çok önemli iki kavramı (sudur ve varlık dereceleri) İhvân'ın da kullanmış olmasıdır. Bu kavramlardan farklı olarak "*boş levha"* hakkında öngörüleri bulunmaktadır.

İhvân-ı Safâ'nın gerçekte savunduğu düşüncesi onların insanın doğuştan bir şey getirmediğini ve hiçbir şey bilmediği olmuştur. İhvân-ı Safâ yeni doğmuş bir bebeğin hiçbir bilgisinin olmadığını kabul etmiş, sonradan bilginin deneyimlerle öğrenildiğine kanaat getirmiştir. Bu grubun öne attıkları bu düşüncesi yıllar sonra günümüz felsefesinde bahsi geçen düşünür John Locke in savunduğu "tabula rasa" (boş levha) fikrini

hatırlatmaktadır. İhvân-ı Safâ iyiliğin bizzat iyilik için yapılması ilkesini ortaya koyarak kendilerinden yıllar sonra gelen Kant'ın yeniden ele alarak canlandırdığı ve isminin unutulmamasına olanak sağladığı görüşe öncü olmuşlardır. Gazali'nin İhvân-ı Safâ Risalelerini okuduğu ondan etkilendiği görülmektedir. Ancak bazı kaynaklar bunu geçiştirirken bazıları ciddi karşı çıkışlarını konu almıştır. "Gazali'nin İhvân-ı Safâ ya yönelik muhalif tavrının en başta gelen nedeni, onun akılcılığın ve felsefenin sıradan halk tabakaları arasında yaygınlaşmasının hoş olmadığını düşünmesiydi" (Çetinkaya, 2003, s. 95). Bazı kaynaklar Gazalinin, Risaleleri okuduğu ama okuması sonucunda "yazmakla boşuna yorulmuşlar" gibi olumsuz tabirlerine rastlanılmaktadır. İbn-i Sina'nın babasının da bu grupla ilgili bazı iletişiminin olduğu düşünülmektedir. İhvân-ı Safâ, alem'in varoluş meselesinde yeni Eflatuncuların ve bilhassa Platinus'un etkileri fark edilmektedir. Netton'a göre; İhvân'ın Risalelerinde Eflatun'un doğrudan bir etkisini görmek güçtür. Zira Risaile'in konusu, Eflatuncu düşüncelerden ziyade Yeni Eflatuncu öğreti hâkim durumdadır. Risail'de Devlet ve Phedon gibi eserlerden, ancak birkaç yerinde benzetme vardır (Çetinkaya, 2003, s. 42).Hükümdarın oğluna verdiği öğüt bazlı hikâyelerde bulunmaktadır.

3.8. İhvân-ı Safâ'nın Yazmış Olduğu Risaleler

İhvân-ı Safâ'nın yazmış olduğu *Risale*ler 51(ihdâ aşrate ve hamsûn) adetten oluşmaktadır (Risale 3, 2014, s. 35). *Risale*lerde karşımıza çıkan risalenin sayı olarak farklılık gösterdiğini görmekteyiz. Bazı risalelerde yazdıkları sayısının 51 olduğunu söylerken bazı yerlerde 52 olarak geçmektedir. Bunun nedeni; İhvân-ı Safâ *Risale*leri'nin sayısına ilişkin genel kanaate uygun olarak 51 veya bütün *Risale*lerin fihristi ve kısa tanımını ele alan bir cildin başında yer alan "fihristü'r resail" birlikte 52 *Risale* şeklinde okumak daha uygun olacaktır. Nitekim *İhvân-ı Safâ Risaleleri*'nin başka baskılarında risalelerin sayısı "ihdâ ve hamsîn" (51) şeklinde kaydedilmiştir (Risale 3, 2014, s. 35)Bahsi geçen bu risalerin tanımı şöyle özetlene bilir; cemiyet içerisinde İslam dünyasının doğuşundan sonra dinle ilgili konuları çözümleyen küçük boyutlu kitaplara *Risale* denilmekteydi. Bilim, felsefe, tasavvuf, şiir, ilahiyat gibi değişik alanlardaki bir meseleyi ele alan eserler cevap niteliğinde bütün küçük boy eserlere Risale adı verilmektedir. Kelime anlamıyla küçük kitap, broşür anlamına gelmektedir. Bu yazılmış olan 52 Risale aslında birer mektup niteliğindedir. Risale mektup anlamına da gelmektedir. İhvân-ı Safâ'nın düzenlemiş olduğu

mektuplar kitap haline getirilmiştir denilmesi yanlış olmayacaktır. Yazmış oldukları ansiklopedi kıvamındaki eserlerini şöyle sıralanır:

1) Riyazi-Talimi (Matematiksel ve Eğitsel) Bilimler,

2) Cismani-Tabii (Cisimsel-Doğal) Bilimler,

3) Nefsani (Psikolojik)-Akli Bilimler

4) Dini-İlahi (Metafizik) Bilimler (Risale 1, 2017, s. 15).

5) Er-Risaletü'l-Cami'a dır.

Ansiklopedik bir eser olan *İhvân-ı Safâ Risaleleri* bu bağlamda ilk İslam Ansiklopedistleri de meydana getirmiş olmuştur. Bu risaleler bilgi deposu olarak görülmektedir. İhvân-ı Safâ'nın düşüncelerini içinde bulduğu topluma iletmek ve farklı coğrafyalarda bulunan üyelerine ulaştırmak adına yazmışlardır. Risalelerin yazılış tarihi ile ilgili belli başlı bazı çıkarımlar yapılmaktadır.

"Casanova, Journal Asiatique'de yayınlandığı bir tetkikte risaleler'de geçen zodiaque takvimine göre bunların yazılış tarihini 1047 ve yerini de Mısır olarak tespit ediliyor" (Çetinkaya, 2003, s. 100-101). Ebu Hayyan, Risalelerin 373/983 yılında tanındığını, Dieterici, Risalelerin yaklaşık olarak 350/961-375/986 yazıldığını bildirmiş ve buna katılan Massignon ve Marquet olmuştur. Bunların yanı sıra Tevhidi yazılış yılının 338/949-373/983 arası olduğu düşüncesindedir (Koç, 1996, s. 31). Birçok âlim, filozof, bilgin bunların yazılış tarihi ile ilgili yorumlar yapmıştır. Zaman olay çıkarımları olarak ölüm doğum oranlı tarih bildirmiş kimselerde olmuştur. Böylelikle kimin yazdığı kurduğu tartışmaları arasına Risalelerin yazılım yılları da girmiş bulunmaktadır. Bu konulardan edinilebilecek bilgiler sınırlıdır. Kendilerine prensip edinmiş oldukları gizlilik politikaları, haklarındaki bilgi ve kanıt yetersizliğinin en temel sebebi denilebilir. Risalelerde Matematik, Mantık, Metafizik, Din, Ahlak başta olmak üzere birçok fikir beyan edilmiştir. Bu fikirler araştırmalar grup içindeki düşünürlerin süzgecinden geçirilmiştir. Bu alanlarda da kendilerinden önceki filozoflardan etkilenmişlerdir. Matematikte Pythagorasçılar, metafizikte Eflatun, din felsefesinde Farabi, ahlakta Sokrates, Mantıkta Aristoteles etkileri görülmektedir. Buradaki etkilenmeler sonucu yazmış oldukları Risalelerde kaynaklık ettiği eserleri şöyle aktarmışlardır; Felsefecilerin eserleri başta olmak üzere Tabiiyyat ve Matematik bilgisini, Peygamberlere gelen kitaplar (Kur'an, İncil, Tevrat, Zebur) ve diğer semavi kitaplar, Tabiiyata dair eserler (astronomi, jeoloji, botanik vb.) ilahi kitaplar (meleklerin ve onlar gibi olan insanların dokunabileceği kitaplar, bunlar; nefs ve ruhun

durumlarından bahseder) olmak üzere bunları söylenen dört başlık halinde yazmışlardır. Bu yazılanları kendileri insanlara daha kolay adapte etmek için hitap olarak kendi cemiyetini belli başlı gruplara ayırmışlardır. Yapılan iş bölümü topluluğu daha bilinçli bir şekilde birbirine bağlı hale getirmek için yapılmıştır. Böyle bir rütbe ve iş bölümü yapmış olan İhvân Safâ'nın kendisinin yazmış olduğu risalelerin birçok yere yayıldığını açık açık anlatır. İleride de üzerinde duracağımız gibi hep bir iyi, hoşgörü, gel kardeşim, gel dostum doğru yolu beraber bulalım, bu grubun üyeleriyle karşılaşır isen bu insanlara sıkı sıkı tutun, güven vb. gibi çağrılarda bulunmaktadırlar.

Risalelerde; "söylediğimizi anla benzettiğimiz şeyi algıla. Bu konuda fikir yürüt aklını çalıştır. Sen bununla maksadına erer, istediğin ve talep ettiğin şeye ulaşırsın" (Risale 3, 2014, s. 87). Sözleri ile tavsiyelerde nasihatlerde bulunur.

> Kardeşim öyleyse, seni herhangi bir karşılık beklemeden isteyen, düştüğünde durumdan kurtaran nefsani kardeşlerin, ruhani akranların ile arkadaşlık kurmak da acele et. Arkadaşlık kurup söylediklerini dinlemek, mezheplerini anlamak, kitaplarını araştırmak, yöntem ve ilimlerine vakıf olmak, sünnetleri ile amel etmek, davranışlarını izlemek ve böylelikle de kendileriyle ilgili kötülüğün ve korkunun söz konusu olmadığı bu kimselerin arkadaşlarıyla kurtuluş bulmak için sakın geç kalma (Risale 2, 2013, s. 45).

Risalelerdeki hümanist tavırlar da gözden kaçmamaktadır. Sıklıkla devam etmektedir; "Ey kardeş, eğer onlardan biri olmak istersen erdemli, değerli, ilimleri felsefi, edepleri nebevî, yaşantıları melekî, lezzetler ruhani ve gayretleri ilahi olan kardeş ve dostların arkadaşlarına gel!" (Risale 3, 2014, s. 76)gibi çağrılar her risalede kendini göstermektedir. Dini hoşgörü, vicdani muamele, manevi olgunluk yardımlaşma topluluğun esas temelleri olarak kabul edilmektedir. Madde, madde ile ilgili birçok şeyden kurtularak hakikati görünende aramamak gibi düşünceler üzerine yazılmıştır. Kendi ifadeleriyle insanı her iki âlemde de mutluluğa ve huzura kavuşturacak yola iletmektir niyet. Bu şekildeki savunulan düşüncelerle İslami kavramlar üzerinde durduğu açıkça görülmektedir.

Risalelerde yazılanlar bu kişilerin aralarında, alanında uzman filozoflar tarafından karşılıklı yaptıkları tartışma söyleşilerin toplamıdır. Risalelerde kendi içinde belli özelliklere göre ayrılmaktadır. Gruptaki tabakalardan bahsetmiştik ki bu gruptaki ileri düzey insanlar için "Risaletü'l Camia" tasarlanmıştır.

İhvân-ı Safâ, Risaleleri Ansiklopedik özellik, taşıyan bir külliyat olarak görülmektedir. İhvân, bütün düşüncelerini bu Ansiklopedi karakterdeki Risaleler aracılığı ile sunmuştur. Bu ansiklopediler, harfler ve sayılara dayanan matematikten oluşan bir temel üzerine oturtulmuştur. Risaleler içerisinde daha öncede değinmiş olduğumuz gibi Astroloji,

Matematik başta olmak üzere mantık ve fizik (tabiat felsefesi) alanlarına girip ilahiyat ve aklı ilimlerle Risaleler üst seviyeye getirilmek istenilmiştir. Buna ek olarak İhvân-ın risalelerinde, Müslüman bir toplumda yaşaması ve kendilerinin de İslamiyet'i benimsemiş olmalarından hareketle davranmaları Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sözlerinden de yararlanmış olmaları sergilenen tutum ve yazılan risalelerde kendini gösterir. İhvân'ın temelde kendine örnek aldığı dört kaynakta (Tevrat, İncil, Kur'an, Zebur) düşüncelerinin temeli olmakta eşdeğerdir. İhvân, fikirlerini temellendirmek için, temel aldıkları bu dört kaynağı Risaleler 'de bütün ön yargılardan arınmış olarak kendi istekleri doğrultusunda kullanmışlardır (Aslan, 2017, s. 27). Tevrat, İncil kadar önemlidir. Dini boyutta Hz. Muhammed'in veya Hz. Ali'nin sözü ne kadar önem taşır ise felsefede de Sokrates, Platon ve Aristo'nun sözleri düşünceleri bir o kadar önemlidir.

İhvân-ı Safâ'nın İslam dünyasının içselleştirmesinden İslam inancının gelişiminde de Risaleler büyük rol oynamıştır. Görüş özellikleri, gizli kimlikleri insanların bu gruba ve kitaplarına olan merakları kamçılar ilgiliyi arttırarak popülerliğini sağlar. Kendileri bu gizliliklerini şöyle dile getirmişlerdir; "Babamız Âdem 'in Mağarasında Uyuyanlar" (Sönmez, 2012, s. 10) olarak yedi uyuyanlara atıfta bulunarak kendilerini farklı bir boyuta taşımıştır."Bil ki, biz İhvân-ı Safâ'yız, arı kimseler ve iyi arkadaşlarız. Biz Adem 'in mağarasında bir süre uyuduk" (Risale 4, 2014, s. 21). İlk insan Hz. Adem'den sonra gelen herhangi bir kimse olduklarını isimlerinin zikredilmesine gerek olmadığına esas olanın icraat olduğuna değinmişlerdir.

Sık sık dünyanın cehennem olduğu bedenin hapishane olduğunu sembolik anlatımlarla aktarmışlardır. Bunun gerisinde hep insanı değerine kavuşturarak doğruya yöneltecek insan, olmayı destekler düşüncelerini paylaşmışlardır. İhvân, ruhun ölümsüzlüğüne ve karşılıklı yardımlaşma ve eğitim ile ruhların arınıp gelişeceğine inanarak amacını şöyle dile getirmektedir. Evrende her ne var ise bütüne yani mevcut olan varlıkların tamamının bilgisine ulaşmayı insanı bu dünyadaki kötülüklerden ıslah etmek ve ahirette de mutlu ederek selamete çıkaracak her şey ile ilgilenmek daha önceden belirtmiş olduğumuz gibi "sorumluluk" değil "yükümlülük" tür.

Risalelerde de bilinen kötülüklerden korunmayı ve korunmanın gerektiğini anlatır. Risale donanımları kendilerince şöyledir;

> Kardeşim, sırlarını ve inançlarını öğrenmek için onlarla arkadaşlığa rağbet etmek, metodlarına uymak, yaşam tarzlarını takip etmek, ahlaklarıyla bezenmek, ilim ve siyasetleri üzerinde düşünmek; konuşma ve sözlerini dinlemek için meclislerine katılmak; içerdiği manaları

anlamaya muvaffak olmak, nefsini gaflet ve cehalet uykusundan uyandırmak, basiret gözünü açmak, âlimler ve mesut kimseler gibi yaşamak ve göklerin melekûtuna yükselmek için bu Risalelerimizi okumak ister misin? (Risale 3, 2014, s.72-73).

Kurtuluşa ancak ve ancak bunları bilmekle geçiş yapılabilinileceğini vurgular hedefi insanları uyarılarla diri tutmaktadır. Risaleler tamamen yepyeni bir nazariye ortaya koymamaktadır. Ansiklopediler incelendiğinde Farabi ve İbn-i Sina terimleri benzerliği gözden kaçmaz. (Yönlendirme vardır bir nevi) Bu kadarıyla İhvân İslam düşünce tarihinde gerek çıkışı gerek ekol olarak yaptıklarıyla oldukça farklı konuma sahip değildir, fakat unutulmamalıdır ki onlar ilk Ansiklopedistlerdir.

Yunan Felsefesi ve İslamiyet'i uzlaştırmaya çalışma mümkündür. Risalelerde açık açık söylenilmese de bu çıkarım göze çarpmaktadır. Bu da bize Farabi ve İbn-i Sina'yı hatırlatır. Daha öncede açıkladığımız gibi bu iki filozoftan etkilenmiş ve onlar gibi uzlaştıramamışlardır. Bu noktada çarpıcı olarak görünen İslamiyet'te Tanrı âlemi sudurla değil hür iradesi ile yarattığına karar kılar.

Risalelerinde her tür ilimden beslendikleri aşikârdır, bunun sebebinin kendilerince din felsefesi yapmak için akıl ile şeriatı uzlaştırmaya yeltenip bunun sonucunda var olan tüm dinleri felsefe bağlamında tek bir din haline getirmek istemelerinde kaynaklanmaktadır, denilebilir. Risaleler kaleme alınırken tüm bu düşünceler hedefler göz önünde tutulmuştur. Bu olayın Orta Çağda nüksetmesi bulunduğu coğrafyada farklı görüşlerinde olduğu bilindiğinde resmi makamlarca takip edilme korkusuyla gizlilik politikası güdülmesini haklı göstermiştir. Risalelerde, İhvân'ın kendi eserlerinin bir sonucu olarak herhangi bir fiziksel şiddet veya eziyet çektiklerini dair bir gerçek kanıt bulunmamaktadır. Bu biraz da üyelerinin her kesimden insan barındırmasının yani nüfuslu olmaları yazmış oldukları risalelerden ötürü cezalandırılmamalarının olumlu sonucu olmuştur denilebilir. İhvân-ı Safâ'nın hemen hemen İbn-i Sina'nın dönemine yaşadığı düşünülürse, İbn-i Sina'nın yüzlerce eseri olduğu bilinir, birçoğunun kütüphanelerde yağmalanması 1050 yılına tekabül etmektedir. Risalelerin, İbn-i Sina'nın eserleriyle beraber Bağdat'ta yakılması sonucu birçok kitabın ortadan kaybolmasına karşılık İhvân-ın bu şekilde günümüze gelebilmesinin altında yatan sebeplerden biride bireylerin gizliliği olmuştur. Risaleler yok olmak yerine pek çok kütüphaneye girmiş ve birçok düşünür tarafından okunmuş ve devamlılığını korumayı başarmıştır. Tabi bu olay kendilerinin her kesimden inanıştan kabul gördüğü anlamına gelmemektedir. İbn-i Sina'nın zındıklıkla suçlanmasının altında yatan

sebep daha önce birçok filozofun yapmak istediği din ve felsefeyi birleştirme çalışmalarında İhvân-ı Safâ'nın da yer aldığı görülmektedir.

İhvân-ı Safâ amacına yeniden bir bakıldığında; din ve felsefeyi birleştirmenin arkasında yatan en temel gerçek siyasi bir hâkimiyet kurmak istemeleridir diye yorumlanabilir. Risalelerinde bunlar ayan beyan söylenilmese de hikâye, kısa ve meteforlaştırılmış anlatımlarda bu durumla karşılaşmak mümkündür. Örneğin; Risalelerinde geçen bir kralın, ölümü yaklaştığında dini kabul etmesiyle edindiği bazı bilgiler, deneyimler vardır ve bunu ölmeden önce oğluna aktarmaktadır. Altın öğüt şeklindeki bu bilgiler şöyle özetlenir ki; İyi bir insan ol(huy), güzel ve edeple hareket et, verdiğin sözleri yerine getir, yanlışlara karşı af içinde ol, kıskançlık etme, düşman kazanmamak için uğraş sana karşı yapılan düşmanlığa düşmanlıkla karşılık verme, yaratıcının verdiğini kötüye kullanma, şehvete düşme, bu (iki dünyadan) sürekli ve daimî olmayan şimdiyi seçme, seni ilgilendirmeyen şeylerle alakadar olma" denilerek İhvân-ın eğitim, siyaset alanlarına hâkimiyeti ve geleceğin kralı prense anlatır gibi mesajlar vermesinden anlaşılmaktadır(Risale 3, 2014, s.142). Risalelerde eğitime verdikleri önem her satırda yer almaktadır. Tekrarlardan çok her anlamı, kavramı en ince ayrıntısına kadar vermişlerdir. Her yöndeki ilim konuları olmuştur, hiçbir ilimi diğerinden ayrı tutmamışlar, sırt çevirmemişlerdir. Adeta bir havuz gibi toplayıcı ve açık olarak muamele edinilmiştir. Bilimle edinilen bilgiye, ürünün kendisine. Günümüzde bu fen bilimleri ile yalnız şu dal ilgilenir ya da bu sağlık(tıp) alanında demek yerine evrensel bir ilimden bahsedilir. Bunu da şu şekilde açıklayabilir; Bütün gerçek(hakiki) ilimlerin başlangıcı, insanın nefsini bilmesiyle ilgilidir. Nefsini, tanıyan var olan bütün bilimleri içinde taşıyan hakikat ilmînde taşır düşüncesindedirler.

Daha öncede konusu geçmekle birlikte andığımız genel çaba toplumu beraberliğe sevk etme sürekli bir çağrı, kapıları aralamak söz konusudur. Ey kardeşim, arkadaşım yada dostum gel.Eger onlardan biri olmak istersen çalış, değerli, ilimleri felsefi, edepleri nebevi, yaşantıları melekî lezzetleri ruhani ve gayretleri ilahi olan kardeş ve dostların arkadaşlığına gel.Gel ki doğru yolu birlikte bulalım anlamında çağrılış İhvân-ın insanları hep olumluya yani iyiye yöneltme biçimde olacaktır. Toplu olalım bağ kuralım, birleşelim ve sende katıl anlamlarını içermektedir. Bazı yerlerde insana kötü olan yaklaşımları, davranışları arkadaşları bile söyleyerek bir nevi davranış, ahlak, bilim ve ilmi kullanarak dünya ya karşı nasıl hareket etmemiz gerektiği üzerinde durarak insanı daha iyiye erişmeye davet etmektedir. Bu davetlerin yazılış şekli direk bilgi aktarmak haricinde hikâye kapsamında da

kimi zaman kişileştirme kimi zaman teşbih sanatıyla görmek mümkündür. Bir olay veya olgu anlatılırken çıkarılacak olan konu çok geniş kapsamda olabilir. Yahudi ve Mecusi hikâyesinden bahsedilmeli ki böylelikle konu gayet anlaşılır özele indirgenmiş hale gelecektir. Bu hikâyede çölde seyahat eden bir Yahudi'nin yol arkadaşı olan Mecusi'yi nasıl aldattığı anlatılmaktadır. Mecusi Yahudi'ye kendi dininin özelliklerini anlatır. Doğru davranmanın kendinde olanı olmayan kimse ile paylaşması gerektiğini vurgular Yahudi bunu anlayıp yalın ayak yürüdüğünü gösterir ayakkabısını vermesini ister. Mecusi verir bir süre sonra Yahudi yürüdüğünü ama Mecusi'nin atının olduğunu söyleyerek onu da paylaşmasını ister ve Yahudi atı alır almaz kaçar. Uzun bir süre sonra Yahudi farklı felaketlerle karşı karşıya gelir yolda kalır. Mecusi yetiştiğinde Yahudi çok zor durumdadır. Lakin Mecusi Yahudi'nin yaptıklarını hiç yaşanmamış gibi yapıp o şekilde davranmıştır. Buradaki hikâyede Mecusi'nin Yahudi hakkında daima hüsnü zanda bulunduğu vurgulanmaktadır. Hikâye ile eğitim ve öğretimde ahlak üzerinde durulup, asıl inancın çocuğun ahlakına nasıl etki ettiği anlatılmaktadır. Çıkarımlar siyasi, eğitim, ahlak vb. gibi birçok alana hitap etmektedir.

İhvan-ı Safâ kendi yazmış oldukları *Risale*ler hakkında şu düşünceleri ileri sürmektedirler; Biz elli bir risalede kardeşlerimizin-Allah kendilerini desteklesin-bu ilimle ilgili ihtiyaç duyduğu her şeyi açıkladık.

> Ey kardeşim! Meclisimize katılma imkânın olmazsa oraya bak, memnun olduğun, olgunluk ve doğruluğuna güvendiğin kardeşlerine sor. Böylece orada bahsettiğimiz ilim dallarının manalarını ve gizemli hikmetleri anlamaya muvafık olursunuz; sizi Allah'a yaklaştıran ve cehennem ateşinden; yani oluş ve bozuluş âleminden kurtaran şeylerle amel etmeye yönelirsiniz ve göklerin melekutuna, yani felekler âlemine çıkmaya ve arşı taşıyan, Rablerine hamd ile teşbih eden, O'na inanan ve müminler için bağışlama dileyen melekler zümresine girmeye yol bulursunuz(Risale 4, 2014, s. 134).

İhvan yazmış oldukları bu *Risale*ri yol rehberi olarak görmüşlerdir.

3.9. Risalelerin Genel Özellikleri

Risalelerin X. asrın siyasi hayatı ve felsefi hayatını da yansıttığı görülmektedir. Ayrıca Risalelerde Fars, Yunan ve Hint felsefesi miraslarını Arap edebiyatını, diğer din ve kültürlerini tek bir potada harmanlamışlardır. Risaleleri meydana getirirken İhvân çeşitli kaynaklara müracaat etmiş ve onlardan yararlanmıştır. Batı bağlamında en baskını Grek düşüncesi ve felsefesi olmuştur. İhvân Astronomide Batlamyus geometride Öklid sihir ve astrolojide Hermes, mantık ve fizikte Eflatun ve Yunan Eflatuncuların fikirlerine dayanmıştır. Risalelerde bir taraftan astronomi alanında Babil, Çin ve Hint öğeleri

bulunurken diğer taraftan Budist ve İran kaynaklı hikâyeler Tevrat ve İncil'den esintiler bulunmaktadır. Bu kadar farklı kaynak olmasına rağmen Risale yazarları müthiş bir uyum ve düzen şeklinde konuları iletmişlerdir. Risalelerin çeşitliliğine farklılığına rağmen hemen hemen her bilim dalını kendi içinde barındırır ve ortaya çıktığı asrın fikir hayatını da alıp içinde barındıran bir külliyattan bahsetmekteyiz. Risaleler okunduğunda şu çıkarımlar yapılmaktadır. Risaleler de kozmoloji başta olmak üzere hatta dinden kozmoloji 'ye, psikolojiden metafiziğe, astronomiden matematiğe kadar ansiklopedik bir mahiyet olması bu eserleri ele alan kişilerin de bu konuda uzman kişiler olduğunu açık bir göstergesidir. Risalelerin içeriği ve hitap sınırlanmasına bakılır ise en az 15 yaş en çok 40 yaş ve üstü olmuş olması bugünkü lise ve yükseköğretim programlarına karşılık geldiği göz önünde bulundurulmalıdır. Risalelerin anlatım şekli genellikle öğüt verici niteliktedir bu biraz dağınıklık gösterse de anlatım güçlü tutmuştur. Risalelerin açık seçik yazılmaları ve anlaşılması zor düşünceleri etkili bir şekilde basitleştirilmesi, halk tarafından ilgi görmesini sağlamış bu da zamanın toplumunun felsefi ve tabii bilimlere olan ilgiyi karşılamıştır.

Risaleler'de soyut ve karmaşık bir üslup değilde anlaşılır ve basit bir söyleşi kullanılmaktadır (Çetinkaya, 2003, s. 110). Felsefe ve ilimleri basit bir dille anlattıkları ve felsefe ile dinin uyumunu sağlamaya çalıştıkları için herkesin dikkatini çekmiştir.

3.10. İhvân-ı Safâ 'nın Yazmış Olduğu Risaleler Genel Bakış(Özet)

Risalelerin yazarları olan İhvân-ı Safâ'nın tam olarak düşüncelerini bu kitaplar içerisinde aynı mantık örgüsünün bir parçası olarak eserlerinde bulmak söz konusudur şimdiye kadar yapılan birçok eleştirinin bu kitaplar üzerinden değil de yabancı kaynaklar üzerinden yapılmış olduğunu gösteren birçok eleştiri ile karşılaşmak olasıdır. Risalelerin Türkçe 'ye çevrilmesi ve sırayla okunması uzmanlar tarafından öngörülmelidir risalelerin çevrisini yapanların bu yolun izlenilmesi üzerinde durmuştur ki en son olarak bunların hepsinin özeti mahiyetinde er-Risaletü'l Camia yazılmıştır. "Biz elli bir risalede beyan ettiklerimizi el-Cami'a olarak adlandırdık ve onu diğer risalelerden ayrı bir risalede özetledik. Bu risalede gücümüz nispetinde diğerlerinde bahsettiklerimizin açıklamasını daha özel tarzda anlattık. Bu risaleyi de biz diğerlerini temsil etsin diye oluşturduk"(Risale 4, 2014, s. 189).

"Er-Risaletü'l Camia geçirdiğimiz şeyler içinde en son gaye ve en son amaçtır" (Sönmez, 2017, s. 9). Risalelerin yazım şekilleri yani İhvan-ı Safa'nın *Risale*leri ayrım yerlerini üstte sıralamıştık. Biz bu sıralamayı kitap olarak ele aldık ve inceledik. Yani son basım olarak

elimizdeki kaynaklar, mevcut risale başlıkları çerçevesin de incelenmiştir risale sıralamasında kitaplar temel alınarak bu sıralama yapılmıştır. “Elli bir” bölümden oluşan külliyat şöyledir ki; (Risale 4, 2014, s. 212)

3.10.1. Kitap

İhvân-ı Safâ ya göre “felsefenin en başı sevmek, ortası insanın gücü ölçüsünde varlıkların hakikatlerini bilmek, sonu ise bu bilgi uygun söz ve fiillerdir” (Risale 1, 2017, s. 33). Felsefi ilimler İhvân-ı Safâ’ya göre risaleler şu şekilde incelenilebilir; birincisi ilk risalesini oluşturmuş olduğu Matematik yani Riyaziyyat, iki Mantık, üçüncüsü Doğa Bilimleri dördüncüsü ise İlahiyat Bilimleridir. Bunu bilmiş olmak İhvân-ı Safâ risalesinde hangi temeller üzerine oturtmuş olduğunu bilmemiz de yarar sağlayacaktır.

Birinci Risale; İlk olan bu risale insanın temellerinin matematik üzerine kurulu olduğunu gösteren risaledir. Bu alanda matematik kavramını ayrıntılı işlemişlerdir; Sayılar, aritmetik onların en önemli temelidir. Bu ilim, sayılar, sayıların sınıflaması, çeşitleri ve bu çeşitlerin de özeliklerinin bilgisidir. Bu ilimin temeli (kaynağı/mebde) ikiden bir öncesi olan “Bir” den gelir (Risale 1, 2017, s. 53). İhvân Platon ve Aristoteles’ten etkilenmiş olsa da beslendiği isimler Pisagorcu ve Yeni- Pisagor felsefe olmuştur.

Zira İhvânda yaratılmış şeylerin doğasıyla sayının doğası arasında mutlak bir ilişki bulunduğunu öne sürmüştü. “Varlığın anlamının anahtarının matematikten geçtiğini düşünen okul üyeleri, yeni Pisagorcu düşünürler gibi, her şeyin Bir’den çıktığını söylemekteydiler”(Cevizci, 2017, s. 252). Bu da şunu gösterdi sayılar derin ve sihirli şeylerdi. Onlarda Pisagorcular yapmış olduğu gibi belli varlıklara sayılar yüklediler.

“Tanrı’nın birliğiyle ilgili bilgiye ulaşmanın ilk ve en önemli yolunun matematik veya sayılar üzerinde çalışmak olduğunu bildiren ve sayılarla kendilerine bir sayıyı izafe eden şeyler arasında ayrım yapabilen İhvân, görüşleri ile pisagorcular karşısında bir ilerlemeyi temsil etmekteydi” (Cevizci, 2017, s. 252).

Pisagorcular için “Bir” den çıkmaktadır sayılar birbirini meydana getirmiştir ve noktalanmıştır. Lakin İhvânda bir sayı hiyerarşisi (varlık hiyerarşisi) bulunur bu “Bir” ile bitmez. İhvân tam sistemi bu noktada değiştirmiş ve geliştirmiştir. Bu var olan sayıların bir de “Sayan” ihtiyacı bulunmaktadır.

İkinci Risale; Geometria'dır. Geometri yani hendese ilmidir. Geometrinin parçaları, içeriği, niteliği hakkında bilgi verilmektedir.

Üçünü Risale; Yıldızlar, felekler, gök cisimlerinin ve burçların nitelikleri, gezegenlerin seyri ve onların bu âlemdeki etkilerinden bahsedilmektedir. Astronomi ilmidir.

Dördüncü Risale;Gök cisimlerin hareketleri, dönüşleri ve birbiriyle sürtünmeleri esnasında ya da genel anlamda Musiki sesleri ile ilgili bilgi vermektedir.

Beş Risale; Coğrafyanın, tam olarak yeryüzünün ve çeşitliliği, bölgelerin biçimi hakkındadır (Risale 1, 2017, s. 16).

Altıncı Risale; Sayılar, geometrik ve oranlar sesler arasındaki ilişki kavramlarını anlatmaktadır.

Yedinci Risale; Bilimsel ve Kuramsal Sanatlar ve bunlara özgü alt dallar anlatılmıştır. Hikmetin türleri, araz ve hakikat açıklamaları bulunmaktadır.

Sekizinci Risale; Mesleki ve pratik sanatın konuları, amacı, sanatlar ile nefis arasındaki ilişki anlatılmak istenmiştir. Nefs uyanması temel konu olmuştur. Nefs'in gerçeklerle yüzleşip doğruya yönelmesi için bazı uyarıcılar anlatılmaktadır.

dokuzuncu Risale; Ahlak kavramı ve ahlakın nasıl birden fazla şeklinin ya da farklılıklarının sebepleri açıklanmıştır. Peygamber ahlakı ve bazı filozof ahlakları üzerinde durulmuştur.

Onuncu Risale; İnsanın özünün sonsuzluğunu öğreten bunu da kontrol altına alıp yanlıştan korumak ve doğruya yönlendirmek için dil bilgisine ihtiyaç hissedildiği gibi akılla kontrol edip hakikatlere yönlendirmek onu hata ve yanlışlardan korumak için ihtiyaç duyulan şeyleri açıklamıştır. "İsagoci" kelimesi anlamı üzerinde durulmuştur.

On birinci Risale; "Kategori" üzerinde durulmuş var olan ya da bahsedilen bu on kategori üzerinden bütün var olanların anlamlarını açıklamıştır.

On ikinci Risale; "Peri Hermenias" ele alınmıştır. Burada basit, tekil, kesin ifadeleri, doğru ve yalan önermeleri tanımlanmış. Ayrıca isim, kelime, mutlak, kesin, olumlu, olumsuz neticelendirilmiş, düz neticelendirilmesi ikili, üçlü ve dörtlü yargılar, zorunlu, mümkün ve imkânsız, karşıt, eksik ve mantık öncelerinde duyulan kavramlar açıklanmıştır.

On üçüncü Risalede; Kıyas hakkındadır. Risale içinde “birinci analitikler” olarak geçmektedir burada filozof ve kelamcıların düşünceleri ifade edilmiştir. Kullanmış oldukları kıyas yönteminde doğru ve yanlış kavramlarına değinilmiştir.

On dördüncü Risale; “İkinci analitikler” ve “Burhan” hakkındadır. İçinde doğru ve yanlış barındırmayan kıyasın anlatıldığı bunun ise “Burhan” olduğu üzerinde durulmuştur.

3.10.2. Kitap

Bir Risale; madde ve suret ile onların mahiyeti hareket, zaman, mekân kavramlarını filozofların bunlar hakkındaki düşünceleri verilmiştir. Cismin mahiyeti ve hakikati ona özgü olan ve geçici özellikler onun devamlılığını sağlayan tamamlayıcı olmakla birlikte suretleri anlatmışlardır. Araştırmamızda da genel bir yer kaplayan alan arasına da girmektedir. Bu risaleyi fizik olarak ele alabiliriz.

İkinci Risale; Gökyüzü ve Âlem daha açacak olur isek; gökyüzü tabakalarının ve gök cisimlerinin oluşumu, hareketleri ve bu gök cisimlerinin birbiriyle uyumu açıklanmıştır.

Üçüncü Risale; Oluş ve bozuluş hakkındadır. Toprak, su, hava ve ateşten ibaret olan dört unsurdan her birine varlık veren suretlerin içeriğini dört unsurun maden, bitki ve hayvanların külliye ana unsurları olduğunu çeliklerdeki farklılıkların niteliklerde ki farklılıkların ve etrafında gök cisimlerinin dönüşü ile yıldızlarını ışıklar ve bu ahenk hakkında bilgi vermektedir.

Dördüncü Risale; meteoroloji hakkındadır. Bu risale meteorolojik olayların her ayrıntısına

meteorolojik olayların her ayrıntısına yer vermiştir. Nehir, rüzgâr akıntıları, yağmur, gök gürültüsü, şimşek, gökkuşağı vb. şeyler hakkında bilgi vermiştir.

Beşinci Risale; madenlerin oluşumları hakkında bilgi vermektedir. Bunun nitelikleri, cevheri, içeriği, farklı oluşumlarının nedeni ve yerin o kadar derinliğinde nasıl meydana geldiği hakkındadır. Aslında beşinci risalenin derinliği çok fazladır. Hayatı âlemden olay başlayarak tabiatın bütün varlıklarının musaviri olan ve her şeyi yoktan var eden yaratıcının etki ettiği ilk şeyler olduğunu, nefislerin madenî cevherlerden başlayarak en alttan yeryüzünün merkezinden başlayarak göklerin üzerine ve felekler âlemine gerçek hayırlı kimseler olan iyiler ve seçilmiş kimseler makamına nebilerin ve resullerin derecesine yükseleceğini açıklamaktadır.

Altın Risale; tabiatın mahiyeti ve dört unsur ile onlardan meydana gelmiş olan maden hayvan ve bitki nitelikleri açıklanmıştır. Melekler ve onların çeşitliliği, filozofların açıklamaları belirtilerek yazılmıştır.

Yedinci Risale; bitkiler ve çeşitleri bu bitkilerdeki çeşitlilik belirlenip onların nasıl oluşup geliştirdikleri, yaprakları, bitkinin meyveleri, tohumlarının reçineleri, kabukları, kökleri, dalları, renkleri, tat ve koku farklılığı ve bitkilerin madenlerin üst hayvanların ise alt kısmında yer aldığı geniş çapta ele alınıp açıklanmıştır.

Sekizinci Risale; hayvanların çeşitleri, bedenlerinin farklılıkları, tabiatları, huyları, oluşumları vb. hayvanların, bitkilerin üst kısmında yer aldığı açıklanmıştır. İnsanların ise alt kısmında yer aldıkları aktarılarak ayrıntılara gidilmiştir.

Dokuzuncu Risale; İnsanın bedenin birleşik oluşu ve bedenin aslında âlemin daha küçüğü olduğu benzetmesi üzerinde açıklamalar yapılmış. “Küçük Âlem” kelimesi açıklanmıştır. Bu risalede diğerlerinde de kısmen karşılaştığımız hikâyeler üzerinden anlatımlar mevcuttur. Örneğin; insan bedeninin yapısı ve erdemli şehri ile bu şehirdeki Kral benzetilerek konuyu daha anlaşılır seviyeye indirgedikleri gözden kaçmamıştır.

Onuncu Risale; Duyu ve duyum hakkındadır. Kısım bilgileri yer almaktadır. Bilgi türleri ve bilgi alma yollarının neden üç tane olduğu açıklanmıştır. Bu risalede anlatılan duyuların duyuları nasıl anladığı, faktörleri, nasıl bu faktörlerin birleştiği, nasıl ortak duyu kanalına geldiği açıklanmıştır.

On birinci Risale; “Spermin Ana Rahme Düşmesi”, bunun sonucuyla birlikte değişen olaylar, dış etkenlerin bu olaya etkileri ve oluşan bedenin mükemmelliği üzerinde durulmuştur. Bu risalede ilk yetişkinlik dönemi ele alınmıştır.

On ikinci Risale; Filozofların öne sürmüş oldukları insan “Küçük Âlem” anlamı hakkındaki açıklamalar mevcuttur.

3.10.3. Kitap

Birinci Risale; Nesf in bu dünyada ve ahiretteki durumu hakkında bilgi verilmektedir. Nefsin meydana gelişinde geçirdiği süre ve varacağı yerler hakkında yazılan risaledir.

> Nefisle duyular yoluyla ilim ve irfandan istifade ederek potansiyel durumundan fiil durumuna çıkmak suretiyle varlıklarını tamamladıklarında, akledilir şeyler, tecrübe ve riyâzet yoluyla faziletler kazanmak suretiyle geçim işlerini orta yol üzere yoluna koymaya, doğruya ileten kanunlara göre ahiret için hazırlanmaya, güzel ahlâk, doğru görüş ve iyi ameller ile nefsi

> terbiye etmeye ilişkin bir yol tutup bu dünya hayatını idare etmekle sûretlerini yetkinleştirdiklerinde [Ahiret hayatının nimetlerinden istifade ederler]. İşte bütün bunlar kan ve etten oluşan beden aracılığıyla gerçekleşir (Risale 3, 2014, s. 11).

Nefs'in kurtuluşu maddi olanla ilişkisi cismani lezzetlere aldanışı ve kandırılışı üzerinde durularak hastalık nefislerin tedavi edilmesi ve hikmet ile fazilete nasıl ulaşılacağı üzerinde durulmuştur. İhvan bu kısımda vücutta bulunan organları işaret ederek nasıl her bölge (organ)nın farklı ilaçları var ise her nefsinde kendine göre ilaçları olduğundan bahsederek hümanist tavırlarıyla etkilemektedir.

Akli ilkeler ve Pisagorcu görüş hakkındadır. Yaratılış ve yaratılış sırası ile ilgili açıklamalar yapılmıştır.

İkindi Risale; Âlem, bilgi, yokluktan varlığa geçiş insan bunları bilmesinde "bilgi"yi bile bilmesi ve nefsin durumu üzerinde durulmuştur.İnsanın tam olarak orta noktada olduğunu gösteren benzetmelere bu risalelerde karşılaşmaktayız. Bu; mekân, üstünlük, güçlülük ve zayıflık bilgi ve bilgisizlik, boyut, duyum ve benzeri gibi şeylerle arada olduğu anlatılmaktadır. Örneğin;

> "aynı şekilde onun miktarları ve boyutları aşmasına ilişkin kuvvetinin durumu da arada bir yerdedir. Çünkü insanın, çöller ve denizlerin genişliğinde olduğu gibi, aşırı genişlik ile hardal tanesi ve iğnenin darlığında olduğu gibi, aşırı darlık arasında bir yerde kalan miktar ve boyutların dışında bir miktarı ve boyutu aşması mümkün değildir" (Risale 3, 2014, s. 27- 28).

Âlemin nasıl var edildiği hikâyelerle daha anlaşılır hale getirilmektedir. İnsanın doğuştan bir şey getirmediği ayetlerle desteklenilerek, öğrenmenin sınırlılığı ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

İhvan-ı Safâ topluluğuna göre "Akli ilkeler" hakkındadır. Varlıkların ve olayların nedenini külli ve cüzilerin varlıklarının tıpkı ilk risalede bahsedildiği gibi sayıların düzenindeki uyumun mükemmelliğinin bu var olduğu açıklanmıştır.

Üçüncü Risale; Ölüm kavramı, ölümle var olan dünya temelli şeyler nasıl eşitlenir,ölümün ne durumda iken insanlar tarafından istenip istenilmeyeceği üzerinde durulmuştur."İnsanın spermden başlayarak rahimde tamamlanmasını çocukluk günlerindeki büyümesini, gençlik zamanlarında olgunluğa erişmesini ve orta yaşlı döneminde olgunlaşması sonrası yaşlılık dönemi ve gücünün tükenişi sonrası ölüm ve değişim anlatılmaktadır"(Risale 3, 2014, s. 44). (Şişme, çürüme, bozulma) beden ve nefes arasındaki farklılıklar örneklerle açıklanmıştır.

Âlem kavramını, ele alınmış incelenmiş ve canlı, ruh, ev sahibi, bilen, yaratılana itaat eden büyük insandır düşüncesi vurgulanmış. Âlem ise insana benzetilmesi olayı üzerinde durulmuştur. İhvân-ı Safâ'nın eklektik sistemi, neredeyse bütün Yunanlı düşünür ya da okullardan etkilenmiştir. Sözgelimi İhvân, makro- kozmos olarak büyük evren ile mikro-kozmos olarak insan arasında benzerlik veya ilişki kurma noktasında stoacıları takip etmiştir. İnsanın kendi varlığında var olan ile Evren'i özetlediğini öne süren İhvân, fiziğiyle metafiziğinin temelini ise Aristoteles'ten almıştı (Cevizci, 2017, s. 252).

Dördüncü Risale; Bu risalede ise;"lezzet ve elem, keder ve sevinç, neşe ve üzüntü, dinginlik ve yorgunluk konuları ele alınmaktadır" (Risale 3, 2014, s. 57). Bu varsayılan şeylerin aslında ne kadar fazla çeşidinin olduğu ve bu çeşitliliği yalnızca "O"nun bildiği anlatılmaktadır. Her risalede olduğu gibi ağırlıkla çağrı bulunmaktadır. Risaleleri okuma çağrısı ve teklifi şu şekilde aktarılmıştır;

> Kardeşim, sırlarını ve inançlarını öğrenmek için onlarla arkadaşlığa rağbet etmek, metotlarına uymak, yaşam tarzlarını takip etmek, ahlaklarıyla bezenmek, ilim ve siyasetleri üzerinde düşünmek; konuşmak ve sözlerine dinlemek için meclislerine katılmak; içerdiği manaları anlamaya muvaffak olmak, nefsini gaflet ve cehalet uykusundan uyandırmak, basiret gözünü açmak, âlimler ve mesut kimseler gibi yaşamak ve göklerin melekûtuna yükselmek için bu Risalelerimizi okumak ister misin? (Risale 3, 2014, s. 72).

Akıl ve makul olan düşünülen şeylerin hakkında olup insan ve cevher 'in ne olduğu ile ilgili açıklanmayan bazı bilgiler içermektedir.

Beşinci Risale;

> Dillerin, sözlerin, seslerin, hat ve kitabelerin farklılıklarının sebeplerini; mezheplerin ilkeleri ile düşünce ve dini inançların nasıllığını; onların oluşumlarının, ilkelerinin, ortaya çıkışının, kökenlerinin, yapılarının, gelişimlerinin, sayılarının, kendi aralarındaki görüş ve yöntem farklılaşmalarının aslını; bir asırdan diğerine ve bir milletten diğerine onlardan bir kavmin silinip yerine bir diğerinin geçmesini anlamak, ancak bahsettiğimiz bütün bu işlerin kendisinden kaynaklandığı asıl şeyi açıklayıp izahı yapılmaktadır (Risale 3, 2014, s. 83).

Üstede bahsedildiği gibi isimler ilk dil, diller arası geçişler, nasıl bu kadar farklı dil konuşulabiliyor, bu konular hakkında bilgi verilmektedir.

"Dil, konuşma, ses, hat ve yazı şekillerindeki farklılığın sebeplerini, mezhep, görüş ve diyanetlerin prensiplerinin nedeni açıklanmaktadır" (Risale 3, 2014, s. 147).

Coğrafi konum anlatılmaktadır. Şimşek, bulut, hava, havadaki değişiklik, düzen ve muhteşemliği üzerinde durulmaktadır. Ses üzerine çok durulmaktadır. Hayvanlar ve insanlar arasındaki ihtiyaçlar ve farklılıkları üzerine bilgi aktarımları mevcuttur.

Küreler ve devirler hakkındadır. Âlemin meydana gelişi onun ilkelerinin düzeninin ortaya çıkışı devamlılığını sağlayan şey hakkında bilgi vermektedir.

Altıncı Risale;Aşkın mahiyeti ve nefsin onunla birleşerek bütün oluşturması hakkında olup önceden sure gelen arzulanan kendine âşık olunan itaat edilen istenen matuf ve mahbup olanın gerçekte şanı yüce yaratıcı olduğu hakkında bilgi verilmektedir. Dillerin, sözlerin, seslerin, hat ve kitabelerin farklılıklarının sebeplerini; mezheplerin ilkeleri ile düşünce ve dini inançların nasıllığını; onların oluşumlarının, ilkelerinin, ortaya çıkışının, kökenlerinin, yapılarının, gelişimlerinin, sayılarının, kendi aralarındaki görüş ve yöntem farklılaşmalarının aslını; bir asırdan diğerine ve bir milletten diğerine onlardan bir kavmin silinip yerine bir diğerinin geçmesini anlamak, ancak bahsettiğimiz bütün bu işlerin kendisinden kaynaklandığı asıl şeyi açıklayıp izahı yapılmaktadır(Risale 3, 2014, s. 83).

Yedinci Risale; Piyangoculuk ve Pisagorculuğun Allah'ı birleyen düşüncesi üzerine durmuşlardır. Sayı ilmi, sayının çıkışı, şekli üzerinde durulmaktadır. Söyle diyordu: "sayı bilgisinde ve onun "iki" den önce gelen "bir" den doğuş şeklinde Allah Azze ve Cellenin birliğinin bilgisi vardır" (Risale 3, 2014, s. 164). Önceki bulunan birkaç risale ye göndermeler göze çarpmaktadır. Öldükten sonra dirilmenin kıyamet hesabının mahiyeti hakkındadır.

Sekizinci Risale; "Âlem büyük bir insandır" üzerine durulmaktadır. Filozofların "Âlem büyük bir insandır" şeklindeki görüşü ve "İnsan küçük bir âlemdir" görüşünün asıl mahiyetini tam olarak öğrenebilmesi için derinlemesine anlatılmıştır.

Bu şu anlama gelir: "âlemin(de) bedeni ve nefsi vardır. Onlar bununla çevreleyen feleği ve diğer varlıklardan ihtiva ettiği cevher ve arazları kast ederler. Bütün basit, birleşik ve doğan parçalarıyla onun cismi, bedenin tüm değişik suretli ve farklı şekilli organlarıyla bir tek insanın veya bir tek hayvanın cismi/ bedeni konumundadır"(Risale 3, 2014, s. 173).

Hareket çeşitliliğinin niceliği ve hareketlerin düzeni bu düzenin yaratıcısı tarafından nasıl var edildiği hakkında açıklama yapılmıştır.

Dokuzuncu Risale;"Bütün akledilirler, nefsin bizzat madde de(heyula) duyular yoluyla müşahede ettikten sonra, kendisinde gördüğü ve kendi cevherinde gözden geçirdiği ruhani suretlerdir" (Risale 3, 2014, s. 187). Bu risale ile nefis gaflet uykusundan uyanması ve bunu basiret gözüyle aklın nuruna bakmasıyla ilgilidir. Kanun koyucunun, meleklerin

cinsleri; onların kuvvetleri'nin âleme nasıl yansıdığı ve fiillerinin, o âlemdeki cisimlerde ortaya çıkışına dair bilgi bulunmaktadır (Risale 3, 2014, s. 203).

Neden ve nedenler hakkındadır. Kaynakların sebeplerini, kanunlarını, tanımlarını ve niteliklerini bilmektir.

Onuncu Risale; Devirler ve küresel dönüşlerin ay-altı âlemindekiler için ne ifade ettiği yani bu dönüşler sonucu canlı bedenlerinde hayatlarında ne gibi değişiklikler olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu kısımda Astronomi 'den çok Astroloji alanında bilgiler tekrar ele alınarak farklı yollarla anlatılmaktadır. Bu kısımda İhvan'ın birçok Risalesinde olduğu gibi hikâye yardımlı bir anlatıma rastlanılmamaktadır. Daha bilimsel aktarmalar bulunmaktadır. Tanımlar ve tarifler hakkında varlıkların hakikatlerini ve mahiyetlerini bilmek üzere yazılmıştır.

On birinci Risale; Bilgeler ve filozofları aşkın mahiyeti, çeşitleri, nasıl var olduğu, meydana getirdiği sebepler, aşka davet anlatılmaktadır. Bilgelerin, filozofların "Aşk'a bakış açıları anlatılmaktadır. Sevgi ve sevgiye olan çeşitliliğin sadece biri tarafından bilinileceği üzerine durulmaktadır.

On ikinci Risale; Öldükten sonra dirilme üzerine durulmaktadır. Kıyametin ve Miraç niteliği açıklanmaktadır. Ahiret kavramı üzerinde durulmuştur. Bu konu hakkında görüş ayrılıklarından bahsedilmektedir (inkâr edenler- kabul edenler) cesetlerin tekrar dirilmesi hakkında bilgiler mevcuttur.

On üçüncü Risale; Hareketlerin cinslerinin niteliği hakkındaki Risale; hareketin mahiyetini, çeşitlerini, azlık ve çokluklarını ve hareketleri, kendisinde hareket ettikleri yönler hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Bu kısımda fizik konularından olan "hareket" kavramı üzerinde durularak tekrar özetleme yoluna gidilmiştir.

On dördüncü Risale; "Nedenleri(ilel) ve nedenlileri (Maulat) anlatılmıştır" (Risale 3, 2014, s. 315).

On beşinci Risale; "Tanımlar ve resimler" risalesinde peygamberler, bilginler hakkında bilgi vermektedir. Bu *Risale*'de birçok kavramın açıklaması yapılmaktadır (söz, çamur heyula, suret, cevher, sıfat vb.) Bir nevi sözlük açıklaması esintisi bulunmaktadır.

On altıncı Risale; Bu risalede ilahiyata dair konular ele alınmıştır."Bil ki, insanlar, bedenlerinin biçim ve suretleri, ahlak ve huyları, işleri ve zanaatları bakımından farklı

oldukları gibi görüşleri ve mezhepleri bakımından da farklıdırlar" (Risale 3, 2014, s. 329). Bununla farklılıklar açıklanmaktadır. Daha önceki risalelerde de üzerinde durulan nefs terbiyesi anlatılmaktadır. Hikâyelerle anlaşılır hale getirilerek davet çağrıları kendini göstermektedir.

3.10.4. Kitap

Birinci Risale; Nefs terbiyesi, insanlarda bulunan huyun doğru yolu bulunmasındaki çalışmalar ele alınmıştır. Nefs ve huy değişimi çalışmaları İslam Tarihi adına önemli isim olan Hz Musa ile güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ona giden yolun mahiyeti ve ulaşma şekli aktarılmıştır.

Dini, şerri, hukuki ve felsefi görüşler ve mezhepler din adamlarının kanaatlerindeki farklılık bütün din ve mezheplerin nefislerin tedavi edilip yeniden sağlığını kazanması için hazırlanmış ilaçlar gibi olduğunu açıklamıştır. İhvân-ı Safâ'nın sözleri ile; din hastaların, felsefe ise sağlıklı insanların tedavisiyle ilgilenir. Peygamberler hastaları hastalıklarının artmaması hatta onların bütünüyle iyileşmesi için tedavi eder. Yazılar ise filozoflar ise herhangi bir hastalık bulaşmaması için, sağlıklı insanların sağlığını korur.

Armand Abel'e göre; her yüzyıldan çok X. yüzyıldan duygu ve düşünceleri gizlemek bir ustalık haline gelmiştir. Şia'nın Kahire'de Fatımi hilafetiyle müstakil bir güç haline getirilmesi, halife mütevekkilin desteği ile mutezilenin yeniden gündeme gelmesi, Eş'ari'nin kendi öğretilerini yayma çabaları, bu dönemde mücadelelere neden olmuş ve İhvânda risalede çekişmeleri belirtmiştir. (Filiz, 2010, s. 41).

İkinci Risale; "İhvân-ı Safâ'nın inanç sistemini (itikat) rabbanilerin mezhebini ve nefsin bedenden ayrıldıktan sonra baki kalacağı anlatılmaktadır" (Risale 4, 2014, s. 19). Bu risalede küçük bir topluluk ve bu topluluğun başından geçen bir hikâye anlatılarak İhvân-ı Safâ'nın, arkadaşlarından önce ölen kimse hakkındaki iki Cihan 'nın ne olduğu yada nasıl oldu aktarılmaya çalışılmıştır Allah'a giden yolun mahiyeti ve ona ulaşmanın niteliği hakkında olup nefsin terbiye edilmesi ahlaki güzelleştirme iç dünyamızı arındırmaya gizli kötü düşünceleri temizlemeye öldükten sonra dirilme, hesap, nizam, cehennem, cennet ve sırat bunların anlamları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü Risale; İhvan Safâ'nın birbiriyle ilişki şekli, din ve dünya konusunda birbirleriyle yardımlaşmaları samimiyet, şefkat ve sevgi ele alınmaktadır. Bu *Risale*'de kendi

amaçlarını açık açık ifade etmişlerdir. Belli vakitlerde toplanacakları, ilimlerini müzakere ettikleri ve sırları hakkında konuştukları, başkalarının girmediği, kendilerini güvende hissettikleri yerlerde buluşulmalıdır (Risale 4, 2014, s. 39).

> Onların müzakerelerinin çoğunun psikolojiye, duyu ve duyulara, akla ve akledilir olana(makul) ilahi kitapların sırlarına ilişkin düşünce ve araştırmaya, nebevi vahiylere ve dinin kapsadığı konuların anlamlarına dair olmalıdır. Yine onlar, matematiğin dört dalına, yani sayıları, geometriyi, astronomiyi ve telifi/musikiyi müzakere etmelidirler. Onların en çok özen göstermeleri ve arzu almaları gereken şeye gelince, bu gayelerin en yükseği olan ilahi ilimleri araştırmalıdır (Risale 4, 2014, s. 39).

İhvân-ı Safâ ve dindar metafizikçilerin ekollerinin açıklanması hakkındadır. Bedenden ayrılma ölümden sonraki gerçekliğe dair deliller geçirerek açıklanmaya çalışılmıştır beraber yaşamanın niteliği üzerinde durulup sevgi, şefkat, rahmet, merhamet ve paylaşımın dünyasıyla yardımlaşmaları yani kalpleri kaynaşmaları üzerinde durulmuştur. Dördüncü Risale; Sabrın mahiyeti, kaza ve kaderin mahiyeti ve kazaya razı göstermek hakkında küçük hikâyeler ve çıkarımlarda bulunulmuştur. İnsan ve uyku halindeki rüya yorumları bulunmaktadır.

Beşinci Risale; İlahi yasaklar ve nübüvvetin şartları üzerinde durulmaktadır. Bu bölüm de uzunca bir kaside bulunmaktadır. Kaside; ahlak terbiye, yol gösterme, peygamberlere ait bazı bilgiler, şeriat konusu ve psikoloji eğitimi üzerinedir.

İmanın mahiyeti ve tahkiki iman sahibi müminlerin özellikleri hakkındadır. Başarı, başarısızlık, vesvese, hidayet, dalâlet kavramları açıklanmış ve konu ruhani ilim ve psikolojik düzenlemelerden ayrılmıştır.

Altıncı Risale; Yaratıcının sunduğu şeyler ve davet kısmı denilebilir bu kısım için insanın ölümden sonra tekrar dünyayı isteyebilir mi? Sorusu hikâyelerle açıklanmıştır. Şeriat ve nebevi kitap sırları ve birkaç filozof görüşleri aktarılmaktadır. İlahi kanun ve dini hukukun mahiyeti, nebevi kitapların sırları ve onlardan bahsedilen semboller. Ayrıca beklenen mehdi ve büyük Heraklit hakkındaki bilgilere yer verilmiştir.

Yedinci Risale; Ruhaniler hakkında bilgi vermektedir. Gök cisimleri ruhaniler hakkında bilgiler yer almaktadır. Gezegenler bunlarla vücuttaki benzerlikler anlatılmaktadır. Astronomi konuları tekrarlanarak daha ilahi bir anlatım bulunmaktadır.

Salt temizlik, salt sevgi, salt kardeşlik karşısında “Yaratıcının Davetin Niteliği” üzerinde durulup iyi, erdemli, aynı görüş, aynı mezhep razı olunmuş bir uygulama hakkında

açıklama yapılmıştır. Hiç bırakılmayacak hayatın kendisi biçimine getirilecek adil yaşam üzerine durulmuştur.

Sekizinci Risale; Siyaset kavramı, çeşitleri, nitelik ve nicelikleri üzerinde durulmaktadır. Tüm *İhvân-ı Safâ Risale*leri'nde olduğu gibi iki âlemde olgunluğu kavrayarak iki cihanda mutlular mertebesine yükselme yolları anlatılmaktadır. Kutsal sayılan günler ve bugünlerdeki faziletlerden bahsedilmektedir. Siyaset çeşitleri, niteliği ve yönetilenleri, verilen dereceler bu âlemde bu kişileri yönetenler, nitelikleri hakkındadır. Siyaset öncesi en kudretli, en adil, en yönetici, en iyi yöneticinin yaratıcı olduğu ama her şeyi tedbir alıp yönetimin ise yaratıcıya en yakın olan olduğu üzerinde durulmuştur. Cinlerin, Mukarrebun Melekleri, isyan eden ve şeytani fiillerin niteliği hakkındadır.

Dokuzuncu Risale; Kâinat ve dünyanın şekli dünyada bulunan birçok şekilde buna benzemesi üzerine durulmuştur.

Onuncu Risale; bütün âlemin düzeninin , nasıl olduğu, varlıkların dereceleri,kâinatın düzeni hakikatlerin bilgisine, ilkelerine, şüphe içermeyen bir tarzda açıklayıcı anlaşılır bir şekilde sunulmaktadır.

On birinci Risale; Sihir ve büyünün insan ve ay-altı evreni için durumu anlatılmıştır. İnsanların günlük hayatta çok konuştuğu göz değmesi üzerine kurulmuştur. "Bu *Risale*, dört kısım (kitap)risalelerin sonuncusu, elli birinci risaledir" (Risale 4, 2014, s. 215).

Burçlar tekrar ele alınarak bilgi verilmiştir. Birkaç filozofun Evren, Güneş, ruh, nefis, sıcaklık, yaşlılık düşünceleri bulunmaktadır. Bu düşünceler tasavvuf niteliğindedir.

Sihir, büyü, göz değmesi bir şeye engel olma fal diğer tılsımlı şeyler cin, şeytan, mukarreb meleklerin ve ruh hanelerin ne olduğu hakkında bilgi vermiştir.

Bu kitapların yani kendilerince oluşturmuş oldukları risalelerin gerçek anlamda birer mektup olduğu ve bu mektupların sırasıyla okunması gerektiğini dile getirmişlerdir ve üst seviyedeki insanların kendilerini özet olarak sunulan er-Risaletü'l Camia'ya bu bölümde bulunmuştur. Üstte anlatmış olduğumuz risalelerin tüm özellikleri bu risalede özet şeklinde verilmektedir. Onlara göre;"er-Risaletü'l Camia dile getirilenler için en son gaye en son amaçtır"(Risale 1, 2017, s. 28). Burası bir bahçedir ve bu bahçede her şey vardır. Bu bahçedeki güzellikleri görmek için herkesin gelip eğlenmesi, meyvelerden tatması için davetler bulunulur. Bu da bahçenin sahibinin çok cömert, gönlü geniş, hikmet sahibi ve

onurlu bir bey olduğunu gösterir. Herkesi davet eder, bir farklılık ile bu bahçeye gerçekten hak edenlerin girebileceği üzerinde durmuştur.

3.11. İhvân-ı Safâ Bilim Sınıflaması

Felsefenin ilk zamanlarından bu yana filozofların veya bilgin toplulukların bunla İhvân-ı Safâ'yı işaret edilerek bilimleri nasıl sınıfladığı oldukça merak uyandırıcı bir konu haline gelmiştir. Bilimlerin sınıflandırılması filozof ve bilim insanlarının üzerinde durduğu bir kanıdır. Bunun sebebi filozof ya da grubun hangi bilime, ne bağlamda, nerede, neden yer vereceğini biliyor olması yatmakta ve bilimler arasında ortak bağ ve bakış sağlamak adına önem arzetmektedir.

"Bilimler, insanın sırasıyla bilme (Theoria) eyleme (Praxis) ettik yapma ya da yaratma (Apoiesis) gibi üç temel etkinliği bulunduğu gerçeğinden hareketle sınıflanırlar" (Aristoteles, 2017, s. 17). Geriye dönüp bakıldığında tarihteki ilk sistematik bilimler sınıflaması Aristoteles tarafından yapılmıştır. Bu açıdan Aristoteles'in sadece filozof olarak değerlendirmek yanlış olup bilimlerinde sistemleştiren önemli bir "sistem filozofudur" demek yerinde olacaktır. Müslüman düşünürler Aristo'nun sırasıyla kendi dinleri gereği düşüncelerini harmanlayıp bazı sınıflamalar yapmışlardır. Bu İslam dünyasındaki ilk sayılabilecek isimlerden biri Kindi ve diğer isim ise Harizmi olmuştur. Bu isimlerden sonra İbn-i Sina, İbn-i Haldun, İhvân-ı Safâ, Kâtip Çelebi vb. düşünürleri sıralamak mümkündür. Bu saydığımız kişiler arasında kitaplarında bir kısım ayrımlar olduğu gibi tamamen kitabını bu alan üzerine kuranlarda olmuştur. İhvân-ı Safâ'nın bu tasnifi Farabi'nin İhsau'l- Ulûm'undan etkilendiği gereğini atlamayıp bunun daha kapsamlı bir şekilde gün yüzüne çıkmasına öncülük etmiştir. İhvân-ı Safâ bilim konusunda meraklı kişilere ulaşabilmek maksadıyla rehber olması adına bu sistemi ortaya koymuştur. Burada eski ve yeni tarzda yapılmış bilim sınıflamalarının örnekleri verilerek İhvân ve birkaç filozofun doğa bilimlerini nereye, ne şekilde (işledikleri) yerleştirdiklerini görme açısından yararlı olacaktır. Amaç filozofların doğa bilimlerinin yerini saptamak ve sınıflamada önemli nokta da olan İhvân-ı Safâ'nın düşüncesindeki ayrımdır. Bu çalışma, çeşitli bilim dallarının bulunması, çoğu zaman öğrenci veya öğreticilerin kafa karışıklığı yaşamalarına hatta bilim dallarının birbiriyle alakasız veya önemsiz görülmesine yol açmaktadır. Bu noktada bilimleri sınıflamak doğru bir yaklaşım olabilmektedir. Genel olarak bakıldığında sınıflama ayrımı olmadığında ortaya büyük karışıklık çıkmaktadır. Yani konular arasında bir bağ

yokmuş gibi algılanabilmektedir. Dahası bu alanın bir kesimi ile uğraşanın en mükemmel uğraşın kendi uğraşı başka bir ifadeyle en önemli bilim olduğu düşüncesine kapılabilir.

Bilimleri sınıflamak çıkarımlarla şu iki amaç için yapılmalıdır:

1) Konu, yöntem amaç yönünde bilimleri arasındaki iletişimi göstermek gereklidir.

2) Bilimlerin öğretiminde kronolojik ve akla yatkın bir sıra gütmeyi sağlamak ve böylece eğitim ve öğretimde seviyeyi üst basamağa çıkartmak bu sayılabilecek yakın olasılıkları ortadan kaldırmak adına yapılma başka bir ifadeyle bilimlerin sınıflama yoluna gidilmekte yarar görülmektedir.

3.11.1. Aristoteles (384-322)

Bilimler Sınıflaması

A) Teorik Bilimler

1) Fizik

2) Matematik

3) Metafizik

B) Pratik Bilimler

1) Siyaset

2) Ahlak

3) Ekonomi

C) Poetik Bilimler

1) Şiir

2) Müzik

3) Mimarlık (Doğan, 2005, s. 149).

3.11.2. İbn-i Sinâ (980-1037)

Bilimler Sınıflaması

Felsefe

A) Kuramsal Felsefe

1) Doğa Bilim

2) Matematik

3) Tanrı Bilimi

B) Kırgısal Felsefe

1) Ahlak

2) Ekonomi

3) Siyaset (Doğan, 2005, s. 151).

3.11.3. İhvân-ı Safâ

A) Riyazi (Pratik-Eğitimsel Bilimler)

1) Okuma ve yazma bilimi

2) Dil ve gramer bilimi

3) Muhasebe ve iş muameleleri bilimi

4) Şiir ve aruz

5) İyi ve kehanet doktrinleri

6) Sihir, muska, simya, mekanik vb. bilimler

7) Çeşitli meslek ve sanatlar

8) Alış-veriş, ticaret ve ziraat bilimleri

9) Tarih ve biyografiler

B) Dini Bilimler

1) Vahiy ve nuzûl

2) Tefsir ve te'vil ilmi

3) Hadis ilmi

4) Fıkıh ilmi

5) Mev'ıza, zühd ve tasavvuf ilmi

6) Rüya yorumu bilimi

C) Felsefi Bilimler

1) Matematik Bilimler

a) Aritmetik

b) Geometri

c) Astronomi

d) Müzik

2) Mantık Bilimleri

a) Analutika(şiir)

b) Retorika (Hitabet)

c) Topika (Cedel)

d) Politika (Burhan ilmi)

e) Sofistika (İkna ilmi)

3) Tabiat Bilimleri

a) Madde, form, zaman, mekân ve hareket hakkında bilgi vern; cisimsel ilkelerden bahseden bilim(ilmu'l-Mebadiu'l-Cismaniyye)

b) Yeryüzü ve Gök bilimleri

c) Oluş ve Bozuluş (Kevn ve Fesad)

d) Meteoroloji(ilmu'l-Havadisi'i-Cevviyye)

e) Mineraloji (İlmu'n Nebat)

f) Botanik bilimi(ilmu'l-Hayvan)

h) Tıp ve Veterinerlik bilimleri

4) İlahiyat Bilimleri

a) Tanrı ve Sıfatları bilgisi

b) Ruhani âlem ile ilgili bilim

c) Külli Ruh bilgisi

d) Siyaset bilimi

e)Ahiret ve Yeniden Diriliş Bilimi (Çetinkaya, 2003, s. 64-66). İnsan doğasının mükemmelolmayandan mükemmele doğru basamak basamak yükselmesi gereklidir.

İhvân-ı Safâ'ya göre matematik bilimler, Doğa bilimleri için bir adımken; Doğa bilimleri de ilahiyat bilimleri için bir adımdır.

Gazali Doğa bilimlerinin ilahiyat bilimlerinin önüne alınması gerektiği üzerinde durmuştur. İlahiyat bilimlerinin kapalı oluşu nedeniyle Doğa bilimlerini bilmeden bu alana geçilemeyeceğini savunmuştur. İbn-i Rüşt 'e göre Doğa bilimlerinin sırası Metafizikten öncedir. Doğadan hareketle metafiziğe yükselmek daha kolay ve bir bakıma daha emniyetli bir yoldur.Duyulara hitap eden şeyler, insana daha yakındır ve red edilemez. Bunları temel alarak metafizik şeylere yükselmek daha inandırıcı ve sağlam olur, insanları da ikna edici olabilir (Bayraktar, 2001, s. 163).

Birçok düşünür ilimlerin sınıflandırılması işleminde farklı açılardan bakmıştır bundan kaynaklı olarak diyebiliriz ki bilimlerin kullandığı yöntem sadece bir yönde ilerleyen bir yöntem değildir Her varlık alanına farklı farklı yönlerden gidilebilmektedir. Bu nedenle bilim çoklu yöntemlerle ilerler. Doğa bilimleri sadece açıklama ile yol izlememiştir; anlama, çözümleme, birleştirme, gözlem gibi yöntemler ile çalışmaktadır.

BÖLÜM IV

İHVÂN-I SAFÂ VE DOĞA BİLİMLERİ

4.1.Tanım

Doğa nedir? Doğa teriminin açıklığa kavuşturulması çalışmanın gidiş yönü için önem arz etmektedir. Çünkü özel bir varlık alanı olan doğa kavramının açıklığa kavuşması çalışmanın ana koşulunun iyi anlaşılmasında yarar sağlayacaktır. Bu sayede doğa bilimlerinin neyi ele aldığına müteakip nelerle ilgilendiği konusunda bilgi edinilmiş olunacaktır.

Felsefe açısından terim analizi yapacak olur isek; "Doğa; Fransızca ve İngilizce; nature, Latince; natura, Yunanca; phsyke, Arapça; tabiat'tır. İhvân-ı Safâ "Tabîi ilimler","Tabiat", "Tabiiyât" kelimelerini doğa bilimleri ve doğa felsefesi kavramları olarak kullanmıştır. Tabiat Arapça kökenli bir sözcük olup, "tabea" fiillerinden türemiştir." (Adıgüzel, 2002, s.42) ancak, isim olarak kullanılan" Tabiat" sözcüğü, daha geniş bir muhtevaya sahiptir ki bunları şu şekilde sıralayabiliriz;

1) Evrende yaratılmış olan dağlar, ovalar, bitkiler, gök vb. gibi şeyler.
2) Yaratılıştaki hal ve nitelik, yaratılışın hal ve hususiyeti, yaratılışın aslı, maya.
3) Kâinatın hikmetle karşılık kanunu ve nizamı.
4) Yaratılmış şeylerden mevcut olan kuvvet (Adıgüzel, 2002, s. 43). Doğanın felsefe sözlüklerindeki isim olarak kullanılan "tabiat" sözcüğü bu anlamları karşılamaktadır. Bu anlamların hepsinde doğanın sürekliliği ve gücüne vurgu yapılmaktadır.

Türkçe 'de kullanılmış olduğumuz "doğa" sözcü "tabiat" ile eşdeğer görülmektedir. Bu bize diller arası olan farklılığı göstermektedir. Bazen bazı dillerdeki kelimeler tam olarak karşılık bulamayabilir. İhvân-ı Safâ'nın genel özellikleri gibi tabiat ile kesin şunu ifade

edilmiştir, diyemiyoruz. Çünkü Türkçe sözcüklerde "Doğa" doğmak fiili ile ilgili şu anlamlara gelmektedir; "1) Dünyaya gelmek süresini doldurarak ana karnından çıkmak, 2) Ufuktan çıkmak: Güneş doğmak, ay doğmak. 3) Ortaya çıkmak, meydana gelmek, bir şeyin sonu olmak: bu bozukluk neden doğdu. 4) Birden belirmek, Zuhur etmek, Ortaya çıkmak: kafasına doğmak" (Adıgüzel, 2002, s. 43-44).

Görüldüğü gibi "tabea" ve "doğmak" kelime kökleri biri kalıcılık ifade eder iken diğerinde ani bir ortaya çıkışı ifade etmektedir.Ancak "Doğa" sözcüğünün türetildiği" doğmak" fiili Grekçe "physis" sözcüğünün türetildiği kök ile eşdeğer değildir, "tabiat" kelimenin karşılığında kullanılan Grekçe "phsis" kelimesinin asıl anlamı "phy" kökünden gelir. "Phy" ise filiz verme, doğma, döllenme sürecini gösterir (Adıgüzel, 2002, s. 44).

> Anlatılmak istenilen "doğa" sözcüğünün, "tabiat" kavramını ifade etmek üzere değil, Grekçe "physis" kavramına eşdeğer görülerek kullanılmış olmduğudur. Phisis kavramıyla ilgili ilk Çağ'da yaygın olan anlayıştan da bir iki cümle ile söz etmek gerekirse, sofistler, "Tanrı" (Demiurgos)nın yaptığı ya da yarattığı bir şeyi ifade etmek üzere" tabiat=physis", insanın kanun olarak koyduğu şeyler için "nomos" değer- norm olarak koyduğu şeyler için "thesis" ve yine insanın beceri ve zanaatla şekillendiği şeylere "techne" sözcüklerini kullanmışlardır (Adıgüzel, 2002, s. 44).

Cevizci ise söyle ifade etmektedir; Bir organizmanın doğuştan getirdiği ya da miras aldığı özellik ya da karakteristiklerinin hepsi, bir insanın ya da bireyin karakteristik davranış tarzları, temel nitelik ve tutumları.Özetle bir şeyin, onu her ne ise o şey yapan özüne, özsel özelliklerine, o şeyin doğası denir (Cevizci, 2003, s. 111). Aristoteles Doğa hakkında görüşlerini söyle dile getirmiştir; herhangi bir yapma nesnenin kendinden yapıldığı veya kendinden çıktığı ilk madde. Örneğin; tahtanın, masa, sedire dönüşmesi ve tahtadan yapılan şeylerin vb. doğası olduğu söylenir. Çünkü söylenilen öğeden hareket ile yapılan her varlıkta ilk madde varlığını sürdürür. Bulunduğu alanı; maddi evren, zaman ve mekân içerisinde içerisindeki cansız dünyanın tam karşıtı olarak, canlı dünyadır. Buradan çıkarılacağı üzere bizim çalışmamızda "doğa" dan kasıt isim olan "doğa"dır. Doğa (tabiat) terim olarak canlı ve cansız çevreyi içine alır.

İhvân-ı Safâ için tabiatın tanımı;"Ey Kardeş! Bil ki tabiat; külli- feleki nefsin gücüdür ki, bu güç esir küreden yeryüzünün merkezine kadar, ay feleğini altında bulunan bütün cisimlere nüfus etmiştir" (Risale 2, 2013, s. 105).

İhvân-ı Safâ tabiatı çok geniş bir anlamda kullanmıştır. Önemli düşünürlerden Aristoteles'in düşüncesi bu konuda biraz daha sınırlıdır.

İhvân'ın "tabiat" ile hem ay-üstü ve ay-altı dünyasının temel unsurlarını, hem de özellikle ay- altı dünyasındaki bu unsurlara etki eden ruhani güçleri anlatmaktadır. Onlara göre, temel alınması gereken, tabiatın ruhani güç olarak etkisidir (Onay, 1997, s. 75).

"Doğa, duyulur-olandır. İnsanların algı yoluyla farkına vardığı tözlerden ibarettir. Bu yolla, doğa tözleri, başka yollarla bildiğimiz diğer, duyulur- olmayan tözlerden (sözgelimi tanrı) ayırt ederiz" (Hünler, 2006, s. 336). Daha açık olacak olur isek bitkiler, hayvanlar, madenler doğaldır. İhvân-ı Safâ ya göre bunların varolmasına sebebiyet verenden ayrılmalıdır.

"Doğal nesneler kendilerinde doğa gereği bir değişme itkisi taşırlar. Taşlar "doğal olarak" düşer (yani yer değiştirir); ateş doğal olarak yükselir "(Hünler, 2006, s. 336).

Bu kavramlar kısmen kalıcı olarak var olan şeylerdir. İhvân-ı Safâ bu var olan şeyleri risalelerinde genişçe yer vermiştir. "Birçok tekrarlardan oluşan risalelerin büyük bir kısmı tabii ilimlere tahsis edilmiştir"(Onay, 1997, s. 31). İhvân-ı Safâ doğal olanı bilmeyi asıl bilinmesi gereken şeye ulaşmakta bir basamak olarak görmüşlerdir. "Bil ki, Yüce Allah hikmetinin gereği olarak kevn ve fesad alemindeki bütün tabii şeyleri, sanatını göstermek ve hikmetini güçlendirmek için bunların sebep ve gerekli illetlerinin pek çoğunu dörtlükler halinde, bazısını bazısına zıt veya eş yaratmıştır" (Risale 1, 2017, s. 154). Var olan şeyler onlara göre birer araç ve asıl amaca hizmet eden uyarıcı da denilebilir. Şefkatli bir baba veya öğrencisinin öğrenmesi konusunda çok istekli olan öğretmen, faydalı gördüğü her şeyi öğrencisinin ilk anlatılan sonrasında yani ilk seferde öğrenmesini ister, ancak öğrencisinin nefsi bütün bunları ancak aşamalı (tedrici) bir şekilde öğrenebilir (Risale 2, 2013, s. 15). Bu hikâye ile İhvân var olan şudur şu yapılmalıdır yerine doğada bulunulan şeylerin bilinmesi insanın gaflet uykusundan uyanması ve bunları sıra ile bilmesi sonucu olacaktır.

Feleklerin ve unsurların sıralanışında olduğu gibi, onların düzeni ve başları sonlarına bitişik olan sıralanışı vardır. Bunun açıklaması şöyledir: "Madenlerin başları toprağa, sonları bitkiye bitişiktir. Bitkinin sonu hayvana, hayvanın sonu ise insana bitişiktir. İnsanın sonu meleklere bitişiktir" (Risale 3, 2014, s. 181).

İhvân-ı Safâ risalelerinin tabiatın çeşitli yönlerini birbirine bağlı ve yukarı doğru devam edip giden bir silsile olarak kabul ettiği doğrudur; fakat bunların arasındaki münasebeti tayin eden cismi yapı değil zati form veya cevher'in kendisidir. Form, varlıkların alt

tabakalarından üste ve üstten alta doğru gider, fakat bu hariçteki değişiklikleri değil, yıldızların tesirlerine ve bilhassa insanın durumuna ameli ve nazari davranışlara uygun olarak olur (Boer, 2004, s. 117).

4.2. Bilim

Dış dünyada, nesnel gerçekliğe ve bu gerçeklikte yer alan olgulara ilişkin, tarafsız gözlem ve sistematik deneye dayalı zihinsel etkinliklerdir. Amacı, genel doğruların ya da temel yasaların bilgisine ulaşmak olan bilgi yığını. Var olan şeylerin mahiyeti ve kaynağıyla aralarındaki ilişkileri konu alan akıl temelli bilgi. Belli bir muhtevası olan, kabul edilmiş yöntemlere dayanılarak elde edilmiş organize ve rasyonel bilgilerin toplamı (Cevizci, 2003, s. 63). Kelime anlamı tam olarak bu şekilde bildiğimiz bilim kavramı, ilk insanlığın var olduğu andan itibaren var olan ve hiçbir döneminde şuandaki kadar popüler olmamıştır. Bu popülerlik bilim ve bilimsellik kavramlarına atfedilen değerle ilgili bir durumdur.

“Bilimsellik, bir taraftan iktidar sağlama anlamında araçsallaştırılırken diğer taraftan hakikatin tek ölçüsü olarak dokunulmaz hale getirilmektedir” (Köroğlu, 2016, s. 2). Bilmek, bir insan etkinliği olarak toplumsal bir bağlamda meydana gelmektedir. Felsefenin de temelleri bilmek, merak taşları üzerine kurulu bir kavram olduğundan bilim ve felsefe arasında tartışılmaz gerçekler bulunmaktadır. Bununla birlikte bilim, bilgi ve felsefe ile ilgili kavramların neredeyse her tarihsel süreçte ele alındığı ve tartışıldığı bilinmektedir. Felsefe ve bilgi, insanlığın en köklü sorunlarından birisi olarak çağlarca din çerçevesinde değerlendirildi. Bu değerlendirmeler genel olarak bireysel oldu ve özne nesne ilişkisi ile temellendirildi. İlk düşünürler bilgiyi akli eylem olarak görmüşlerdir.

“Felsefe tarihinde bilginin imkânı, hakikat ve değeri ile ilgili tartışmalar çok uzun yıllar devam etmiştir”(Köroğlu, 2016, s. 2). Bu kavramlar insanları kamçılamış ve felsefenin canlı diri kalmasını sağlamıştır.

“Modern dönem bilgi anlayışına ulaşıncaya kadar ki dönemde felsefeyle birlikte özellikle ele alınması gereken diğer bir sistem de din anlayışıdır. Gerek Batı medeniyetinde gerekse Doğu medeniyetinde insan akıl ve anlayışı üzerinde dinin etkisi kabul edilmektedir” (Köroğlu, 2016, s. 2). Dinin etkisi Yunan tarihinde hatta bir medeniyetin tarihine baktığımızda mitoloji olarak dile getirilmektedir. Dinin verdiği bazı bilgiler çerçevesinde farklı mitolojik hikâyeler oluşmuştur.

“Batı’nın Hristiyan orta çağı, din-bilim ilişkisi açısından, aforozlar, giyotinler ve kilisenin karanlık yüzyılları olarak tanımlanırken aynı analiz, Doğu İslam medeniyeti içinde genellenmektedir. Oysa tarihsel olarak aynı yüzyıllarda, Doğu İslam medeniyetinin, bilimin her alanında altın çağını yaşadığını görmek mümkündür” (Köroğlu, 2016, s. 2). Ki İhvân-ı Safâ ortaya çıkışı, döneminde yıkıntılar içinde büyümesi bir nevi o zamanın bilim insanlarının en parlak zaman dilimine şahitlik etmiş o yüzden olumsuzlukları sadece Hristiyan kesime yüklemek yanlış olacaktır. Büyük bir gelişme göstermiş olan Helenistik bilimi ve felsefesi karşısında kendi inançlarını savunmanın güç olduğunu gören Hristiyan din adamları, Yunan uygarlığının kalıntılarını silmeye çalıştılar. Hoşgörüden yoksun Kilise Babaları, kendi alanlarının dışına çıkarak, Hristiyanlık adına bilim ve felsefeye saldırdılar ve din, bilim ve felsefe çatışmalarına yol açtılar. Doğaya yönelik araştırmalarında, akıl ve bilimin rehberliği yerine Kutsal Kitabın rehberliğine sığındılar; mesela Yunan astronomlarının yüzyıllar boyunca oluşturdukları bilimsel bilgi birikimini bir yana iterek, Yeryüzü ‘nün bir tepsi gibi düz olduğuna ve yarım küre veya çadır biçimindeki Evren ile çevrelendiğine inanmaya başladılar (Tekeli vd., 2009, s. 105).

4.3. Doğa ve Felsefe

İhvân-ı Safâ’nın öğretileri içerisinde, onun doğa- felsefe (Tabiat- felsefe) ilişkilerine dair görüşleri önemli yer tutar. Hatta bu temeller üzerine kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır İhvân-ı Safâ’nın felsefe anlayışı ile bütün bu söylenenler onların pratik bir felsefe anlayışı benimsediklerini göstermektedir. Onların zaman zaman mistik bir doğrultuda gelişen bazen de ahlaki birtakım normlar üzerine inşa edilen felsefe anlayışları, Pisagor ve Sokratik felsefe anlayışına bağlı kaldığının işaretidir (Cevizci, 2017, s. 248). İhvân-ı Safâ felsefesi sadece teorik olarak gerçeklerin öğrenilmesiyle kalmayarak doğa ile iççice kişinin eylemleri ve hayatını, kazanılan hakikat bilgisi ile pratiğe dökmektedir.

Doğa ve felsefe, tarihi geçmişleri bakımından çok eskilere giden iki önemli konu olması bakımından, aralarındaki ilişki de o eşit oranda iç içe olmuştur. Bu içiçeliği farklı sebeplere bağlı olarak düşünmek mümkündür: Doğa Bilimleri felsefi problemlere fazlasıyla açık özellikte olması, aynı zamanda felsefenin de doğaya yönelmesi; insanı ilgilendiren konuların, felsefenin geleneksel ilgi alanı içinde yer alması; bir bilim olarak doğanın ortaya koyduğu sonuçların, felsefi yorumlara elverişli özellikler taşıması, söz konusu içiçeliğin dayandığı başlıca sebepler arasında sayılabilir.

4.4. Doğa Bilimi

“Mekân ya da maddi evren içindeki varlıkları, olay ve olguları konu alan ve doğal olayların yasalarını ya da yasallılıklarını araştıran bilim dalı” (Cevizci, 2003, s. 111). Çüçen’e göre; “Doğa bilimleri zamanla var olan varlıkları inceleyen bilimlerdir”(Çüçen, 2011 s. 10). Doğa bilimleri, zamanla var olan ve biten olayların değişmelere bağlı olmayan zorunlu yasalarının bilgisine erişmeye çalışırlar. Doğa bilimleri gerçek dünyada olanla şu anda varolanla ilgilidir. Gelip geçici olana karşı etkisiz kalmayarak, ebedi olan ile bağlantılı olarak ilgilenirler. “Değişme içerisinde olanla değişmenin değişmeyen “form” unu saptamaya çalışırlar. Doğa bilimi doğal nesnelerin değişimleriyle ilgilenir ve her değişme bir kuvvenin gerçekleşmesidir.” (Fiile çıkmasıdır) (Hünler, 2006, s. 337). Bu alanın bu kadar popüler olması bilimin insan hayatındaki yerinin çok büyük olduğunun göstergesidir. Doğa üzerine inceleme yapma ve onu denetim altında tutma girişimi, yani kontrol edebilme yeteneği aynı zamanda çağdaş bilimlerin habercisi olma niteliği barındırmaktadır. Buda bilim ve felsefenin ortak başarısı olmuştur.

> Çoğunlukla doğa bilimlerinin M.Ö. 3., 4. ve 5. yüzyıllarda Eski Yunanlılar tarafından geliştirildiğinden bahsedilir. Ancak bu görüş, sadece özel durumlar için doğru olarak kabul edilmekte, Eski Yunanlıların doğa bilimlerine ilişkin bilgilerini kendilerinden önceki uygarlıklardan aldıkları bilinmektedir. Eski Yunan düşünürlerinin de, kendi bilimlerinin öncekilerin sonuçlarından ortaya çıktığı gerçeğini gizlememeleri dikkate değerdir (Unat, 2013, s. 5).

17 yüzyıldan itibaren felsefenin, bilimin yolunu açan, onu destekleyen bir etkinlik olduğu anlaşılmaktadır (Günay, 2004, s. 76). Bilimin, felsefenin ilerleyişi doğa bilimlerini etkileyecektir. “Doğa bilimlerinin gelişimi aynı zamanda doğa kavramının da değişimini, doğaya yönelik bakış açılarının değişimini de içerir. Çünkü doğanın bir olgular dünyası olarak tasarlanması ve araştırılmasına kadar, doğa kavramından farklı şeyler anlaşıldığını saptayabiliriz” (Günay, 2004 s. 75).

Doğa bilimleri olgusaldır. Olgular arasındaki neden-sonuç ilişkisini inceleyerek doğanın yasalarına erişir. Olgusallık, deney ve gözlem yolları ile erişilen yasaları yine deney ve gözlem ile doğrulatarak ve determinist olma yolunu kullanmalıdır.

Doğa bilimleri tek tek olaylar zinciri altında hareket ederek genel doğa yasasına erişir. Bu doğa bilimlerinin tümevarım yöntemini kullandığının en bariz kanıtıdır.

İhvân-ı Safâ’ya göre doğa bilimleri; “”madde, suret, hareket, zaman, mekân şeklindeki beş şeyin ve bunların birbirine ilave edilmelerinden ortaya çıkan anlamların bilgisinden oluşur” (Risale 2, 2013 s. 11).

4.5. Zamanla Doğa Bilimi

İnsanların kavrama, algılama, bilme istekleri ve bulunulan hayattan daha iyi şartlara kavuşma süreci, belli bir konuyu sonuca veya amaca doğru bilgi edinme uğraşlarını çoğaltmış buna binaen Doğa bilimlerin ortaya çıkmasında yer hazırlamıştır. Bunu süre ile ortaya koyma yöntemi bilgi edinme çabasının artarak genişlemesine doğa ile iletişimin artmasına olanak sağlamıştır.

Doğa üzerine ilk çalışmalar, Thales'ten gelmektedir. "Thales'in hayatı ve felsefesi üzerine bildiklerimiz hem az hem de pek güvenilir değil" (Gökberk, 1999, s. 20). "585 yıllarında güneş tutulmasıyla ilgili çalışmaları olduğu söylenilmektedir. Thales'i ilk planda ilgilenmiş olduğu konular, gökyüzü ile yeryüzündeki olaylardır" (Gökberk, 1999, s. 20). İlkel düşünüşte, olanlar tabiatüstü ve ötesi hayal verici şeylere bağlanır. Gerek fizik gerek astronomi gerek metafizik her çeşit bilim merak uyandırarak, bilme eylemini kamçılar. İlkel düşünme zamanın anlatımı açısından bir çeşit merakla heyecanla düşünmedir. Bu merak insanı diri tutarak bilme heyecanını kamçılamaktadır. Bu süre zarfında kanun ve düzen görülmez ve Kâinat; düzene bağlı olmayan ve sadece kendi arzularına göre hareket eden canlılar kâinatıdır. Bu nedenle bilim denilen şey sihir ve fal ile karma bir halde bulunmaktadır.

Eski Yunanlılar, gerçeği merak eden ve seven kendisini gerçeğe yakın bulan bir duygu ve anlayışla doğaya yönelmişlerdir. Oysa orta çağ için doğayı araştırmak bir erek değil, ancak bir kaçıştır; esasen doğa kutsal olmayan, değerce olarak aşağı bir varlık alanıdır. Örneğin doğal yönünden sıyrılmak, orta çağ Hıristiyan için başlıca bir idealdir. Horgörülen doğa, yalnız insanlık dramının içinde geçtiği bir sahnedir (Gökberk, 1999, s. 193).

"Orta çağ için doğa güvenilmez, kavranılmaz bir şeydi. Doğayı pek az bilip anladığı için, orta çağ insanı doğa karşısında bir güvensizlik duyuyor, kendini onun karşısında çaresiz buluyordu" (Gökberk, 1999, s. 197). Orta çağdakiler doğaya daha şeytani olarak bakılıyordu. Çünkü oluşan şeyler korkutucu ve ürperticiydi (fırtına, şimşek, depremler vb. şeytanı görünüyordu) Orta çağın bu tutumu Renaissance ile değişmeye başlamıştır. Artık orta çağdaki gibi doğa bir sahne, süs değil, keşfedilmeyi bekleyen bir alan olmuştur.

"Renaissance doğaya egemen olmayı ilkin sistemli bir araştırma ile değil büyü yolu ile denemiştir Renaissance'ın başlangıçta büyü yöntemine kavuşması, hem doğa üzerinde bilgi ve görgülerinin eksik olması hem de doğayı canlı, organik bir varlık sayması

yüzünden olmuştur" (Gökberk, 1999, s. 196). Burada bahsedilen büyü günümüz "deney" kapsamında olduğu bilinmesinde yarar sağlanılacağı düşünülmektedir.

> Eski çağda oldukça önemli bir bilim dalı olan astronominin doğuşu ve gelişmesinin uygarlık safhalarıyla sıkı bir bağlılığı olduğu görülmektedir. Astronominin ilk belirtileri ve bu konuya karşı ilginin doğuşu tarım faaliyetlerinin hareketlerinin bilinmesi ve anlaşılması demekti ve bu da çağlar boyunca yaşamsal önem taşımıştır (Unat, 2013, s. 6).

Rönesans öncesinde Mısır bölgesinde bulunan insanların nehrin taşması sonucu bunu takvimleştirmeleri ya da farklı önlemler almış olması ilk zamanlarda ihtiyaç iken zaman sonra üstün olma hâkimiyeti ele geçirmeye dönüştürmüştür. (Hâkim olma isteği ile yer değiştirmiştir).

Doğa bilimleri altında bu olaylar felsefe kapsamında Thales'ten Sokrates'e ve yakın zaman âlimlerine kadar söyle cereyan etmiştir;

> Gökyüzündeki ve gerek yeryüzündeki birçok olaylarda bir tümellik (Universalite) ve zorunluluk (necessite) görülerek gittikçe şuur ve akla yönelinmesi ve olayların yalnız keyiflerine bağlı ilahlar ya da hiç bir adalet, Tanrılık nevinden bir kanun ve en yüksek bir zeka ile açıklanmaya başlanmasıyla Yunan mitolojisi yavaş yavaş sistemleşerek felsefeleşti, Yunan teologları da yerlerini matematikçilere tabiat bilginlerine, astronomlara ve özellikle fizikçi filozoflara bıraktı(Sunar, 1993, s. 13).

4.6. Doğa Bilimlerinin Konusu

Doğa bilimlerinin konusu doğada olup-biten olaylardır. Doğa gerçektir. İnsan düşüncesinden bağımsız olarak var olan her şey doğal gerçekliktir. Fizik başta olmak üzere, maddeyi inceleyen kimya, felekler âlemini, hareketlerini inceleyen astronomi, yer bilimi, canlıyı inceleyen biyolojinin incelediği her alan doğal bilimin konusunu içerir. Yani varlık ve varlığın tanımı madde ve harekete bağlı şeyleri konu edinen doğa bilimleridir.

Birçok bilimin ortaya çıkması ihtiyaç kaynaklıdır. İlk medeniyetlerden Nil Nehri'nin kenarında yerleşik hayat süren Mısırlılar, nehrin taşması sonucu takvimi bulmuşlardır. Takvimleri Güneş takvimiydi ve yıl uzunluğu üçyüz atmış beş gün olarak kabul ediliyordu. Günümüzde kullanılan takvimin temelinde Mısır takvimi yer alır. Günün yirmi dört saate ayrılmasını da Mısırlılara borçluyuz (Tekeli vd., 2009, s. 6).

Bu keşif taşan nehrin ekinlerini ziyan etmemesi adına olmuştur. Zamanı önceden keşfetmek bilimsel faaliyetler olarak daha çok zaman ölçme, alan hesaplama, sulama kanallarını idare etme, değiş-tokuş gibi günlük yaşamın gereklerine uygulanan astronomi ve matematik bilgileri ile karşılaşılır (Tekeli vd., 2009, s. 6).

Unutulmamalıdır ki ilk insanlık Ay, Güneş Tutulması, yağmur, sel olaylarına Tanrı'nın cezalandırması olarak bakar iken gelişen ve değişen insan bazı şeylerin aydınlığını zamanla yaşamıştır. Aynı zamanda olgulara ve dünyaya yönelik bir bakış açısı ve düşünme geliştirmesine yol açmıştır.

İhvân-ın da bilimleri sınıflamasında görülen matematik bilimler; aritmetik, geometri, astronomi, optik, müzik ve bunların alt dalları olarak yer almaktadır. Çağımıza bakacak olursak bu dallarda birçok şey değişmiştir. O zaman diliminde matematik bilimlerden sayılan astronomi ve optik günümüzde fiziğin birer dalı hatta astronomi kendi başına bir dal olmuştur.

Astronomi ilk zamanlarda fizikten ayrı olarak algılanılıyordu. Bulunulan en küçük ölçekten en büyük ölçeğe kadar doğanın her aşamasında aynı fizik kuralları geçerli olduğundan astronomi, fizik bilimlerini ve birbirlerini destekleyen yan dallar oldu.

Aslında astronomi, fizik bilimleri ile bu bilimlerin araç ve yöntemlerini kendine destek haline getiren doğa bilim dalıdır. Optik ise; fiziğin ışık alanındaki olayları araştıran kol olarak ayrıştı. İhvân Doğa Bilimi hakkında olaya şöyle bakmaktadır."Bu bilim dallarında on yedi risale yazdık ve onlarda filozofların manasında ittifak ettikleri, maksadından ihtilaf etmedikleri görüşleri topladık. Kardeşim onları okumaya onlara vakıf olmaya onlarda maharet kazanmaya ve kendini onlarla eğitmeye başla" (Risale 5, 2016, s. 87).

4.7. İhvân-ı Safâ'nın Doğa Bilimlerindeki Amacı

"Felsefenin başı bilimleri sevmek, insanın gücü ölçüsünde varlıkların hakikatlerini bilmek, sonu ise bu bilgiye uygun söz ve fiillerdir. Felsefi ilimler dört çeşittir: birincisi matematik (riyaziyat), ikincisi mantık, üçüncüsü doğa bilimler, dördüncüsü ise ilahiyat ilimleri" (Risale 1, 2017, s. 33). İhvân'ın ilimlere bu şekilde bakması ve doğa bilimlerini bu alanlar içerisine koymuş olması bilimin doğa üzerindeki incelemeleri bir yolculuğun veya bir zincir halkalarının bağlılığını göstermektedir.

Hâkim filozofların matematik ilmini incelemedeki ve öğrencilerini onunla eğitmelerindeki amacı, ilimden yola çıkarak doğa bilimlerine erişmek. Doğa bilimlerini incelemelerindeki amaçları ise bu bilimlerden yola çıkarak ilahiyat ilimlerine yükselmek ve ilerlemektir (Risale 1, 2017, s. 49). İhvân matematik ve sayılarla ilgilenerek, insanı duyulabilir

şeylerden daha soyut olan şeylere götürme gayesi gütmüşlerdir. Fizik ‘ten metafiziğe geçişi sağlamaya çalışmışlardır.

“Onlara göre, sonuçta insanoğlunu varlığın birliği ve bütünlüğü duygusuna kavuşturarak kurtuluşa ulaştıracak bu yol, bilimlerden geçiyordu” (Unat, 2013, s. 88).

BÖLÜM V

ASTRONOMİ

5.1. Tanım

Astronomi (gökbilimi-İng., astronomy -Fran., astronomie-esk. İlm-i hey-et, ilm-i felek), astron (Yunanca gökcismi) ve nomos (Yunanca, kanun) kelimelerinin bileşiminden gelir. Gökcisimlerini ve evreni inceleyen bilim dalıdır. Etrafımızı çevreleyen evreni, gezegenleri, diğer gök cisimlerini (göktaşları, yıldızlar, kuyruklu yıldızlar, çift yıldızlar kara delikler, galaksiler, vb.) bu cisimlerin konumu, evrimlerini, birbirlerine göre konumlarını ve hareket yasası ile ilgilenir (Unat, 2013, s. 1). "Aristoteles'te dört matematiksel bilimlerden biridir ve amacı yıldızların görünen hareketlerini incelemekten ve geometrik yapılarının belirlenmesinden ibarettir" (Kabadayı, 2007, s. 61). Aristoteles'in bahsetmekte olduğu bu yıldızlar bizim günümüz hayatında kullandığımız yıldızlarla sınırlı değildir. Gökyüzündeki şeyler, gezegenler ve yıldızlardır. Bu tabiri birçok filozof da görmekteyiz. İhvân-ı Safâ da yıldızlar diyerek gezegen ve sabit yıldızları kastetmiştir. Onların hareketini incelemekte astronominin görevidir.

Astronomi, İhvân'a göre, "gök cisimleri ve onların bu âleme etkileri hakkında bilgiler veren bir ilimdir. Onlar, astronomiye de, diğer matematik ilimlerde olduğu gibi ruhu eğitici bir fonksiyon yüklemektedir" (Çetinkaya, 2003, s. 77).

İnsanoğlu ilk var olduğundan beri merak duygusu beslemektedir. Bilimsel bilginin gelişiminin ana kaynağı insanoğlunda bulunan merak duygusu olmuştur. Astronomi; yıldızlar, kuyruklu yıldızlar, uydu, uzay, güneş sistemi, doğa olayları, optik, çekim kuvveti, hareket kanunu mevsimler, gezegenler ve hareketleri gibi kaynakları inceleyen en eski bilimlerden biridir.

Kendini, varoluş nedenini, yaşamında olan şeyleri, hayatta kalabilmek için gerekli olan her şeyi bilmek istemişlerdir. Günlük zaruri ihtiyaçlardan (zaman ölçülmesi, tarım, denizcilik vb.) ve büyük tabiat olayları karşısında ilkel insanın korkusundan doğan astronomi yeniçağ başlarına kadar, müneccimlerin yanlış inançlarına bağlı kalmışlardır.

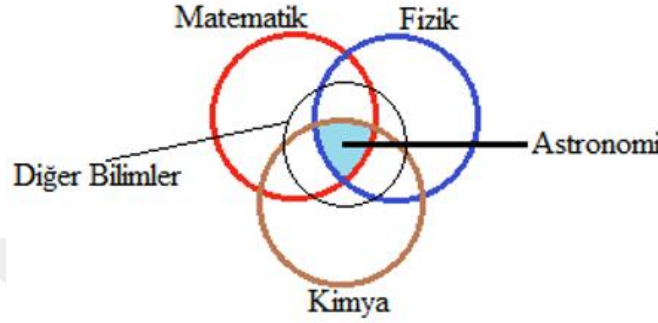
Astronomiye geçiş, zaman dilimi açısından evren üstüne bir kuram oluşturmak için görünür olanları çözümleme yolları arandığında başarıldı. İlk kavram olarak basit şeyler tanımlandı. Yer'in hareketsiz ve düz olduğu gök cisimlerinin üstede dediğimiz gibi sadece çıplak gözle görülebilecek gök cisimleri olduğunu bağdaştırılacak kadar tanımları yapıldı. Bu zaman diliminde dini ögelerin baskın olması çıplak göz ve din bilgisi temelli açıklamalar geliştirildi. Öte yandan gökte bulunan cisimler farklı farklı Tanrılarla özdeşleştirildi. Bu cisimlere burç kuşağı işaretleri veren oldukları gibi alın yazısını etkileyen bir takım üstün güçler olduğuna inanılıyordu. Bunların bazı sorulara cevap vermediğini yerinde saydıklarını gördüklerinde farklı uğraş alanlarına yönelme başladı. Astronomi tarih boyunca hem düşünsel hem de teknolojik gelişmenin ana konusudur (Yelkenci, 2011, s. 5). Günümüzde de halen devam etmektedir ki bu hiç de azımsanacak bir nokta değildir. Bilimsel bilgi ve teknolojinin ilerlemesi insanların artık rahatlıkla Ay'a ayak basa bilmelerine olanak sağlamaktadır. Sadece Ay'a gidip gelme de değil aynı zamanda uzaya uydu yerleştirmede, diğer galaksileri, yıldızları ve gezegenleri ayrıntılı bir şekilde araştırmaya olanak sağlamaktadır. İhvân-ı Safâ genel özelliği olarak bildiğimiz öğrenme bilme her türlü bilgiye açık olması astronomiye bakış açısından da söz ettirir hale gelmiştir.

5.2. Astronomi ve Astronominin Diğer Bilimlerle Alışverişi

Bilimler arasında insanın düşünce yapısına etkisi bakımından astronomi önemli yer tutmaktadır. Örnekler ile açıklayacak olur isek; yıldız ve gezegenlerde molekül oluşumu kimya ile yıldız ve gezegen atmosferleri meteoroloji gezegenlerin yüzeyleri ve içyapıları ve jeofizik gök cisimlerin modeli ile bilişim teknolojileri ilgilenir.

5.2.1. Astronomi Diğer Bilimlerle İlişkisi

Astronomi bilimi özellikle fizik alanında yer alan birtakım konuların öğretimi için idealdir. Dairesel hareketler, hareket kanunları, çekim kuvveti, gezegenler ve yıldızlar arası manyetik çekim alanı, optik gibi konuların öğretiminde astronomi biliminden yararlanılmaktadır.

Şekil 1. Astronominin diğer bilimlerle ilişkisi

5.3. Astronominin Önemi

Eski çağlarda oldukça önemli olan astronominin doğuşu ve gelişmesinin uygarlık safhaları ile sıkı bir ilişkisi vardır günlük hayatlarını kolaylaştıracak araçlar yaparak Güneş aydınlatır, su ısıtır, ateş yakar gibi bilgiler edilerek doğaya hükmetmek isteği ile şu sıralar daha rahatça görebileceğimiz bilgi güçtür yargısının kökleri çok eskidir hayatı kolaylaştırmak ve temel bilgileri öğrenmelerinin yanı sıra yıldızların parlaklığından gök cisimlerinin neden hareket ettiği gibi sorular da ilk çağlardaki ilk zamanlardaki insanların da aklına gelmiş ve düşüncelerini dile getirmişlerdir. Sorulara yanıt bulamamaları ile insan Doğa’nın getirdiği felaketler karşısında doğaya bir noktadan sonra hükmedemeyeceğini anlamıştır. Bunun sonucu insan kendini koruyacak bir şey arayışına girmiştir. Kendilerine bir inanç sistemi oluşturmaya başlamışlardır kaderin gökyüzünde yazdığına şekillerle değiştiğine güneş, ay ve yıldızların insanların yok olma korkularını giderdiğine dair bunun gibi birçok şeye inanmışlardır. Hikâyeler bir süre sonra neden var oldukları ve ne oldukları hakkında bazı sorularla yer değiştirmiştir. Böylece insanoğlu gök cisimlerini bilimsel bir çerçevede incelemenin bilimsel yönüne geçmiş olmuştur. Efsanevi olaylar yerlerini mantıksal açıklamalara teslim etmiştir. İlk medeniyetlerden Nil Nehri’nin kenarında konumlanan Mısırlılar takvim çalışmalarının öncülük ettiğini tekrar hatırlatır isek. Birçok bilimin ortaya çıkması ihtiyaç kaynaklıdır. Bu olaylarda uygarlık nehrin her yıl aynı

dönemde taşıp ekinlerin ziyan olmasını engellemek için olmuştur. Bu da mevsimlerin zamanını önceden tahmin etme bilgisine ihtiyaç duyuldu. Bu olay sonucu takvim çalışmaları körüklenmiştir. Unutulmamalıdır ki ilk insanoğlu Ay, Güneş tutulmalarına korku ile bakmakta Tanrı'nın cezalandırması saymaktadır ki gelişen ve değişen insan bazı şeylerin farkına vardı. Doğal olayların nedenini mantıklı bir şekilde açıklamaya veya öğrenme yollarına gitti.

5.4. İlk Doğa Filozofları ve Astronomiye Bakış

5.4.1. Thales

"Thales doğa felsefesinin kurucusudur" (Doğan, 2005, s. 11). Doğa felsefesi denildiğinde ilk olarak akla gelen filozof Thales'tir ki ilk neden olarak kabul ettiği Arke "su'dur. (Unat, 2013, s. 18). Su kavramını sadece Thales'le değil, Hinduizm ve eski Türk efsaneleri ve destanlarında da görmek mümkündür.

Her şey sudan meydana gelir ve ona tekrar geri döner buradaki su herhangi bir sembol olarak değil bildiğimiz saf su ve fiziksel varlığın sıvı durumu olduğudur. Fiziksel var olan her şey hem sıvılaştırılabilir hem sıvı iken katılaşabilir. Burada Thales 'in bazı kimyasal bilgileri bilmese de şuna inandığı bir gerçektir, dünyanın bütün bir kısmı sularla kaplı yanan bazı nesneler sonrasında ortaya çıkan suyun havaya veya katı bir kütleye dönüştüğünü bilmektir. Thales aynı zamanda astronomiyle de ilgilenmiş ve tarih kitaplarına ilk Yunan astronomu olarak geçmiştir (Tekeli vd., 2009, s. 21).

Geometri ile ilgili çalışmaları sonucu dünyanın doğal uydusu ayın ve güneşin görünür hareketi ile ilgilenip açıklamalarda bulunmuştur. Thales dünya hakkındaki düşüncesi düz bir parça olup denizlerle çevrili olduğunu düşünmüştür.

5.4.2. Pythagorasçılar

Astronomi alanından önemli adımlar atan bir kişidir. "Astronominin temeline geometrinin konması Pythagorasçılar ile başlar. Pythagorasçılardan, özellikle Platon'dan beri, gökyüzündeki hareketlerin düzenli ve dairesel, hızların muntazam ve sabit olduğu kabul edilmiştir" (Unat, 2013, s. 20). İhvan-ı Safâ' da ahenkin olduğu düşüncesinde hem fikirdir.

“Pythagoras’a ve Pythagorasçılara göre Yer bir küreydi ve hiçbir dayanağa gerek duymaksızın evrenin merkezinde yer alıyordu” (Unat, 2013, s. 20). Mitolojik olarak bilinen şeyler körelmekteydi.

Pythagorasçılar, bütün gök cisimlerinin, yani gezegenlerle yıldızların küresel olduklarına ve dairesel yörüngeler üzerinde hareket ettiklerine inanıyorlardı. Evren ikiye ayrılmıştı: “Ay-üstü evren ölümsüz varlıkların, tanrı ve tanrıçaların ve ruhların, Ay-altı evren ise cansız maddelerin ve ölümlülerin bulunduğu bölgeydi” (Unat, 2013, s. 21). İhvan-ı Safâ da görmüş olduğumuz Ay-üstü ve Ay-altı evren ayrımı Pythagorasçılarda da mevcuttur.

5.4.3. Democritos

“Demokritos’a göre evren doluluk ve boşluktan oluşmuştu. Dolu kısım, bölünemez küçük parçacıklar, yani atomlar tarafından doldurulmuştu; bunlar ölümsüz ve yalındırlar” (Unat, 2013, s. 25).Yer, ortası delik, düz bir disk biçimindedir. Gök küresini, kuzey ve güney gök küreleri olmak üzere iki yarım küredir.Güneydeki yıldız kümelerinin kuzeydekilerden farklı olduklarını savunmaktadır (Unat, 2013, s. 26). İhvan-ı safâ da Yer ortası delikli olarak değil de yumurta sarı ve beyazı olarak anlatılmaktadır.

5.4.4. Parmenides

Milattan önce 550 yılında çalışmalarını gerçekleştirdiği sanılmaktadır. Parmenides, evrenin sınırlı olduğunu söylüyordu; evren, bütün uzayı doldurur ve küreseldir; değişmez ve sonlanmaz. Değişme ve bunun nedeniymiş gibi görünen hareket gerçek değildir. Algılarımız bizi aldatmaktadır (Tekeli vd., 2019, s. 31). Bu düşüncesi Herakleitos’un değişim konusu hakkında ki düşüncesine ters düşmektedir.

5.4.5. Anaxımandros

Gnomon kullanarak bazı astronomik ölçümler yapmıştır. Anaksimandros, çevresi okyanusla çevrili olan Yer’in yassı bir disk veya bir tambur biçiminde olduğunu savunmaktadır (Tekli vd., 2009, s. 21). Dünyanın yuvarlak olduğunu kabul etmiştir. Hataya düşmüş olduğu şu ki; yıldızların bir yüzey üzerindeki deliklerden ışığın geçmesi olarak düşünmüş. (Gökyüzünde belirli delikler olduğunu düşünmüştür Güneş’in ve Ay’ın verdiği

ışıklarla var olduğunu düşünmüştür) İhvân Safâ yıldızlara delip geçen demektedir Anaximandros’a benzer bir düşünceyi savunmaktadır.

5.4.6. Anaxımenes

Ayın güneşten aldığı ışığı yansıtarak parlak göründüğünü keşfetmiştir. Ancak öngörülü keşfinden sonra geriye götürür düşünceleride bulunmaktadır. Bu Gök cisimlerini (Ay ve Güneş) silindir bölümünde düz yüzeyli olarak tanıyıp tanıtmıştır. Yıldızlar hakkında yüzeye asılı sabit kristalimsi çivi olarak açıklamaya gitmiştir. Yer’i Güneş’i Ay’ı ve gezegenleri hava tarafından taşınan diskler olarak düşünüyordu. Yıldızlara gelince, onların düzenli bir biçimde dönen bir küreye çakılı olduklarını sanıyordu (Tekeli vd., 2009, s. 22).

5.4.7. Platon

Platon geometri daha sonra astronomiye önem vermiş olması bu alandaki gelişmelerin olduğunu göstermektedir.

“Platon da doğaya Pythagorasçılar gibi bakar ve gerçeğin kilidini açacak anahtarın aritmetik ve geometri olduğuna inanır” (Unat, 2013, s. 27). Pythagoris gibi sayılar, uzunluk, derinlik önemlidir. Doğa bilgisi Plato için diyalektik gibi kesin bir bilgi değildir. Duyularla kavranılan Dünya, oluşun ve bozuluşun yeridir(Doğan, 2005, s. 40).

Astronomi ile denizcilik çiftçilik, askerlik sanatı için önemli bir alan olmuştur. Çünkü bu kişiler ayın, yılın, mevsimin ne zaman olduğunu bilmeleri gerekmektedir.

“Platon göre Evren küreseldir ve merkezinde yer bulunur” (Tekeli vd., 2009, s. 54).

Evren ya da Platon’a göre “Gök” sonsuzdur; var olacaktır onun yaratıcısı zaman kavramını yaratmak için diğer gök cisimleri gibi Ay, Güneş ve diğer galaksileri yaratmıştır onları filozoflarında hemfikir olduğu “yedi yörünge” yollamıştır. İhvânla bu konuda ayrı düşmüşlerdir.İhvan sonsuz bir evren anlayışından bahsetmez. Ay, Dünya’ya en yakın yörünge Güneş’i Dünyanın üstündeki iki yörüngeye Venüs ve Merkür Güneş ile eş hızla dönmekte olan fakat ona zıt bir kudreti münasip olan gök cisimleri yerleştirmiştir. Platon doğa bilimlerini matematiğin bir devamı niteliğinde görmüştür (Erdoğan, 2009, s. 115). İhvân içinde her şey matematik ilmi üzerine yani sayılar üzerine kuruludur.

5.4.8. Aristotales

Zamanın en ses getiren filozofudur. Ay evrenini doğru açıklamış ve onun Güneş'ten almış olduğu ışığı yansıttığını, Anaximenes'in çalışmalarından yararlanıp ortaya koymuştur. Ay tutulması sonrasında şu çıkarımda bulunmuştur;"Tutulma yaşanmasıyla üzerinde görüntüsü yay şeklindedir. Bu dünyanın da yuvarlak olduğunu gösterir, açıklamasına gitmiştir. Aristotales'e göre küre en mükemmel bir biçim olduğu için, evren küreseldir ve bir kürenin merkezi olduğu için evren sonludur" (Tekeli vd., 2009, s. 66). Dünyanın yuvarlak olabileceğini gösteren ilk kanıtı sunulmuştur. Aristotales de dini inanç baskın olmuştur ki Eudoxus çember değil hep küre üzerinde çalışmıştır. Çünkü gök cisimleri onlara göre hep küre biçiminde olmuştur. Hep bir mükemmele benzeme onun düşüncesinde de bulunmaktadır. Dünya mükemmeldir, diğer tüm gezegenler dünyaya benzemektedir. Dünyanın nasıl durduğu ise tam bir muammadır. Çünkü ona göre gezegenler yani görünmeyen şeyler üzerinde durmaktadır. Boşlukta durması bu şekilde açıklanıp hiç fiziğe yakın olmayan bir açıklama geliştirmiştir.

Yedi nota olması yedi gün olması tek nedeni kesin olarak bilinen yedi gök cisminin bulmasıdır. İnsan dinin baskısı ve korkaklığının esiri olması bakımından bulundukları zaman diliminde birtakım mantıksız açıklamalara gidip, bir türlü mantıklı açıklamalar getiremediği için doğa olaylarını yanlış tanımlamıştır. Astronomiyi ne kadar ileri boyuta taşımış olsa da ilerletmeyi (durdurduğu) aksattığı zamanlarda olmuştur. Söyle ki; Aristotales görüşlerini o kadar iyi kabul ettiriyordu. Ne denilirse doğrudur diye düşünüyordu. Astronomi konusunda öngördüğü yanlış olduğu halde Rönesans dönemine kadar onun görüşlerine inanılıyor ve çelişki yaratacak görüşler olsa da örtbas edilip ters düşmemeye çalışılıyordu. Bu yüzden ilerleme olmamıştır.

Aristotales ve İhvân-ı Safâ ilk hareket ettirici (prime mover) fikir üzerine durup onun her bakımdan tek varlığı zorunlu, bilfiil akıl ve akledilir kuvvetlidir olduğunu, öteki tüm var olanların varlıklarını ona borçlu olduğunu söyleyip ortak noktada birleştirilebilir. Hatta İhvânın bu düşünceyi desteklemiş olduğu dini ortam içinde kıvılcımlarını oluşturduğu tartışılmaz bir gerçektir.

5.4.9. Herakleitos

Herakleitos “her şey akar”. (Panta rhei) diyerek, var olan her şeyin tıpkı ateş gibi sonsuz olduğunu söylemiştir.(Tekeli vd., 2009 s. 29). Heraklitos, değişimin içindeki bulunan değişim yasasını savunmuştur.

Heraklietos’un yetiştiği dönemde Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes!in evrenin yapısına ilişkin görüşleri tartışılmaktaydı. Bunlar aslında sonu gelmeyen kısır tartışmalardı ve bunu anlayan Herakleotos evrenin sınırlarını çözmeye çalışmadan önce, çevremizi tanımaya çalışmamız gerektiğini savunmaya başlamıştı (Tekeli vd., 2009, s. 22).

Herakleitos hep bir ateş kavramından söz etmektedir. Bu ateş evrenin yönetimini ifade etmektedir. Aristoteles değerlendirmesi ile Thales evrenin sudan Anaksimandros Aperion dan Anaksimandros de havadan oluştuğunu düşünüp Herakleitos’un da ateşten olduğunu düşündüğünü iddia etmek anlamlıdır.

5.4.10. Batlamyus

“Batlamyus astronomi, matematik, coğrafya ve optik alanlarına katkılar yapmıştır; ancak en çok astronomideki çalışmalarıyla tanınır” (Tekeli vd., 2009, s. 88).

Astronominin gerçek anlamda matematikselleşmesi Batlamyus ile gerçekleşmiştir. Batlamyus, Yer’i evrenin merkezine alan, muntazam ve dairesel hareket ilkelerine dayanan matematiksel-geometrik bir sistemin temellerini atmış ve Yer Merkezli Sistem’i kurmuştur. Bu kuramda amaç, yine gökyüzündeki hareketlerin matematiksel olarak izahını sağlamaktır (Unat, 2013, s. 2). İhvan-ı Safâ ile kesiştiği belirli konular bulunmaktadır. Bunlar arasında; “Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn ve sabit yıldızlar Yer’in çevresinde, muntazam hızlarla, dairesel hareketler yaparlar. Sabit yıldızlar küresi evrenin sonudur”(Tekeli vd., 2009, s. 89).

5.5. Gezegenler

“Gezegenler ya da İhvân-ı Safâ tarafından “felek” olarak bilinen cisimlerdir. Kelime anlamı olarak; Eskiden, dokuz tabakadan oluştuğu ve her katında birer gezegen bulunduğu kabul edilen gökyüzü katlarından her biri”(Cevizci, 2003, s. 152). İhvân-ı Safâ için gök bilimini bilmek için ikinci olarak “felekler” bilinmelidir. 1029 adet büyük yıldızlar gözlemle kavranabilen yedisine “gezegen” (seyyare) ismi verilmektedir. Bunlar; Satürn’ün

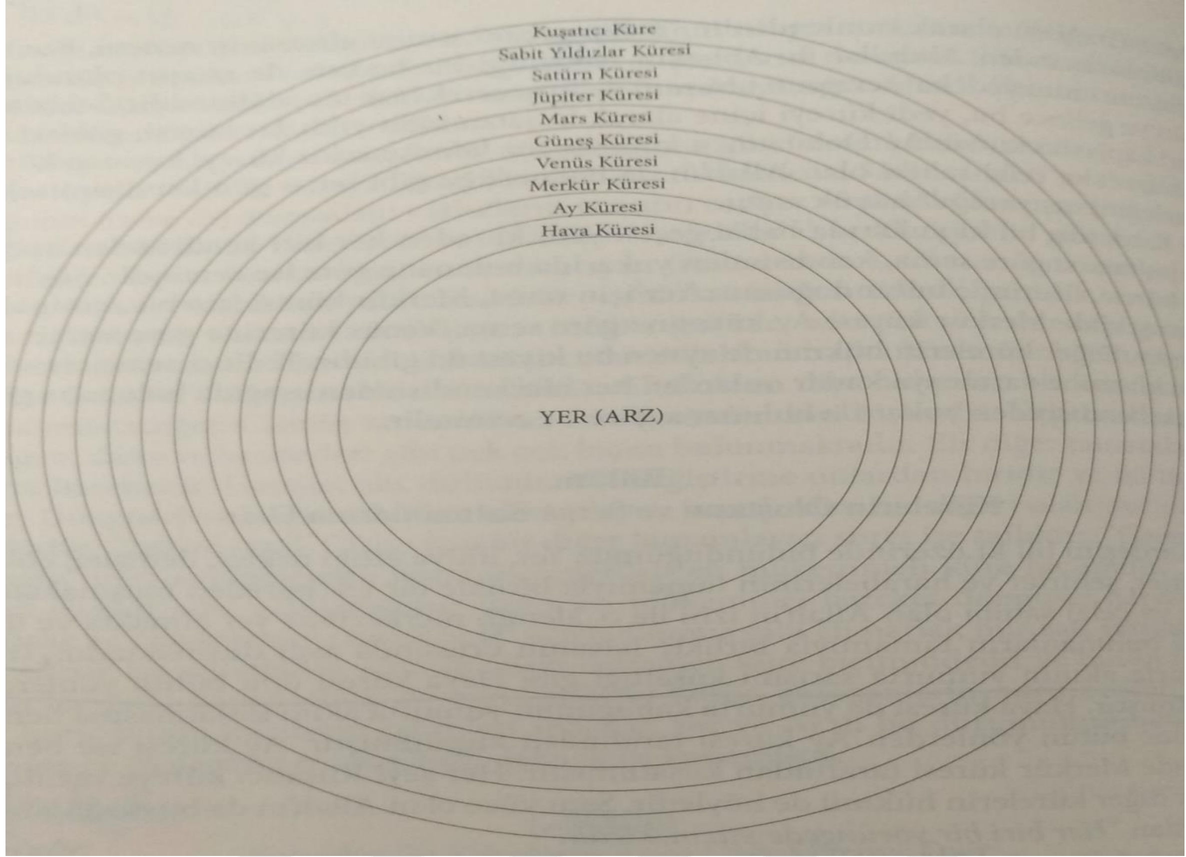
(Zühal), Jüpiter (Müşteri), Mars (Merrih), Güneş, Venüs (Zühre), Merkür (Utarid) ve Ay'dır. (Risale 1, 2017, s. 83). Bu 1029 cisimden yedisi haricinde kalanlar "sabit yıldızlar"dır. Bu yukarı da sayılan her bir feleğin kendine ait bir küresi vardır. Küreler şeffaf, içi boş, küresel cisimlerdir. "Dokuz küre vardır ve bunlardan bazısı tıpkı soğanın halkaları gibi diğerlerinin boşluğunda bulunur"(Risale 1, 2017, s. 83).

Gezegenler hareketlerini açıklamak için iç içe geçmiş küre katmanları sistemi *İhvân-ı Safâ'nın Resail*'inde de kullanılmaktadır. Onlara göre evren belirli bir derinliği olan iç içe geçmiş kürelerden oluşmuştur; kürelerin içleri boş ve saydamdırlar, merkezleri ortaktır ve bir soğanın katmerleri gibidirler. Her bir küre katmanı, belirli bir derinliğe sahip saydam iki küreden meydana gelmiştir (Unat, 2013, s. 89).

Yeryüzünün atmosferin tam olarak orta noktada bulunmasının dört nedeni vardır;"Birinci görüşe göre yeryüzünün ortada durmasının sebebi, merkezin bütün yönlerden onu orantılı bir şekilde çekmesidir. Çekim kuvveti bütün yönlerden orantılı olduğundan dolayı yeryüzünün ortada durması zorunlu olmuştur"(Risale 1, 2017, s. 115). Diğer görüşler şöyledir ki; itme nasıl ise çekme kuvveti de öyledir. İtme her kısımda aynı olduğundan ortadadır. Diğer ise merkezin, yeryüzünün bütün zerrelerini tüm yönlerden ortaya çekmesidir. Diğer bir görüş ise konum olarak tam da buraya yakışmış olacağı görüşülür.

Şeklinde (Şekil-2) görüldüğü üzere bize en yakın, hava küreyi çevreleyen Ay küredir. Yer (Araz) de yumurtanın sarısı gibi, hava [küresinin] boşluğunda yer alır."Ay küresinin üstünde Merkür küresi, Merkür küresinin üstünde Venüs küresi, Venüs küresinin üstünde Güneş küresi, Güneş küresinin üstünde Mars küresi, Mars küresinin üstünde Jüpiter küresi, Jüpiter küresinin üstünde Satürn küresi, Satürn küresinin üstünde Sabit Yıldızlar küresi, Sabit Yıldızlar küresinin üstünde de kuşatıcı(muhit) küre bulunmaktadır" (Risale 1, 2017, s. 84).

"Kuşatıcı feleğin dairesi, feleki dairelerin en genişidir. Onun altındaki bütün felekler dairevidir ve birbirilerinin içinde oluşmuşlardır. Kuşatıcı felek, yerin etrafında her yirmi dört saatte bir defa yeryüzünün altında yer alan batıdan doğuya doğru dolap gibi döner" (Risale 4, 2014, s. 178). Her bir gezegen kendi yörüngesinde bulunmaktadır. Bu şekli yumurta, karpuz dilimi, soğan zarına benzeterek gezegenlerin birbiri arasındaki bağlantı daha anlaşılır kılınmak istenilmiştir. Bunu Kur'an ayetinden alıntı ile şöyle ifade ederler; İzzet ve Celal sahibi olan Allah şöyle buyurur:" *Her bir yörüngede yüzmektedir" (*Risale 1, 2017, s. 84).

Şekil 2. Yer (arz)

Gezegenlerin ya da resimde bulunan şeklin küre olmasının nedenini *Risaleleri*'nde şöyle ifade edilmiştir;

> zira şanı yüce olan yaratıcı ancak en mükemmel ve en iyi fiillerin sahibidir. Şekillerin en mükemmeli küre şekli olduğu için, bu şekli almışlardır. Şöyle ki o, şekillerin en genişi, bozulmadan en uzak olanı ve en hızlı hareket edenidir; Merkezi ortasında bulunur, çapları eşittir, tek bir yüzeyle çevrelenir ve kendisini ancak bir noktada temas edilebilir. Onun dışındaki herhangi bir şekilde bu özellikler bulunmaz. Yine hareketlerin en mükemmeli olduğu için Tanrı ona dairesel hareket vermiştir (Risale 1, 2017, s. 86).

*Dördüncü kitap Risale'*de ise şöyle denilmektedir; "Felek ve yeryüzü küre şeklinde ve dairevî olmasaydı bu dönüş düzgün olmaz ve gezegenlerinin hareketleri devam etmezdi"(Risale 4, 2014, s. 178).

Gezegenlere" ruh" benzetmesini yakıştırmıştır. Her bir gezegenin farklı özelliği faklı bir ruhu bulunmaktadır.

"Deriz ki: [Gezegenlerden] ikisi aydınlatıcı(neyyireyn) olup, bunlar Güneş ve Ay'dır" (Risale 1, 2017, s. 90). Ay'ında ışığını güneşten aldığını belirtmiştir.

İkisi “iki uğurlu” (sa’deyn) olup, bunlar Jüpiter ve Venüs’tür. İkisi “iki uğurlu” (nahsan) olup, bunlar Satürn ve Marstır.Biri ise “uyumlusuz” olup(mümtezic) ki bu da Merkür’dür (Risale 1, 2017, s. 90).

Günümüzdeki burçların bu gezegenlerin hareketleri sonucu anlam kazandığını hatırlatmakta yarar görmekteyiz. İhvânda her bir gezegene farklı bir ruh vererek bunu anlatmıştır. Örneğin İhvân güneşi şöyle anlatır; “Eril, sıcak, ateşsel, gündüzsel ve uğurludur”(Risale 1, 2017, s.90). Her gezegenin farklı özellikleri vardır. Bu özellikler arasında her bir gezegenin ışık derecesi farklıdır. Güneş on beş derece olurken on iki derece ve Mars’ın ışığı sekiz derece olarak ifade edilir. İhvân her bilimi sayı temelleri üzerine kurduğu için gezegenlerinde sayıları olan delaleti anlatılır:“bununla da yeni doğmuş kimsenin ne kadar yaşayacağı, oluş ve bozuluş âlemindeki evrenin varlığının daha ne kadar süreceği hakkında akıl yürütülür” (Risale 1, 2017, s. 91). Bu kısım astroloji boyutuna geçtiği için çalışmamızda bu kadarını bilmek yeterli olacaktır.

İhvân risalelerin gezegen devirleri hakkında şöyle açıklamaya gitmiştir;“ sürekli devir halinde olan kuşatıcı küre yerin üst tarafında doğudan batıya alt tarafında ise batıdan doğuya doğru tıpkı tekerlek gibi döner” (Risale 1, 2017, s.91). İhvân bu sözleri ile her bir gezegenin daima hareket halinde olduğunu söylemektedir. Bütün feleklerin hareketi döngüseldir. En mükemmel hareket döngüsel harekettir. Bu hareketler sonucu (Güneş etrafında tam tur) mevsimlerin meydana geldiğini bilinmektedir.

5.6. Gezegenler (Felek) Özellikleri

Gezegenler, latif fiillere ve gizli etkilere sahiptirler. Fakat bunların bilgisi ve niteliği pek çok insana gereksiz gelir. Tıpkı hükümdarın kendi haklarını nasıl yönetip idare ettiklerinin çocuklar ve cahiller için önemsiz, gereksiz olması gibi.Bunun bilgisine akıl baliğ olan ve varlık/şeyler üzerinde derin düşüncelere dalan insanlar ulaşır (Risale 1, 2017, s. 103). Dokuz küre bulunmaktadır. Bunun şeklini tekrar hatırlar isek bunlardan yedi ‘si yedi kat semayı oluşturmaktadır. Yer’e en yakın olan Ay küredir. Ay’ın ilk küre olduğu söylenmektedir. Onu takip eden Merkür küre, sonra gelen Venüs küre sonra gelen Güneş küre, sonra gelen Mars küre, sonra gelen Jüpiter küre, sonra gelen Satürn küredir.

Gezegenlerin görevlerini şöyle açıklayarak noktalamaktadır İhvân;“Bil ki, bir lambanın dairenin bütün kısımlarını aydınlatması gibi, gezegenler de kendi ışınlarını kürenin bütün derecelerine gönderir, onları aydınlatarak nur ve ışıkla doldurur” (Risale 1, 2017, s. 107).

5.7. Sema ve Küreler

“Kardeşim bil ki Semalar(gökler) ve küreler (felek) aslında aynı şeydir. Şöyle ki, Sema; Yüce olduğu için Sema, döngüsel olduğu için de küre olarak adlandırılmıştır” (Risale 2, 2013, s. 28). İhvân Sema tanımını çok geniş ele almıştır. Gezegenler başlığı altında anlattığımız gibi yedi felek vardır. Aynı zamanda bunlar küreleri temsil etmektedir.

“Bunlardan yedisi yedi kat Sema’yı oluşturur en aşağıda bulunanı ve bize en yakın olanı ay küredir. Bu aynı zamanda ilk küredir” (Risale 2, 2013, s. 28).

Her bir küre kendisi üstünde olan için zemin konumunda olur iken kendinden altındaki için semadır. Yer için Ay küre Sema iken Merkür için Ay zemindir.

“Kardeşim bil ki bu kürelerden her biri belli bir çapa ve kalınlığa sahiptir. Yer küresi dışında onların kalınlıkları çaplarından daha azdır. Yer küresinin çapı ve kalınlığı ise eşittir. Çünkü o, ortasında oyuk bulunmayan bir küredir. Ortasında oyuk bulunan diğer kürelerin ise kalınlıkları çaplarında daha azdır” (Risale 2, 2013, s. 33). Bu küreler ve kalınlıkları farklılık göstermektedir. Kürelerin yerin etrafında göstermiş oldukları devirlerde farklılık göstermektedir.

> Kardeşim bil ki kuşatıcı küre; ilk hareket, yani külli nefs tarafından ilk hareket ettirilen küredir ve yerin etrafında her on dört saatte bir devir yapar. Bu sırada kuşatmış olduğu ve içeriden kendisine tutunan yıldızı da kendisiyle beraber aynı yönde hareket ettirir. Fakat bu Yıldız, kendi hareket ettiricisinin hareket hızından daha yavaş bir hızla döner (Risale 2, 2013, s. 34).

Bu küreler içindeki felekler için de geçerlidir.

Kardeşim bil ki filozoflar, “küre beşinci doğadır” sözleriyle şunu kastetmektedir: küresel cisimler, Ay küresinin altında bulunan cisimlerdekine benzer bir oluş ve bozuluşa uğramadıkları gibi kendileriyle ilgili değişim, dönüşüm, artma ve azalma da söz konusu olmaz. Yine bu cisimler tamamen döngüsel bir harekete tabidirler (Risale 2, 2013, s. 41).

Ay-altı âlem ve ay-üstü âlem için değişimler oluşumlar farklıdır. Varolan cisimlerin ortak olduğu nitelikler uzunluk, genişlik ve derinlik üzerinedir.

İhvân var olan bu küresel cisimlerin ağır ve hafif olmadıklarını savunmuştur. Bunun nedeni kendilerine ayrılmış mekânlarda bulunmuş olduklarındandır.

5.8. Dünya

> Kardeşim bil ki üzerinde bulunduğumuz yer, ihtiva ettiği dağlar, denizler, çöller, nehirler, şehirler ve harabelerinin tamamı ile birlikte bir tek küreden oluşmaktadır. İzzet ve Celal sahibi olan Allah'ın izni ile o, âlemin merkezinde yer almakta ve üzerinde bulunanların tamamıyla birlikte havanın ortasında durmaktadır (Risale 2, 2013, s. 29).

Şu an var olan bizim çevremizde bulunan bütün görünenlerin sadece bir kürede olduğunu ve tüm oluşumların orta noktasında asılı olarak var olduğunu savunmuştur bu düşünceyi daha anlaşılır kılmak için yumurtanın akı ve sarısının düşürülmesinde konu daha anlaşılır olacaktır. Her küre kendisinden öncesini kuşattığı gibi kendisinden sonrası tarafından kuşatılmıştır. Aristoteles şöyle ifade etmektedir;Küre en mükemmel bir isim olduğu için Evren küreseldir ve bir kürenin merkezi olduğu için Evren sonludur. Yer evrenin merkezinde bulunur ve bu yüzden, evrenin merkezi aynı zamanda yeri"nde merkezidir (Tekeli vd., 2009, s. 66)."Yer küresinin çapı ve kalınlığı ise eşittir. Çünkü o, ortasında oyuk bulunmayan bir küredir. Yer küresinin çapı 2167 fersahtır" (Risale 2, 2013, s. 33).

> Gece gündüzün oluşumu şöyledir; Güneş yerin üst tarafında bulunursa gölge yerin alt kısmında, alt tarafında bulunursa üst kısmında yer alır. Yine güneş doğuda bulunursa gölge yerin Batı kısmında, batıda bulunursa doğu kısmında ortaya çıkar. Onların yerin etrafında sürekli tekrarladıkları bu iki durum gece ve gündüzden ibarettir (Risale 2, 2013, s. 41).

5.9. Yıldızlar

"Yıldızlar; küresel, yuvarlak ve parlak cisimlerdiré (Risale 1, 2017, s.83). "Aristoteles gibi zaman içinde yıldızlar akıllı, canlı varlıklardır" (Şahin, 2005, s.43). 1029 adet büyük yıldızlardan bahsedilmektedir. Bunlar yedi tanesi gezegendir. Bunun dışında kalanlar sabit yıldızlardır. İlk zamanlardaki insanlar gökte birçok nesneye Tanrı özelliği yükleyip onlara adaklar adamışlardır.

> Sabit yıldızlar ve gezegenler olmak üzere 1029 olan bu cisimler. Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Ay. Bunlardan her birinin kendilerine özgü küreleri vardır ve yukarıda da anlattığımız gibi bu küreler birbirini kuşatmaktadırlar. Geriye kalan 1022 yıldıza gelince bunların tamamı Bir tek kürenin içerisinde bulunurlar. Bu ise gezegenlerin kürelerini, yani Satürn'ün ü ve diğer küreleri kuşatan sekiz küredir (Risale 2, 2013, s. 33).

İhvân gökte gördüğü cisimlerin hepsine yıldız demektedir. Bu bizim günlük hayatta kullandığımız Yıldız tanımının aynısı olmamaktadır. Yedi gezegen çıkarıldıktan sonra "Sabit Yıldız" günümüz yıldızlarıdır. İhvân-ın risalelerin de İhvân astronomi ve astroloji kelimelerine birbiri yerine kullanmış olduğu risalelerde bariz olarak ortadadır.

> İhvân daha önce söylediğimiz gibi batıdan doğuya doğru dönme olayını şöyle açıklamıştır; yıldızları gözlemleyen kimseler, kendileri için kuşatıcı kürenin yerin üst kısmında doğudan batıya, alt kısmında ise batıdan doğuya doğru döndüğü ve yıldızlarıyla birlikte diğer kürelerin devirlerinin de kendilerine uyduğu ortaya çıktığında tıpkı açıkladığımız üzere bunların hareket

> hızının yavaşladığı ve devirlerinin her gün biraz daha geri kaldığının bilgisine de ulaşmışlardır (Risale 2, 2013, s. 36).

5.10. Güneş

"Ey kardeşim! Allah seni ve bizleri kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, Gezegenlerin havayı aydınlatması ve ışıklarının yerin merkezine yönelmesi tekbir adet/ tarz üzeredir"(Risale 1, 2017, s. 105). İhvân iki aydınlatıcı gezegenden bahsetmiştir. Bunlardan biri Güneş biri Ay'dır. Farklı risalelerde Ay'ın ışığını güneşten aldığını ifade eder. "Güneş ufukta doğduğunda kendi ışığıyla havayı aydınlatır ve ışığının yanmasıyla yeryüzü ısınır" (Risale 1, 2017, s. 105). İhvân Güneş'e aydınlatma ve ısınma özelliklerini yüklemiştir. Güneşin özelliğini şöyle ifade eder; ışınlar, aynanın yüzeyi gibi pürüzsüz yüzeylerde yansıma yapar; cam, billur ve saf su gibi şeffaf cisimlerin içine nüfus eder. Pek çok hayvanların ki ise zayıflar.

Pisagor dedi ki: "Güneş her cevherin kralıdır. Onun tabiatı en dengeli tabiattır"(Risale 4, 2014, s. 293).

"Kardeşim! bil ki, güneş, gezegenler arasında hükümdar gibidir, diğerleri ise onun yardımcılarını ve askerlerini temsil eder" (Risale 1, 2017, s. 106). İhvân güneşin konumunu hükümdarın evinin şehrin tam ortasında bulunduğu,bulunduğu şehrin ise diğer şehirlerin tam ortasında olduğunu söylemektedir. Güneşin merkezi kendi küresinin ortasında, kendi küresi ise diğer kürelerin ortasında bulunur. Nitekim daha önce de anlattığımız üzere âlemin tamamı 11 küreden oluşur. Bunlardan 5 tanesi Güneş kürenin üstünde bulunmaktadır (Risale 2, 2013, s. 32). Diğer bir kısmı ise Güneş kürenin altında bulunmaktadır. Gezegenler başlığındaki şekli hatırlamakta yarar sağlanılacaktır.

> Kardeşim bil ki bütün Âlem baştan sona Güneşin ve gezegenlerin ışığıyla aydınlatılmış durumdadır ve onda şu ikisi dışında karanlık bir nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yerin gölgesi, diğeri de ayın gölgesidir söz konusu iki cismin gölge yapmasının nedeni ise bunların aydınlatıcı ve şeffaf olmamasıdır (Risale 2, 2013, s. 40).

Güneşten bütün âleme ruhani bir güç yayılır. Tabii unsurlara, bu unsurlardan meydana gelen şeylere, külli ve cüz-i bütün varlıklara nüfus eder. Âlemin düzeni, varlığının yetkinliği ve bekasının mükemmelliği bununla ortaya çıkar. Tıpkı kalpten bütün bedene içgüdüsel bir hareketin yayılması gibi ki, bedenin hayatı ve düzeni bununla gerçekleşir (Risale 2, 2013, s. 114).

5.11. Ay

Takvimlerde bize yol gösteren cisimlerdir. İhvân bunu şöyle ifade eder; "Ay'ın (kesişme noktasıdır) bunlar (iniş-çıkış) iki düğüm şeklinde isimlendirilirler. Anlatımlarının takvimlere hasredilmesi ise onların burçlar ve dereceler arasında gezinmeleri nedeniyledir. Bu iki düğüm içinde gezegenlerin seyri gibi bir şeyi ve yine gezegenlerin delaleti gibi bir delalet söz konusudur" (Risale 1, 2017, s. 88). Düğüm denilen şey kesişmelerdir. Bu kesişmelerin sonunda Ay tutulması olmaktadır. Ay tutulması ancak ayın ortasında olur. Çünkü ayın ortasında, Ay Güneş'in yer aldığı burcun tam karşısındaki burçta bulunur. Yer onların arasında kalarak Güneş ışınlarının Ay'ı aydınlatmasını engeller ve Ay tutulması olarak görünür. Ay'ın kendinden bir ışığı yoktur ve o ışığını Güneş'ten alır (Risale 1, 2017, s. 88).

İhvân'a göre Ay bir delildir. Ay, dünyadaki şeylere ve dünya ehlinin artma, azalma, değişme ve yok olma gibi hallerine delalet eder (Risale 1, 2017, s. 101). Bu ay grubunun özelliğidir. Bu ruh şu görüşe sahiptir; yüzeyinde görülen ışığa gelince bu onun cirmine ait yüzeyin Güneş tarafından aydınlatılması ve bu ışınları yansıtması nedeniyledir. Daha önce söylediğimiz gibi ikinci aydınlatıcıdır.

5.12. Boşluk

Günlük hayatımızda "Kâinat boşluğu sevmez" sözü ile karşılaşmışızdır. İhvân-ın boşluk hakkında "Âlemde Boşluk Bulunmadığına Dair" Risalesi bulunmaktadır (Risale 2, 2013, s.30).

"Kardeşim bil ki birbirini kuşatan bu küreler tıpkı soğanın katmanları gibidir. Şöyle ki kuşatan katın yüzeyi kuşatılan katın yüzeyine dokunmakta ve aralarında herhangi bir boşluk bulunmamakta, sadece zihinsel bir ortak alan yer almaktadır" (Risale 2, 2013, s. 30). Bu katmanlar arasında boşluk olduğunu zanneden âlimlerde olmuştur. İhvân bu düşüncede olanlara söyle bir açıklama yapmaktadır; "çünkü boşluktan kasıt, içerisinde yer kaplayan bir şeyin bulunmadığı boş bir mekândır. Mekân ise cismin niteliklerinden biridir, cisim olmaksızın var olmaz ancak cisimle birlikte ortaya çıkabilir" (Risale 2, 2013, s. 31).

Boşluğun mevcut var olduğunu savunanlar şöyle bir yol izlemişlerdir; "bil ki, boşluğun varlığından bahsedenler, bazı cisimlerin bir konumdan başka bir konuma yer değiştirdiğini görmüş ve boşluğun bulunmaması durumunda söz konusu hareket ve yer değiştirmeyi

engelleyerek bir doluluğu bulunması gerektiğini zannetmişlerdir"(Risale 2, 2013, s. 31). Oysa var olan her şey katı (taş, demir vb.) gibi şeyler değildir. Doğada ya da kâinatta var olan her şey katı olsaydı belki bu teori doğru olabilirdi. Ama İhvân varolanlar içinde şu, cisimler bahsetmektedir. İhvân hava ve suya yüklemiş olduğu bazı sıfatlar (akışkan, latif, yumuşak) bulunduğundan hareket etmelerini engellememektedir. Kuşun havada uçması, balığın yüzmesi hareket konusu ve boşluk ilişkisini anlamakta yararlı olacaktır.

> Kardeşim bil ki, söz konusu on bir küre ailemin tamamını, dolayısıyla bütün yaratılmışların mesleklerin ihtiva etmektedir. Vehme kapılan pek çok kimse, Kuşatıcı kürenin ötesinde başka bir cismin ve sonsuz bir boşluğun bulunduğunu zannetmiştir. Nitekim ister âlemin dışında isterse de âlemin içinde olsun, boşluğun asla var olmadığı akli burhanla ispat edilmiştir (Risale 2, 2013, s. 31).

BÖLÜM IV

KİMYA VE FİZİK

6.1. Kimya

> Ey kardeş! Bil ki, bu ilimler beş kısma ayrılır: Birincisi, fakirliği ortadan kaldıran ve sıkıntıyı gideren kimya ilmi; ikincisi, oluş ve olacak şeyleri anlamaya yarayan astroloji hükümleri ilmi; üçüncüsü, halkı hükümdarlara ve hükümdarları meleklere bağlayan sihir ve tılsım ilmi; dördüncüsü, bedenlerin sağlığını koruyan ve hastalık musibetlerini iyileştiren tıp ilmi; beşincisi, nefsin kendi özünü bilmesini ve yerleştiği yerde soyutlandıktan sonra şereflenmesini sağlayan soyutlama ilmidir (Risale 4, 2014, s. 217).

İhvân-ı Safâ Kimya ilmine yoksulluğun giderilmesi ve kazanın defedilmesi olarak bakmaktadır. İhvan bu beş ilme özen göstermektedir. Avam kişilerin bu bilgiler hakkındaki düşünceleri bu ilmi olumsuz etkilemektedir.

"Bu ilmin layık olmayanlardan korunması ve kullanmaya ehil olmayanlardan uzak tutulması gerekir"(Risale 4, 2014, s. 229). Daha önce söylediğimiz gibi İhvan bilginin ulu orta yerde paylaşılmasına ya da herkesle paylaşımına karşıdır.

İhvan dördüncü *Risale* de belli taşlardan çözeltilerden bahsetmektedir. Bunlar; yakut, elmas, kursun vb ve bunlar üzerinde yağmur ve güneşin etkilerinden bahsedilmiştir. İhvan bütün bu olanları şu şekilde açıklar;

> Bizim kitabımıza bakan bir kimsenin zikrettiğimiz bu bilgilerle sadece ve sadece ister az ister çok olsun, ister büyük ister küçük olsun, ister maden ister bitkilerden olsun, ister canlı ister ölü olsun hepsinin ancak bir hikmete göre yaratıldığını bilmesini istedik. Bunların hepsi bir faydasız olmayacak şekilde birbirine bağlıdır. Onun varlığında ismi yüce olan hikmetli yaratıcıya delalet eden bir hikmet vardır. Bütün her şey, yerli yerinde mahfuzdur (Risale 4, 2014, s. 297).

6.1.1. Madde

İhvân-ı Safâ her şeyi başlıklandırarak anlatmaktadır. Fizik ve Kimya'nın ilgi noktası olan "madde" yi "madde ve suret" risalesinde toparlamıştır.

"Madde" derken bununla boy, en ve derinliği olan ve mutlak cismi mutlak cismi yapan cevheri kast ederiz (Risale 4, 2014, s. 174). "Biz diyoruz ki: Mademki Doğa bilimleri (Tabiyyat) üzerinde çalışmak kardeşlerimizin araştırma alanlarından biridir. Allah onları desteklesin! Bu ilmin aslı, madde, suret, hareket, zaman ve mekân şeklindeki beş şeyin ve bunların birbirine ilave edilmesinden ortaya çıkan anlamların bilgisidir"(Risale 2, 2013, s. 11). Fizik ve Kimya'nın ana konusu olan madde İhvân-ı Safâ' nın Doğa bilimlerindeki ilk risalelerin de bulunmaktadır. Madde İhvân 'da çok geniş tariflerle yer almıştır onlar madde suret (şekli) olan bütün cevherleri ve "suret" ile de cevher 'in kabul ettiği her türlü şekil ve biçimi kastetmektedir (Risale 2, 2013, s. 11). Yani madde, suret ve biçimle vardır. Bunlar onu tamamlar madde aynı olup suretler farklılık gösterebilir. Zira İhvân bunu şöyle ifade etmektedir; "yine bilmelisin ki varlıkların birbirinden farklılıkları maddeleri itibariyle değil, suretleri itibariyledir." (Risale 2, 2013, s. 11). Madde olarak örneklendirilir ise; bıçak, balta, tahta, kürek, şiş ve demirden yapılan bu tür her alet, kap-kacak bu şekildedir. Bu şeylerin isimleri farklı olanların ham maddelerindeki farklılıktan değildir. Yani cevher farklı değildir. Onların farklılığı suretlerinden ileri gelmektedir. Çünkü onların ana maddesi tek bir şeydir ki oda demirdir. İhvân bu örnekleri geniş tutmaktadır." Madde" önemli bir konudur anlaşılması insanın ilim konusunda basamak atlamasına sebebiyet verir. Kapı, sıra, dolap, masa, sandalye de böyledir. Onlar madde olarak aynı suret olarak farklılık ifade eder. İhvân yapılmış var olan her şeyin bir "madde" ve "suretten" meydana geldiğini savunmuştur.

6.1.1.1. Maddenin Yapısı ve Özellikleri

İhvân maddenin dört çeşidinden bahseder. Bunlar; sınai madde, tabii madde, tümel (külli) madde ve ilk maddedir. Sınai madde, sanatkârın sanatını ondan ve onda yaptığı her türlü cisimdir. Marangozlar için odun, demirciler için demir, bina yapımcılar için toprak ve su, oymacıları(dokumacılar) için iplik, ekmek yapımcıları için un böyledir (Risale 2, 2013, s. 12). Her zanaatkârın yapmış olacağı sanat için bir "sınai madde" olmalıdır. Zanaatkârın elinden çıkan bu sınai madde artık bir görünüş veya bir şekle sahip olacaktır. Oluşmuş olan yeni şey artık bir surettir.

“Tabii maddeye gelince bunun dört unsuru vardır. Ay feleğinin altındaki bütün oluşumlar ki bunlarla bitkileri, canlıları ve madenleri kastediyorum bu unsurların bir araya gelmesiyle oluş ve bozuluşa uğradığında da bu unsurlara dönüşür” (Risale 2, 2013, s. 12). İhvân oluş ve bozuluş meydana getiren fail “tabiat” hakkında gök cisimlerine feleki- külli nefsin güçleri demektedir.

“Tümel (külliye) madde ise, âlemin tamamının kendisinden oluştuğu mutlak cisimdir. Bununla bütün felekleri, yıldızları, unsurları ve oluşumları kastediyorum” (Risale 2, 2013, s. 12). Daha önce söylediğimiz gibi farklılık suretlerden kaynaklanmaktadır.

İlk madde ise duyunun idrak etmediği akledilir basit bir cevherdir. Zira bu, tek başına varlığın sureti olan hüviyettir. Hüviyet niceliği kabul ettiği zaman en, boy ve derinlikten oluşan üç boyutlu mutlak ve kendisine işaret edilen bir cisim olur. Cisim, daire, üçgen, dörtgen veya başka bir şekilde olan niteliği kabul ettiğinde ise o şekle mahsus ve hangi şekil olduğuna işaret eden bir cisim olur (Risale 2, 2013, s. 12). İhvân ilk maddenin anlaşılmasında şöyle bir yol izler; nitelik “üç” nicelik, “iki”, ve hüviyet ise “bir” sayılarını yakıştırarak onların hangisinin hangisinden sonra gelmesi gerektiğini göstermiştir. Sayı ilminden bilinir ki, üçten önce iki ve ikiden önce bir gelmelidir. Yani nicelik ve nitelikten en önce bulunan” hüviyettir. Arapça kökenli olan hüviyet günümüzde anlamı ile kimliktir.

Nicelik, nitelik ve hüviyet İhvân’a göre hepsi duyularla algılanmayan, akledilir basit surelerdir. Bu ayrışma olduğunda kimi madde kimi suret konumuna girmiştir. Nitekim nitelik niceliğin sureti iken, nicelik de niteliğin maddesi konumundadır. Nicelik ve hüviyete bakılır ise; nicelik hüviyetin sureti iken hüviyet niceliğin maddesi olmuştur. Konunun nitelik nicelik bakımından daha anlaşılır olmasını sağlamak adına İhvân örneklere başvurmuştur. Elbise, ekmek, vb. örnekler bulunmaktadır. Risalelerin de duyularla algılanan şeyler içinde örnek vermek gerekirse, gömlek elbisenin sureti iken elbise onun maddesidir. Elbise ipliğin sureti iken iplik onun maddesidir. İplik pamuğun sureti iken pamuk onun maddesidir. Bitkilerin sureti iken bitkiler onun maddesidir. Bitkiler unsurları sureti iken unsurlar onun maddesidir. Unsurlar cismin sureti iken cisim onun maddesidir. Cisim cevheri sureti iken cevher onun maddesidir (Risale 2, 2013, s. 12). İhvân konun anlaşılmasında en ince ayrıntılara kadar inmektedir. Örnekler benzetmeler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. İhvân-ın madde, suretten ilişkili olarak en basit olan cevhere ulaşması bu şekildedir. Fakat ilk madde ne nicelik vardır ne de nitelik. İhvân şu şekilde açıklar;

> o, herhangi bir şekilde bir terkipten oluşmayan basit bir cevher ve bütün suretleri kabul edendir. Ancak [alınmaması gereken] herhangi bir sureti örnekleyerek veya [alması gereken] herhangi bir sureti sonralayarak değil, aksine her bir sureti yukarıdaki sıralamaya uygun olarak tek tek kabul eder (Risale 2, 2013, s. 13).

Yani pamuk, bir anda elbise haline gelemez, ya da bitki direkt ip olmaz belli sıralamaya uymak zorundadır. Un ‘un bir anda ekmek olmaması gibi. Maddenin suretleri kabul etmesi ancak sıra ile olur.

İhvân bütün cisimleri tekbir cevherden ve tek bir maddeden oluşan tek bir cins olarak görmektedir onu farklı kılan suretleri aralarındaki farklılıktır. Bu farklılıklar onlar arasında bir üstünlük kavramını ortaya çıkarmaktadır. Üstünlükten kasıt bazısının bazısına göre daha “saf” ve daha “kıymetli (yüce)” olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin; felekler âlemi unsurlar âleminden daha saf ve daha kıymetlidir. Ateş havadan daha saf ve daha kıymetlidir. Bütün bu saydıklarımız ve sayamadığımız birçok şey birbirine dönüşen tabii cisimlerdir. Ateş söndüğünde havaya karışır. Hava yoğunlaştığı vakit suya dönüşür. Su katı olduğu yani donduğu zaman toprağa dönüşür. Dönüşen bu şeylerden ateş latif toprakta daha katı olmak için başka bir şeye dönüşmemektedir.

Ateş ve toprağın unsurları parçaları bir ortama geldiklerinde onlardan oluş anları İhvân şöyle sıralar; “madenler bitkiler ve canlılar kastedilmektedir. Fakat bir kısmının terkibi diğerlerinden daha kıymetli olur. Mesela yakut kristalden daha saf ve daha kıymetli olur. Kristal, camdan daha saf ve daha kıymetli olur. Cam, çömlekten [porselenden] daha saf ve daha kıymetli olur” (Risale 2, 2013, s. 13). Bu şu anda olduğu gibi gümüş bakırdan, bakır demirden, demir kurşundan daha saf ve daha kıymetlidir.

Çetinkaya şöyle dile getirmektedir; “altından sonra, kimyacılar gibi İhvân içinde ikici mükemmel metal olan gümüş gelir”(Çetinkaya, 2003, s. 83).

“Bütün bunlar aslı kükürt ve cıva olan madeni taşlardır. Kükürt ve civanın aslı ise toprak, su hava ve ateştir. Dolayısıyla bütün bunların maddesi bir olduğu halde suretleri farklıdır”(Risale 2, 2013, s. 13).

İhvân-ı Safâ tüm var olan şeylerin ana maddesinin toprak, su, hava ve ateşten geldiğine inanarak bu maddelerin bu dört unsurla birbirine değiştiğini dönüştüğünü savunarak onların arasındaki “saf” ya da” kıymetli” olmalarını tertip ve suretlerine bağlamaktadır. Bu canlılar ve bitkiler için böyledir.

“Onların da maddesi birdir ve farklılıkları ve bazısının bazısından daha kıymetli oluşu ise suretinin farklılığından kaynaklanır”(Risale 2, 2013, s. 13). Kömür başkalaşım geçirerek elmas olabilir. Ama elmas, kömürden çok daha değerlidir. İkisinin de ana maddesinde aynı olduğu bilinmektedir. Daha anlaşılır hale getirecek olur isek bu tam olarak normal ve işlenmiş bakır arasındaki fark gibidir. İşlenmiş olan, saf bakırdan daha kıymetli, güzel ve değerli olacaktır.

> Bu olay nefisler de de aynıdır; zira bütün nefisler tek bir cins tek bir cevherdirler. Farklılıkları ise bilgileri, ahlakları, görüşleri ve fiilleri bakımındandır. Çünkü bu durumlar, madde konumunda olan, nefislerin cevherlerindeki suretlerdir. Dolayısıyla tikel(cüzi) bir nefis ilimlerden birini kabul ettiğinde kendi cinsi altında bulunan diğer nefislerden daha kıymetli, daha üstün ve daha güzel olur (Risale 2, 2013, s. 14).

6.2. Fizik

Felsefe ve fizik, çağımızın düşünsel alandaki en göz alıcı çalışma alanlarıdırlar. Bir yönden fiziğin hızlı gelişmesi, diğer taraftan felsefenin yöntem geliştirmesi fizik ile felsefeyi zincirlemiştir. Bu aslında çok eskilere dayanan köklü iletişimin, günümüzce çağdaşlaşan koşulların harmanlanmasından başka bir şey değildir.

Fizik ve felsefe arasındaki bağı bilebilmek için filozofların fizikçi çalışmalarına, fizikçilerin de filozof uğraşlarına bakmak yerinde olacaktır. Yalnızca bu kanıdan fizikçi ve filozofların birbirinden tamamen ayrı şeylerle ilgilendikleri anlamı çıkarmak kesinlikle yanlıştır. Yani gerçekte, fizikçiler ile filozofların, birer topluluk olarak birbirine mesafeleri değişmez yerleri olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Fizik ile felsefeye özgü bölgeler birbirlerine yakın ve hatta iç içe girmekte tekbir bilgide birleşmesi pek mümkündür.

Kısaca bilim üzerine hiç felsefe yapmamış bir bilim adamı düşünülmediği gibi, doğa bilimi alanında hiç eğitim görmemiş, hiç çalışmamış bir felsefeci kendini küçük düşürmeden bu konu üzerinde felsefe yapamaz. Birçok düşünür bu iki alanın birleştirilmesi konusunda çok fazla projeler geliştirmiştir.

> Yunan Dünyası’nda olduğu gibi Orta Çağ İslâm Dünyası’nda da bugünkü fizik bilimine karşılık gelen bağımsız bir disiplin yoktu ve fizik araştırmaları doğa felsefesinin sınırları içinde yürütülmekteydi. Bu anlayış, aslında yakın dönemlere kadar gelmiştir. Mesela, fizik tarihinin en büyük bilginlerinden biri olan Newton, temel yapıtını *Doğa Felsefesinin Temel İlkeleri* olarak adlandırılmıştı ve dolayısıyla kendisini bir doğa filozofu olarak görüyordu (Tekeli vd., 2009, s. 144).

İslam Dünyasına bakacak olur isek hareket ve boşluk üzerine çalışmalar Aristoteles temelli ilerlemekteydi.

“Oluş ve bozuluşa uğrayan her şey, Aristoteles metafiziğinin temelini oluşturan dört nedensel ilke doğrultusunda anlamlandırılmaya çalışılmıştı. Hareket, belirli bir cismin, belirli bir biçimde gerçekleşen deviniminden oluşmuştu ve bu devinimin hem bir yapıcı ve hem de amacı vardı”(Tekeli vd., 2019, s. 144). Doğadaki devinimler ise İhvan tarafından şöyle ele alınmıştır;

> Fizikle (ilmu’t-tabiiyyat) uğraşan kimselerdir; Kendisine “bazı seneler fazla yağmur yağmasının nedeni nedir” diye sorulduğunda, “bulutların çokluğu” der. Bulutların çok olmasının nedeni nedir” diye sorulduğunda, “havada, denizlerden ve sazlık alanlardan yükselen buharın çok olması” der. “Buharlaşmanın çok olmasının nedeni nedir” diye sorulduğunda, “Nehir ve vadi sularının yükselip taşmasının ve Denizlere dökülen akıntıların fazlalığından” der veya böyle zanneder.” suyun, onun yükselmesinin ve denizlere dökülen akıntıların fazlalığının nedeni nedir” diye sorulduğunda da “fazla yağmur yağması” cevabını verir. Bu kıyasa göre fazla yağmur yağmasının nedeni, yine fazla yağmur yağması olur (Risale 1, 2017, s. 312).

Bununla İhvan döngüye, kıyasa ve de farklı bir gücün etkisini göstermektedir.

Bu dönem genel özellikleri arasında bazı fizik altında incelenen başlıklar (ışık ve ses) matematik bilimleri adı altında bulunmuşlardır.

6.2.1. Hareket

“Hareket, ruhani bir suret olup, onu cisimlere nefis yerleştirmiş ve onunla cisimler hareketli olmuştur; tıpkı şekilleri, nakışları, suretleri ve renkleri cisimlere yerleştirip, onlarla cisimlerin suretli, nakışlı, şekilli ve hareketli olmaları gibi”(Risale 3, 2014, s. 265).

> Hareket altı şekilde ifade edilir: bunlar; oluş, bozuluş, artma, eksilme, değişme ve yer değiştirmedir. Oluş, bir şeyin yokluktan varlığa ya da potansiyel (kuvve) durumundan pratiğe (fiile) çıkmasıdır. Bozuluş ise bunun aksinedir. Artma cismin sınırlarının merkezden uzaklaşmasıdır. Eksilme ise bunun aksinedir. Değişme, cismin (mevsuf) renk, tat ve koku gibi sıfatlarının değişmesidir (Risale 2, 2013, s. 16).

İhvân altı şekilde hareketten bahsederek fiziğin ilgilenmiş olduğu hareket kavramını inceleyerek anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır.

Halk arasında hareketin “yer değiştirme” olarak bilinen tanımı İhvân için şöyledir; “insanların çoğuna göre bir mekândan başka bir mekâna yer değiştirmesidir. Bazen yer değiştirme hareketinin [ikinci zamandaki harekete] paralel bir yöndeki olduğu da söylenmiştir. Doğrusal (istikamet) hareket hakkında olmak üzere bu iki görüş de doğrudur” (Risale 2, 2013, s. 16-17). İhvân döngüsel harekette farklı düşüncesi bulunmaktadır. Döngüsel hareket doğrusal hareket gibi değildir. Döngüselde bir paralellik bulunmamaktadır.

Görülen ve görülmeyen hareketler şöyle açıklanmaktadır;

> Ayrıca bilmelisin ki cisim bir kısım parçaları hareket ettiğinde cismin tamamı hareket etmiş olur. Cismin tamamı hareket ettiğinde ise cismin bu parçaları da hareket etmiş olur. Çünkü bu parçalar bütünden ayrı bir şey değildir. Örneğin; insan hareket ettiğinde bütün organları da hareket eder"(Risale 2, 2013, s. 17).

Sadece insan hareket ettiğinde organlar hareket etmez, organlar hareket halindeyken de insan hareket halindedir. İnsanın eli, parmakları bu şekilde; kol hareket ettiğinde bütün ile parmakları da hareket etmiş olur. Çünkü kol, el, parmak bir bütündür. Yani İhvân bütün hareket etmeden parçaların hareket etmesini, parçalarında hareket etmeden bütünün hareket etmesini savunmuştur.

Hareketin sayısını söyle açıklamışlardır;

> Bilmelisin ki, ilim ehlinden birçok kimse doğrusal olarak hareket edenin, hareket etmesi durumunda birçok paralel günü geçmesi sebebiyle, birçok hareketi bulunduğunu zannetmişlerdir. [Oysa] paralel yönlerin çokluğunu dolayı hareketin çokluğunu kabul etmek gerekmez. Zira tek bir hareket olarak okun hareketi birçok paralel yönü geçer. Aynı şekilde döngüsel olarak hareket eden de birçok döngüde hareket etse bile, duruncaya kadar tek bir hareketi vardır (Risale 2, 2013, s. 17).

Bununla İhvân birçok hareket olduğuna inanan insanları uyarmak istemektedir paralel evrende hareket eden ok birkaç hareket yapmamıştır. Bir hareket başlayıp durup tekrar başlamadığı sürece o sadece bir hareket yapmıştır. Hareketi çokluğu ancak durma (Sükûn) olduktan ve tekrar başladıktan sonra birkaç hareket sayılabilir. Özetle durmadan hareketler birbirinden ayrışamaz.

İhvân eşyanın hakkında cevher, araz, madde, cismini bir suret olarak ele almıştır. Ateşin hareketi bir cevheri harekettir. Hareket durduğunda ateşte yok olacaktır. Su, hava ve toprağın hareketinde olduğu gibi bazı şeyleri de arazidir. Bunlardaki hareket yok olduğunda maddede yok olmamakta; varlığı ortadan kalkmamaktadır.

> İhvân nefs ve hareketi şöyle açıklamaktadır; yine bilmelisin ki, hareket şeklinde son nefsin cisimde oluşturduğu surettir ve durma(sükûn) bu suretin yokluğudur. Cismin durması hareket etmesinden daha iyidir. Zira birçok yeni bulunan cismin tek bir defada bütün yönlere hareket etmesi değildir. Oysa bir yöne hareket etmesi Bir başka yöne hareket etmesinden daha iyi değildir. İşte bundan dolayı cismin durması hareket etmesinden daha evladır (Risale 2, 2013, s. 18).

İhvân harekete de ruhani suret kavramını yakıştırmıştır; "Bilmelisin ki hareket her ne kadar suret ise de, herhangi bir zaman geçmeksizin ondan ayrılabilen tamamlayıcı ruhani bir surettir"(Risale 2, 2013, s. 18). İhvân bunu lamba, Güneş örnekleri ile tamamlamıştır: Güneş doğduğunda doğudan başlayarak batıya kadar olan tüm kısım aydınlanmıştır. Battığında ise yine tüm kısım kararacaktır. Isı ise güneş doğduğunda yavaş yavaş

ısınırken, battığında yavaş yavaş soğumaktadır. İhvânda hareketi ışığa benzetmektedir. Doğu ve batı yönünde bir çubuk düşünüldüğünde o tek bir harekettir.

Nefsin cisminde fiilleri şu şekilde açıklamaktadır. İhvân;

> yine bilmelisin ki nefsin cisimdeki fiillerinin bir kısmının zaman ile bir kısmı ise zaman olmadan olması onun cevherinin zaman üstü olduğunu gösterir. Çünkü zaman cismin hareketi ile bitişiktir. Cisim ise nefsin fiilde bulunma yeridir. Nefis, tümel (külli) cisme şekillerin en üstünü olan küresel şekli verdiğinde aynı zamanda onun hareketini de hareketlerin en üstünü olan dairesel hareket yapar (Risale 2, 2013, s. 18).

İlk tümel cisim zaman kavramından önce bulunan bir şeydir. Ne zaman olduğu belli olmayan ama sonucu bir hareket ile bağlantılıdır.

6.2.2. Gezegenlerin Hareketi

Yanlış bilinen doğrular kimi zaman kalıcı olmuştur. Cumhura göre; kuşatıcı kürenin devir istikametinin aksine Doğu'dan Batı'ya doğru hareket ettiğini zannetmişlerdir. Bu şekilde olsaydı sadece yedi hareketten bahsedilirdi. Yedi hareketten bahsedilmesinin nedeni de yedi gezegen olduğundan olurdu. İhvân bunu kabul etmez. Kırk beş hareketten bahsetmektedir âlimler.

"Gezegenlerle ilgili gözlem yapan kimseler onlara ait kırk beş hareketten bahsetmiş ve bunların içerisinde en hızlı hareket edenin Ay olduğunu söylemişlerdir. Durum onların zannettikleri gibi olsaydı, Ay Yer'in etrafında on dört saatten daha az bir sürede dönüyor olurdu"(Risale 2, 2013, s. 37). Yani İhvân Batı'dan Doğu'ya doğru bir hareketin var olduğunu savunmuş ve hareketi yavaş hızlı olarak ayırmıştır. Bu hareketin süreleri; yani hızlı ve yavaş olmasındaki farklılık hareket ettiren ve hareket ettirilen olması sebebiyledir.

İhvân-ın gezegenlerin dönüş ve hızını Beytü'l-Harem'i örnek vererek açıklamıştır. Kimi dönüş olarak daha yakın kimi daha uzaktır ve her biri farklı şekilde hareket eder, kimi yavaş kimi koşmaktadır.

Gezegenlerin Yer'in etrafında nasıl döndüğünü şu örnekle özelenirse; hükümdarlardan birisi çevre uzunluğu atmış fersah olan bir şehir almış ve farklı hızlı hareket eden yedi kişi onun etrafını dönmeleri için göndermiştir. Bunlardan birincisi her gün bir fersah, ikisi her gün iki fersah, üçüncüsü her gün üç fersah, dört her gün dört fersah, beşincisi her gün beş fersah, altıncısı her gün altı fersah, yedincisi de her gün yedi fersah ilerler (Risale 2, 2013, s. 38). Hükümdar kişilerin aynı yerden başlayarak dönmelerini emretmiştir. İhvân ve Hint filozoflar burada gezegenlerin Yer'in etrafında nasıl döndüğünü daha somut ve anlaşılır

şekle sokmuşlardır. Her bireyin uzaklığı farklı olduğundan farklı zamanlarda tamamlayacaklardır.

İhvân-ın savunduğu bu dairesel hareketi Batlamyus şöyle ifade etmektedir; "Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn ve Sabit yıldızlar yerin çevresinde, muntazam hızlarla, dairesel hareketler yaparlar. Sabit yıldızlar küresi evrenin sonudur "(Tekeli vd., 2009, s.89).

İhvân evrenin tamamını insan bedenine ve hareketinin de insanın hareketine benzetmektedir; "Ey kardeş! Bil ki bütün âlemin cismi, bir insan bedeni mesafesindedir. Âlemdeki bütün felekler, göklerin tabakaları, feleklerin yıldızları, tabiatların unsurları (dört unsur) ve onlardan meydana gelen şeylerin hepsi, bir insan bedeninin organları ve mafsalları mesafesinde, bu âlemin cismi cümlesindendir"(Risale 2, 2013, s. 113). İhvân insan vücuduna benzeterek konun daha anlaşılır hale gelmesini sağlamıştır. Gezegenlerin bu hareketleri her şeyi etkilediğinden durması ya da aksaklık göstermesi durumunda; Sonra "bil ki, felekteki bu hareket aynı şekilde korunarak devam ettikçe hayvanlarda görülen bu haller de devam eder; bu hareket durduğunda ise bu nizam ve düzen son bulur" (Risale 3 2014, s. 206).

6.2.3. Zaman

Zaman nedir? Zaman doğumumuzla başlayıp ölümümüzle sona mı erer? Hiç düşündünüz mü zaman diye bir şey aslında yoksa… Geçen akıp giden zamanın kendisi değil de biz isek!

Aristoteles'e göre, "zaman ancak eksik ve karanlık bir varlıktır" (Bumin, 2002, s. 106). Yargılar, maalesef toplumun çoğunluğu tarafından doğru kabul edilmiş yanlışlıklardan dolayı bu hadiseyi anlatmak oldukça güçtür. Zaman kavramı denilen şey çok garip sırlı bir şeydir. İhvân-ı Safâ risalelerin de "zamanı yermeyiniz. Çünkü zaman Allah'tan başkası değildir" (Arslan, 2017, s. 240). Zamanın kavram olarak farklı boyutlara tekabül ettiğini göstermiştir.

Bir düşünün küçükken zaman geçmezdi. Saatler sayılırdı. Günler beklenirdi. Bir türlü geçmeyen süreler çocuklukta kaldı. Büyüyünce zaman su gibi akmaya başlamadı mı? Yemek bile yemediğimiz zamanlar oldu (yorgunluktan, acıdan, vakitsizlikten) o geçmeyen zaman ya da saatler, günler, aylar artık zamanı en uzun bildiğimiz yıllara yükledi. Günler, aylar, yıllar hızla geçti ve zamanın içine yapacaklarımızı sığdıramaz olduk ve "hiç bir şey

yapmadan gün bitti” diyerek dert yandık… Anlatılmak istenilen zaman kuramı ayan beyan olarak açıklamak kolay değildir. Çünkü kuramın kendisi açık seçik değildir. Zaman kavramı ilk insanlıktan bu yana merak uyandıran bir konudur.

> Hint düşünce tarihinin önemli kaynaklarından” *Ring Veda*” larına göre “Hep” yani, büyük deniz, önce karanlıklar içindeydi. Sonra, gece ile sürekli olarak dalgalanan deniz doğdu. Bu algılanan deniz de gece ile gündüzü ayırmaya yarayan ve gözle görünen her şeyi idare eden “zaman”ı meydana getirdi. Zaman’dan sonra da yaratıcı sırasıyla güneşi, ayı, göğü ve yeri, havayı ve esir(ether) mıntıkası yarattı (Sunar, 1973 s. 14-13).

Hintlere göre ise zaman; gece ile gündüzü birbirinden ayıran olgu kabul edilmiş. Gezegenlerinden önce yaratılmış bir şey savunulmuş. Varolanların yaratılış sırası ya da belirli bir öncelik sonralık anlayışı benimsemişlerdir. Sencer göre; “zaman ve gökler aynı anda var olmuşlardır. Tanrı, hayvanlar aritmetiği öğrenebilsinler diye yaratmıştır güneşi. Günün, gecenin, ayların ve yılların ortaya çıkışı sayı bilgisini yarattı ve bize zaman kavramını getirdi” (Sencer, 1996, s.256). İhvân-ı Safâ da bu biraz daha farklıdır. “Düşünceleriyle âlemde bütün varolanların bilgisine ulaşmayı kendilerine ilke edinmiş İhvân-ı Safâ araştırmalarına matematik ilimlerle başlar.” (Onay, 1996, s. 179) Tüm her şeyi matematik hatta sayılar kavramı üzerine kurmuştur. Sayı bilgisini bilmeden yani matematik bilimler olmadan diğer bilimler tam olarak anlaşılamaz. İhvân-ı Safâ bunu gözeterek önce risalelerinde matematik bilimini vermesi sonrasında Doğa bilimleri (yıldızlar, gezegen, zaman vb.) gelmesi konunun anlaşılmasında önem arz etmektedir.

“Zaman duhûr [Devirler], çağda zaman ile kuşatılmıştır. Zaman, feleğin hareketinin, dehr ise külli nefsin hareketinin başlangıcıdır. Zaman dehri kapsayamaz. Çünkü dehrin varlığı zamandan öncedir”(Risale 5, 2016, s. 264). İhvân-ı Safâ zamanı feleğin hareketine bağlamıştır. Zamanın bir başlangıcı bulunmaktadır ki anlaşılacağı üzere öncelik sonralık onların düşüncesinde de göze çarpmaktadır. İhvân varlıkların yaratımın da zaman önceliklerinden bahseder.“Hayvanın varlığı zaman itibariyle insanın varlığından öncedir. Çünkü o insan içindir”(Risale 5, 2016, s. 96). Bir bütünlük birbirine bağlı silsile zinciri bulunmaktadır.

Gerçekten de Aristoteles’e göre “doğa hiçbir şeyi gelişigüzel ya da amaçsız yapmaz ve doğadaki bütün süreçler bir amaca hizmet eder” (Cevizci, 2009, s. 113).

Bu İhvân-ı Safâ’ da ise şöyledir; İnsanoğlunun yakın çevresinden başlayarak etrafında gerçekleşmekte olan olayları merak etmesi yaşamlarını ve sağlıklarını etkileyen olaylar,

gökyüzünde gördükleri güneş, yıldızlar ve zamanın akması çevresindeki diğer tabiat olaylarına ilgisini arttırmıştır.

İnsanların çoğunluğuna göre zaman, yılların ayların günlerin ve saatlerin geçmesidir. Bazen zamanın feleğin hareketinin sayısının tekrarı olduğu düşüncesi hakimdir. Bazen ise onun, feleğin hareketinin saydığı müddet olduğu söylenmiştir. Bazen de insanların birçoğu zamanın kesinlikle mevcut bir şey olmadığını düşünmüşlerdir (Risale 2, 2013, s. 19). İhvân-ı Safâ şu ana kadar var bulunan zaman kavramını böyle ifade ederek zaman hakkında filozofların görüş ayrılığına düştüğünü göstermiştir. Zaman açıklamalarında bazı filozoflar ona hareketin kendisi derken, bazıları da onun hareket olmadığını söylemişlerdir. Zamanın yokluğu konusunda İhvân-ı Safâ risalelerin de şöyle demiştir;

> Zamanın en uzun parçaları yıllardır. Yılların ise bir kısmı geçmiştir bir kısmı ise henüz gelmemiştir. O halde tek bir yıldan başka bir şey mevcut değildir. Aynı zamanda bu yıl, bir kısmı geçen bir kısmı ise henüz gelmeyen aylardır. O halde tek bir aydan başka bir şey mevcut değildir. Bu ayın, bir kısmı geçen bir kısmının ise, henüz gelmeyen günleri vardır. O halde tek bir günden başka bir şey mevcut değildir. Bugün bir kısmı geçen bir kısmı ise henüz gelmeyen saatlerdir. O halde tek bir saatten başka bir şey mevcut değildir. Bu saatinde parçaları vardır ki bir kısmı geçmiş bir kısmı ise henüz gelmemiştir. Bu itibarla zamanın kesinlikle bir varlığı yoktur (Risale 2, 2013, s. 19).

Aristoteles, zamanı" önce-sonraya göre hareketin sayısı" olarak tanımlar. Gerçekten önce ve sonra ayrımı zamanla ilgili deneyimden temel olan şeydir. O, geçmiş- şimdi- gelecek anların (bu dünya 'da hiçbir varlığın kendisinden kaçmadığını) geri döndürülemez bir biçimde birbirini izlemesidir (Bumin, 2002, s. 105). Aristoteles zamanı sadece hareketlerin sayısıyla sınırlı tutmamıştır. Zaman hareketin ölçüsü olduğu gibi sükunetin de ölçüsüdür. Yalnızca hareket ya da sükûnet halindeki (yani ya hareket eden ya da edebilecek olan) şeyler zamandadır. Öyleyse zorunlu hakikatler zamanda değildir. Zaman asla kesilmeyecektir, çünkü hareket asla kesilmeyecektir. Çünkü her bir "şimdi", doğası gereği geçmişin sonu olduğu gibi geleceğin de başıdır (Ross, 2002, s. 113). Aristoteles zamanı şimdi gelecek geçmiş olarak idrak eder ama bu kavramaların hareket ile birlikte var olduklarını savunmuştur.

Mengüşoğlu zamanın ölçülebilen "üç boyutlu" bir nitelik olduğundan bahsetmektedir. Bunlar; şimdi, geçmiş, gelecektir (Mengüşoğlu, 2000 s. 162). İnsanoğlu ise bu "üç boyutlu" zaman ölçeği içerisinde insani olaylarını gerçekleştirir. İnsan eylemleri bu zaman boyutu içerisinde gerçekleşerek, son bulmaktadır. İnsan yarını öbür günü, daha sonraki günleri planlar ve yaşar yaşarken bu kavramlar zamanın kendisinden ayrı tutmaz ve tutamaz. Yarın ve öbür gün arka arkaya gelmiş olayların himayesi etkisi altındadır.

Augustinus' a göre; "üç zaman" vardır: geçmiş şimdisi, şimdinin şimdisi, geleceğim şimdi' sidir. Epikurosçu bilgeliğin özü, etkisine uğramak durumunda olduğumuz şeyin sadece şimdi olduğu, buna karşılık her türlü hakiki varlıktan yoksun olan geçmiş ve geleceğin (Çünkü onlardan biri artık var değildir, diğeriyse henüz var değildir) ise gerçeklikler değil sadece kanılar olduğunu ilan etmekten ibarettir (Bumin, 2002, s. 105).Bu kanı yada düşünceye ek olarak insanların faaliyette bulunmaları birçok boyutlu olduğu, hatırlatacağı olaylar, oluşan şeyler, insanların başarısızlığı, insanların kendileri, hiçbir zaman aynı kalmaz.

Kindi zaman ise şöyledir; Zaman başlangıcı ve sonu olan niceliktir, bil- fil sonsuz zaman mümkün değildir. Demek ki zaman, başlangıcı olan sonlu bir şeydir. Varlıkları sonluya bağlı (sonlunun yüklemi durumunda) olanlar da zorunlu olarak sonludur. Dolayısıyla varlıkları cismin varlığına bağlı olan nicelik, mekân, hareket ve zaman ki onun varlığı hareketin varlığıyla anlaşılır ve yine cisim sonlu olduğuna göre bil-fiil cisme bağlı (onun arazi) olan her şey de sonludur (Kaya, 2013, s. 18). Cismin sonlanması zamanında son buluşudur. Zamanın var olduğunu ve mekandaki hareketin zamandan ayrı düşünülemeyeceğini varlığın başlama ve sonlanması arasındaki olgunun zaman diye nitelendirildiğini söylemektedir. Kindi'nin nicelik, mekân, hareket düşüncesi İhvân-ı Safâ da şöyledir; mekân, suret, hareket, madde kapsamında ele almış ve bunların bütün cisimlerin kuşatıcısı olarak öne sürmüşlerdir. Zaman kavramını doğa bilimleriyle yani tabii şeylerle anlatmamızın nedeni; üste saymış olduğumuz bu şeyler hakkında düşünmeye alışık olmayan bir kimseye tabii şeyler hakkında akıl yürütme herhangi bir yarar sağlamaz. Çünkü [bu durumda] kesinlikle bunların bilgisini özünü elde etme imkânı yoktur. Tabii şeyler hakkında düşünmeye alışık olmadığında ise ilahi şeyler hakkında konuşma ona herhangi bir yarar sağlamaz. Çünkü [bu durum] onun bilgisinin özünü kavrama imkânı yoktur (Risale 2, 2013, s. 20).

İhvân-ı Safâ zamanı feleğin hareketi olarak gördüğünü söylemiştik."Ey kardeşler! Bil ki şanı yüce olan Bari bu gök cisimlerinin dönüş esnasındaki hareketlerini, bu âlemde birtakım olayların meydana gelişinde gerekli bir sebep, ay altı âlemdeki oluşlar için fail neden yapmış "(Risale 2, 2013, s. 108). Zaman ancak ay-altı (değişme ve oluş)dünyasında konuşulabilecek bir konudur.

6.2.4. Duyu ve Duyulur Şeyler Hakkında

"İnsan bilgileri üç yoldan alır: Bunlardan biri, beş duyu olup bunlar bilgi yollarının ilkidir. İnsan bilgilerinin çoğunun kaynağı bu duygulardır. O, bebekliğinin ilk aşamasından itibaren bu yollarla bilgi alır, bu duygular bütün insanların ve canlıların ortak özelliğidir" (Risale 2, 2013, s. 275). İhvan diğer ikisini; akıl ve burhan olarak ele almıştır. Bizim alanımız beş duyu yolunu açıklamak duyusal güçlerin duyulacak şeyleri nasıl algılandığını özellikle görme (Optik) üzerine duracağız. Lakin görme duyusunun anlatmadan önce duyular hakkında bilmemiz gereken bazı şeyler vardır.

"Bilmiş ol ki, duyular, bedene ait araçlar olup beş tanedir. Bunlar: göz, kulak, dil, burun ve eldir" (Risale 2, 2013, s. 278). Bu sayılanlar vücudun organlarıdır ve bu organlar duyulan şeyleri bize aktarmaktadır.

İhvan bunu şu sözlerle ifade eder; duyulan ise, duyu organları vasıtasıyla idrak edilen şeylerdir (Risale 2, 2013, s. 279).

Bahsedilen "Duyu" şöyle açıklanabilir; duyulan şeyle doğrudan ilişki kurulduğunda duyu organının karakterinin değişikliğe uğramasıdır (Risale 2, 2013, s.279). Hissetme bu duyulan yani aracı olan duyusal güçlerdir. Bir nevi fark edilmedir.

İhvan duyularla algılananlarını, algılayıcı güçlerini, algı alanlarını sırasıyla açıklamıştır.

"İşitme ve görme gücü alanlarına giren şeyleri kesin olarak manevi şekilde algılar"(Risale 2, 2013, s. 282).

> "Duyu ve duyulur şeyler risalesin" de duyuların(mahsüsat) hepsinin cisimsel arazlar olduklarını ve tümünün cisimsel maddede bulunduklarını, nefsin onları kavramasının duyuların kendilerine ait duyu güçleri aracılığıyla olduğuna, duyuların hepsinin bedensel araçlar olduklarını, duyumun(his) da bu duyuların duyulurlara doğrudan maruz kalmalarında duyuların durumunun değişimi olduğunu, duyumsamanın(ihsas) ise duyumsama gücünün söz konusu durumların değişiminin bilincinde olmasıdır (Risale 3, 2014, s. 187).

Bu cismani araz hakkında söyle denile bilir;

"Göz görmeye, kulak işitmeye, ağız tatmaya ve burun koklamaya tahsis edilmiştir. Bu duygulardan her biri, hissettiği varlıkları kalbe götürür. Onlar vasıtasıyla kalp duyusu anlaşılır"(Risale 3, 2014, s.97). Burada kalp tüm duyguların toplayıcısı durumundadır. Şayet kalp duyusunun kuvveti olmasaydı bu duyular geçersiz işlevsiz olurdu. Doğuştan görme özürlü bir kimsenin gökyüzünü ve onun hangi yönde bulunduğunu tasavvur etmesinin mümkün olması gibi (Risale 3, 2014, s. 97). İhvânı Safâ duyu ve duyulur şeyler olarak görülen şeylerini birbirine bağlı olarak görmektedir.

6.2.5. İhvân-ı Safâ'da Görme ve Yanılma Üzerine

Görme duyusuna gelince o, hissedilen şeyleri(mahsusat) bilme konusunda diğer duyulara ihtiyaç duyar. Çünkü onun hissettiği şeyler onu aldatmış olabilir. Onunla diğeri arasındaki mesafenin uzaklığından dolayı büyük bir şeyi küçük olarak görmen; geniş bir alanda küçük olanı büyük olarak görmen; düz olanı eğri olarak görmen gibi. Sudaki gemi küreği ve benzeri şeyler gibi örnekler çoğaltıla bilir (Risale 3, 2014, s. 96- 97).

İhvan sesin yani işitmenin görmeye göre daha güvenilir olduğunu savunmaktadır. Onlara göre göz yanılabilir.

6.2.6. Optik

Görme gücünün algı sahasına giren şeyleri nasıl algıladığına gelince: "görme gücünün algı sahasına giren şeyler on çeşittir. Bunların birincisi ışıklar, karanlıklar ve renkler, yüzeyler ve cisimlerin bizzat kendileri, şekilleri, boyutları, hareketleri, durgunlukları ve konumlarıdır. Bu çeşitler içerisinde gerçekten ve bizzat algılanan sadece ışık ve karanlıktır" (Risale 2, 2013, s. 283). İhvan insan baktığında iki şey görür düşüncesini savunmaktadır. Işık sonrasında ayrıntıları içerdiği gibi İhvan a göre karanlık; "görülen ve kendisi sebebiyle başka bir şeyin görmediği bir şeydir"(Risale 2, 2013, s. 283).

Bu çeşitlerin birincisi renklerdir. "Renkler ancak cisimlerin yüzeylerinde bulunduğu için yüzeyler onları göstermektedir. Yüzeylerde aynı cisimlerde bulunduğundan her cisim yüzeyi aracılığı ile görünür olmuştur. Her cismin mutlaka şekil, konum, boyut ve hareketleri vardır ve bunların tamamı zatlarına göre değil arazlarına göre sınırlanmıştır" (Risale 2, 2013, s. 283). Cisim yüzeye yüzde cisme bağlı olduğundan görünürdür. Cevher ve cismin gelip geçici niteliğine göre sıralanmıştır.

> Bundan sonra bilmiş ol ki, ışık ve karanlık ruhani(manevi), siyah ve beyaz ise cismani renklerdir. Işık beyaza, karanlık ise siyaha uygundur. Buna göre beyaz diğer renkler üzerine baskın gelir (onlardan daha belirgin durur). Nitekim görülebilecek diğer şeyler ışıkta görülür. Siyahta renkler ortaya çıkmaz karanlıkta da bir şey görünmez (Risale 2, 2013, s. 283).

İhvan ışık ve karanlığı daha anlaşılır hale gelmesi için beden ve ruh benzetmesini yapar. Nasıl beden içindeki ruh bulunur ise cisimler içinde ışık ve karanlık dolaşır ve zamansız ayrılabilir. Gözlerde bu ışık ve karanlığı fark eden bedenin aynasıdır.

"Aydınlık, şeffaf cisimlere sirayet ettiği zaman cisimlerin renk ve daha önce bahsedilen niteliklerine ruhani bir şekilde kendisiyle beraber taşır ve cisimlerin yapısıyla birlikte bu

özelliklerini korur. Bunun sonucunda da bu özellikler birbirine karışarak yapıları bozulmaz" (Risale 2, 2013, s. 283).

İhvan risalelerin de hava kavramını derinlemesine işlemektedir. Havanın sesi ve ışığın muhafaza etmesi üzerine durmuştur.

"Hava nasıl ışığın kalıbını alırsa bu *kornea*da bu renklerin kalıbını alır. Bu esnada görme gücü bu değişikliği algılar ve diğer algılayıcı güçlerin algı alanlarına giren şeylerin haberlerini ilettikleri gibi, o da bunun haberini hayal gücüne (el- Kuveytü'l mütehayyile) iletir "(Risale 2, 2013, s. 283).

İhvan görmeyi bu şekilde açıklarken renklerin cisimlerin şekillerini ruhani bir hava ile desteklemektedir. Bunu kabul etmeyenler de bulunmaktadır.

> İlim adamlarının çoğu zannetmektedir ki, gözün gördüğü şeyleri algılaması gözden çıkan iki ışık (şua) vasıtasıyla olmaktadır. Bu ışıklar havaya ve şeffaf cisimlere nüfus etmekte bunun sonucunda göz de algı sahasına giren bu şeyleri görmektedir. Ancak bu, ruhani ve tabii şeyler konusunda tecrübesi olmayan kimsenin zamanından ibarettir (Risale 2, 2013, s. 284).

BÖLÜM VII

SONUÇ

İhvân-ı Safâ yani Gönlü Arınmış Temiz Kardeşler onuncu yüzyılda ortaya çıkan ve amaçlarının dostluk, kardeşlik, din ve dünya işlerinde yardımlaşma, ebedi saadete geçme, dini, felsefi hatta çoğu düşünüre göre siyasi temelli olduğu söylenilen cemiyettir. Merkezi Basra'da olduğu bilinen fakat birçok gönül vereninin farklı yerde çalışma gösterdikleri bilinmektedir. İhvân-ı Safâ'nın topluluk olarak hangi kısma ait olduğu bilinmemektedir. İhvân-ı Safâ'nın Karmati, İsmailli ve Şia'nın farklı kolları ile ilgili oldukları gibi farklı din ve mezheplere de ilgisi olmuştur. İhvân'ın genel özelliği olarak bilinen her din, ilim onlar için atlanılmaması gereken bir konudur. Genel özellikleri arasında "eklektik" temelli olduğunu bilmek konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Hint ve Yunan felsefesini ilim olarak takip etmişlerdir.

"Biz ilimlerden hiçbirine düşman değiliz, mezheplerden hiçbirine karşı taassubumuz yoktur. Bilgin ve filozofların çeşitli ilim dallarıyla ilgili kitaplarından hiçbirini terk etmeyiz. Bununla beraber ilahi kitaplar ve meleklerin peygamberlere ilka ettiği vahiy ve ilhama güvenir ve itimat ederiz." ifadeleri asıl dayanaklarını göstermektedir.

İhvân-ı Safâ zamanının çoğunu tüm ilimleri içinde toparladığı elli iki risale de ortaya koymuştur. Bu elli iki risale dört kitap ile verilmiştir. Birincisi matematik ve felsefi ilimler, ikisi tabii ve cismani ilimler, üçüncüsü psikoloji ve aklı ilimler, dördüncüsü teoloji ve kanuna ait ilimlerdir.

Konumuza sınır olarak İslam dünyasında gelişip, boy gösteren doğa bilimlerinin kendine özgü çizgisini çok genel olarak söyle çizebiliriz;

İslam dünyasının kaynağı Aristoteles'ten bahsetmeyen, onunla tartışmaya (muhatap olmayan) girmeyen, pozitif ya da negatif ilişkisi olmayan doğa filozofu veya doğa felsefesi

savunucuları yok denilebilir. Aristoteles ile İhvân-ı Safâ'nın doğa üzerine olan çalışmaları karşılıklı olarak incelendiğinde bu etkileşimi sezmek çok da zor olmayacaktır. İhvân-ın Aristoteles ve yeni Platoncu 'lük altında şekillendiğini bariz bir şekilde görmekteyiz.

İhvân-ı Safâ felsefede, ağırlıklı olarak İslam'ın getirmiş olduğu vahiy ve kitaplar (İncil, Tevrat, Zebur, Kur'an) yorumlarını esas almış Yunan felsefesinin birtakım rötuşlar yaparak Aristoteles ve Yeni Platoncu'luğa bağlanmıştır. (Ortak noktalar çıkarmış tabi bu dini arkada bıraktığı anlamına gelmemektedir.)

Bazı okumalarda doğa karşımızda bir" hizmetli" (uşak) olarak Aristoteles felsefesi gereği; doğanın yaratılmış, göz ama görmeyen, kulak var ama duymayan, bilinçsiz sanal bir şeyden ibaret olduğunu ve onun kendi kendine hiçbir şeyi var edemeyeceği hatta kendinin yaratılmış olduğunu belirtip bunları da tanrının doğal dünyasındaki etkisidir diyebiliriz. Her şeyi en küçük zerreden en büyük olaya kadar her şeyin yolu sadece "O'na çıkmaktadır. Var olan şey onu anlatmak da ona yönelmektedir. Aristoteles düşen bir cisme "doğası gereği yerine ulaştı." cümlesini (doğası bunu gerektiriyor) kurmanın bir anlamı kalmamış olduğunu göstermektedir.Örneğin su, farklı şeyler çağrıştırabilir. Boğulmak, hayat, yaşam için gerekli olan, söndürücü vb. özellikleri olabilir, ama bunu şöyle ifade etmektedir; Tanrı öyle olmasını istediği için o bu özelliklere sahiptir.

İhvân-ı Safâ hakikatin doğadan doğal ve sezilir olandan ibaret; gerçek bilimde, olduğu gibi indirgemeci bir yol izlemez ki baştan beri İhvân'ın ne kadar gizli bir topluluk olup bilgilinin taşıdığı kadar ehemmiyet arz ettiğini bunun için uluorta yerde harcanmamasını çünkü her insanın da bu bilgiyi idrak edemeyeceği üzerinde sıkça durmuştur.

Fizik, kimya, astronomi başka gerçeklik düzlemleri ne tekabül ettiğini ve her bir alanında birer araç olarak kullanıp asıl olana yol gösterdiğini İhvân-ı Safâ'nın tüm risalelerin de görmekteyiz. Bu açıklama bulunduğu zaman dilimi Yunan felsefesinin doğa ve Tanrı aynı şey olma düşüncesinden ayrılmıştır. Bu iki şey Tanrı ve doğa farklı şeylerdir.

Doğada olan, son bulan yine doğada kalacak ve doğal nedenlerle açıklamak gerektiği; sezilen, hissedilen ya da duyumlara dayalı bilginin doğruluk ölçütünün duyulur, somut varlık olduğunu çok eski bir zaman diliminde var etmiş olduklarını İhvân-ı Safâ grubu ile birlikte görmekteyiz.

İhvân-ı Safâ Doğa Bilimlerinde en göze çarpan hiç şüphesiz, doğa yasalarına tanrısal ilkelerin buyruğu saymış olmasıdır. Astronomide ateizme son vermiş olması bu düşüncenin sonucudur.

Doğayı bilimsel araştırma ve incelemeler(buluş) tanımlama gelişmişliğin bir göstergesidir. Varoluşundan beri insanoğlu doğayı bilmek, anlamak ve hükmetmek istemiştir. Modern doğa biliminin antik doğa felsefesinden ayrıldığı nokta birinin deney kapsamında matematik fizik, kimya, astronomi vb. temeline dayanması diğerinin ise insanoğlunun çıplak gözle mi günlük edinmiş olduğu deneme-yanılma yanlı kurulmasıdır.

Doğa anlayışı bir kopukluk ya da uzaklık süreçleri yaşamaktadır. Yine doğa anlayışları bu ayrılıkları beraberinde getirip doğayı çok parçalanmıştır. İnsanın doğa üzerindeki egemenlik kavgaları doğayı paramparça hale getirmektedir. Evet, doğaya egemen olmak ve yaşamak için doğayı bilmeliyiz. Doğayı bilmek, tanımak, doğa içindeki güçleri, kanunları, bağlantıları tanımak yolundan geçmektedir. Bunlar bilmek hem insani sorumluluk veya İhvân'ın dediği gibi yükümlülüğümüz olmalıdır. Elbette fizik, kimya, astronomi kullanılarak birçok teknoloji tabiri yerinde olacak ise ayağımızı yerden kesmekte ama tüm bu sonuçlar için doğa bilimlerine yer açılmalıdır.Filozofların görüşlerine değer verilmeli ve bu bilgiler veya düşünceler kritik yapılarak yararlı hale getirilmelidir.

İhvân-ı Safâ doğadaki görünenin bilgisine sahip olarak bilinmeyeni görünmeyeni tezahür etmeye çalışır. Bilgi, her alanda değerlidir ancak bir amaç uğrunda kullanılacak araç olduğu için önem arz eder. İhvân-ı Safâ insanın erdemi, düşüncesi, soyut benliğini güzelleştirerek özünü bulmak onu geliştirmek ister. Fenni ilimlerle bunu destekleyerek ufku açmayı hedefler. Bu grupta yer alan ve grubun faaliyetlerine ışık tutmuş ya da bu gruptan etkilenmiş kişilerde de görülmektedir ki; bilim, matematik, gözlem araştırma sonucu elde edilen bilgiler insanın kendini aşma çabasının basamaklarını tırmanmaya vesile olmak içindir.

Her şey bir amaç bir şey için vardır. Doğayı incelemelerinin amacı Tanrı'nın eserlerini gözeterek onu bilmektir. Orta Çağ Latinlerinin *vestigia dei* dediği şeyi kavrayabilmektir.

KAYNAKLAR

Adamson, P. (2007). *İslam felsefesine giriş*. İstanbul: Kül.

Adıgüzel, N. (2002). Meşşai islam filozoflarında "Tabiat" kavramı. *Dini Araştırmalar 5*(13), 41-56.

Akarsu, B. (1998). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kül.

Aristoteles, (2017). *Politika.* (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say.

Arslan, R. (2017). *İhvân-ı Safâ ve hadis*. Ankara: Araştırma.

Aydın, H. (2007). İhvan-ı Es-Safa'da bilim eğitim, amacı ve bilim sınıflaması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 1-9.

Aydın, H.(2009).Sicistâni ve Harirî'nin eleştirileri ışığın İhavân Es-Safâ'da din-felsefe ilişkisi. *Kelam Araştırmalarım, 7*(1), 57-74.

Bayraktar, M. (2001). *İslam'da bilim ve teknoloji tarihi*. Ankara: Diyanet Vakfı.

Beydeba. (2006). *Kelile ve Dimne*. (A. Antmen, Çev.). İstanbul: Bordo Siyah Klasik.

Bolay, S. H. (2007).*Türk düşüncesinde gezintiler*. Ankara: Nobel.

Bumin, T. (2002). *Felsefe.* İstanbul: Lebib Yalkın.

Cevizci, A. (2001). *Ortaçağ felsefesi tarihi.* Bursa: Asa.

Cevizci, A. (2003). *Felsefe tarihi, felsefe ansiklopedisi.* (Cilt 1), İstanbul: Etik.

Cevizci, A. (2003). *Felsefe terimleri sözlüğü.* İstanbul: Paradigma.

Cevizci, A. (2009). *Felsefe tarihi.* İstanbul: Say.

Cevizci, A. (2017). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Say.

Cevizci, A. (2017). *Ortaçağ felsefesi tarihi.* İstanbul: Say.

Corbin, H. (2013). *İslam felsefe tarihi*. (H. Hatemî, Çev.), İstanbul: İletişim.

Çetinkaya, B. A. (2002) İhvân-ı Safâ'nın "Din" söylemi*, İslami Araştırma Derneği*, *5*(4), 523-535.

Çetinkaya, B. A. (2003). *İhvân-ı Safâ'nın dini ve ideolojik söylemi*. Ankara: Elis.

Çetinkaya, B. A. (2005). Bilimler ansiklopedisi klasiği olarak İhvân-ı Safâ Risaleleri. *Dini Araştırmalar*, *8*(22), 263-28.

Çetinkaya, Y. (1995). *İhvân-ı Safâ'da müzik düşüncesi.* İstanbul: İnsan.

Çüçen, K. (2012). *Bilim felsefesine giriş.* Ankara: Sentez.

De Boer, T. J. (2004). *İslam felsefe tarihi.* (Y. Kutluay, Çev.). İstanbul: Anka.

Doğan, İ. (2005). *İbn-i Sina'nın doğa felsefesi.* Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Doğan, Ö. (2013). *Felsefe ve doğa bilimleri*. İstanbul: Notos.

Doğan, Ö. (2016). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Notos.

Duraklı Ş. T. (2006). *Felsefe-bilim nedir*. İstanbul: Dergâh.

Erdoğan, E. (2009). Platon ve Aristoteles bilimlere ilişkin sınıflamaları. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 137-162.

Fahri, M. (1992). *İslam felsefe tarih*i. İstanbul: İklim.

Filibeli, A. H. (2005). *İslam tarihi*. İstanbul: Anka.

Filiz, Ş. (2010). *İlk İslam Hümanistleri*. Ankara: Bilim ve Ütopya.

Gilje, N. & Skirbekk, G. (2006).*Felsefe tarihi.* İstanbul: Kesit.

Gökberk, (1999). *Felsefe tarihi.* İstanbul: Remzi.

Gunnar, S. & Nils, G. (2006). *Antik yunan'dan modern döneme felsefe tarihi*. İstanbul: Kesin.

Günay, M. (2004) *Metinlerle felsefe giriş*. Adana: Karahan.

Hegel. (2018). *Felsefe tarihi.* (D. B. Kılınç, Çev.), İstanbul: Nota Bene.

İzmirli, İ. H. (2008). *İslam felsefesi tarihi.* İstanbul: Ötüke.

Jones, W. T. (2006). *Klasik düşünce batı felsefesi tarihi.* (H. Hünler, Çev.), İstanbul: Paradigma.

Kabadayı, O. (2007). *Eski Türkçe gök bilimi (astronomi)terimleri.* Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Kahraman, A. (Ed.). (2014*). İhvân-ı Safâ risaleleri*. (Cilt 3), İstanbul: Ayrıntı.

Kahraman, A. (Ed.). (2014*). İhvân-ı Safâ risaleleri*. (Cilt 4), İstanbul: Ayrıntı.

Kahraman, A. (Ed.). (2016*). İhvân-ı Safâ risaleleri*. (Cilt 5), İstanbul: Ayrıntı.

Kahraman, A. (Ed.). (2017). *İhvân-ı Safâ risaleleri*. (Cilt 1), İstanbul: Ayrıntı.

Kahraman, A. (Ed.).(2013*). İhvân-ı Safâ risaleleri*. (Cilt 2), İstanbul: Ayrıntı.

Kaya, B. (2018). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Ceylan.

Kaya, M. (1983). *İslam kaynakları ışığında: Aristoteles ve felsefesi*. İstanbul: Ekin.

Kaya, M. (2003). *İslam filozoflarından felsefe metinler*i. İstanbul: Klasik.

Kaya, M. (2013). *İslam filozoflarından felsefe metinleri*. İstanbul: Klasik.

Kırca, C. (1982). *Kur'an-ı Kerim ve modern ilimler*. İstanbul: Marifet.

Kırca, C. (1982). *Kur'an-ı Kerim'de fen bilimleri.* İstanbul: Marifet.

Koç, H. (1996). *İhvân-ı Safâ'nın eğitim felsefesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Köroğlu, C. Z. & M. (2016). Bilim kavramının gelişimi ve günümüz sosyal bilimleri üzerine. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 26, 1-15.

Lıbera, A. D. (2005). *Ortaçağ felsefesi*.(A. Meral, Çev.). İstanbul: Litera.

Losee, J. (2008). *Bilim felsefesine tarihsel bir giriş*. (E. Derviş, Çev.), Ankara: Dost.

Macit, M. (2005). *İbn Sînâ'doğa felsefesi*. İstanbul: Litera

Mengüşoğlu, T. (2000). *Felsefeye giriş.* İstanbul: Remzi.

O'leary, D. L. (1959). *İslam düşüncesinin tarihteki yeri*.(Y. Kutluay Çev.), Ankara: Pınar

Onay, H. (1997). *İhvân-ı Safânın varlık anlayışı*. Doktora Tezi.Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Onay, H. (1999). *İhvân-ı Safâ'da varlık düşüncesi*. İstanbul: İnsan.

Özcan, M. (2011). *Aristoteles felsefe: temel kavramlar ve görüşler.* Ankara: Bilgesu.

Özel, A. (2016). *İhvan-ı Safâ'nın mantık anlayışı.* Ankara: Emin.

Rahman, F. (2000). *İslam*. Ankara: Ankara Okulu.

Reıchenbach, H. (2000). *Bilim felsefesinin doğuşu.* (C. Yıldırım, Çev.), Ankara: Bilgi.

Ronan, C. (2005). *Bilim tarihi.* (E. İhsanoğlu & F. Günergun, Çev.), Ankara: Aydoğdu.

Ross, D. (2002). *Aristoteles.* (A. Aslan, Çev.).İstanbul: Kabalcı.

Ross, D. (2011). *Aristoteles.* (A. Aslan, Çev.), İstanbul: Kabalcı.

Russell, B. (1996). *Felsefesi tarihi*, *batı.* (M. Sencer, Çev.), Ankara: Say.

Russell, B. (2018).*Batı felsefesi tarihi*. (A. Fethi, Çev.), İstanbul: Alfa.

Sönmez, B. (2012). *İhvân-ı Safâ risaleleri.* (Giriş). İstanbul: Ayrıntı.

Sunar, C. (1973). *İslam felsefesinin Yunan kaynakları ve Kozalite meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Sunar, C. (1993). *İslam felsefesi dersleri.* İstanbul: Anadolu Aydınları.

Şerif, M. M. (1990). *İslam düşüncesi tarihi,* İstanbul: İnsan.

Şerif, M. M. (2000). *Klasik İslam filozofları ve düşünceleri*, İstanbul: İnsan.

Taylan, N. (2011). *İslam felsefe*si. İstanbul: Ensar.

Tekeli, S. Kâhya, E., Dosay, M., Demir, R., Topdemir, H. G., Unat, Y. ve Koç Aydın, A. (2009). *Bilim tarihi*. Ankara: Nobel.

Topdemir, H. G. & Unat, Y. (2018). *Bilim tarihi*. Ankara: Pegem.

Unat, Y. (2013). *İlkçağlardan günümüze astronomi tarihi*. Ankara: Nobel.

Uymaz, T. (2015). İslam astronomları ve "yeni kuramsallaştırma denemesi." *Dört Öğe.* Yıl 4 s.(8),

Uymaz, T. (2015). *Ptolemaios ve Kopernik astronominin karşılaştırılması ve "yeni astronominin temelleri"*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Uysal, E. (2000). İhvân-ı Safâ. *TDV İslam ansiklopedisi.* (Cilt 22), Türkiye Diyanet Vakfı.

Ülken, H. Z. (2009). *Felsefeye giriş 2*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

Ülken, H. Z. (2017). *İslam felsefesi eski Yunan'dan çağdaş düşünceye doğru*. Ankara: Doğu Batı.

Vorlander, K. (2008). *Felsefe tarihi*. (M. İzzet & O. Saadeddin Çev.), İstanbul: İz.

Weber, A. (1991). *Felsefe tarihi*. (H. V. Eralp Çev.). İstanbul: Sosyal.

Yelkenci, F. A. (2011). *Gökbilim tarihinden kesitler.* İstanbul Kültür Üniversitesi Fizik Bölümü 12/09/2011 Gökyüzü Farkındalığı Projesi 1.

Yer (Arz) fotoğrafı. (2013). *İhvan-ı Safâ risaleleri.* (Cilt 2), İstanbul: Ayrıntı.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR...